

ΑΘΑΝΑΣΙΑ Κ. ΑΒΔΑΛΗ

Ο ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΗΣ ΠΡΟΠΑΙΔΕΙΑΣ

Α΄ Μέρος

1. Εισαγωγή

Στο περιοδικό *Ερμής* ο Λόγιος του 1819 και 1820¹ δημοσιεύθηκαν δυο άρθρα του Γεώργιου Κλεόβουλου από τη Φιλιππούπολη, ο οποίος είχε σπουδάσει την Αλληλοδιδασκτική στο Παρίσι². Και στα δυο αυτά άρθρα ο Φιλιππουπολίτης αλληλοδιδασκτικός περιέγραφε συνοπτικά τις αρχές και το μηχανισμό της Αλληλοδιδασκτικής. Έδινε, επίσης, έμφαση στο οικονομικό όφελος που προέκυπτε από την εφαρμογή της συγκεκριμένης μεθόδου για τη μετάδοση των στοιχειωδών γνώσεων³: Επειδή, αφενός, η διδασκαλία των διάφορων μαθημάτων γινόταν από τα «πλέον προκομμένα» παιδιά, δηλαδή τους πρωτόσχολους. Και αφετέρου, επειδή, αντί για τα συνήθη διδακτικά βιβλία, χρησιμοποιούνταν οι Πίνακες⁴ δηλαδή, φύλλα χαρτιού, που είχαν τυπωμένη στη μια τους όψη τη διδακτέα ύλη⁵.

Χαρακτηριστική είναι η επιμονή του Κλεόβουλου να υπογραμμίζει και στα δυο του άρθρα ότι ναι μεν η Αλληλοδιδασκτική καλλιεργήθηκε, κατά τη νέα εποχή, στην Αγγλία, αλλά η χώρα, όπου η εν λόγω μέθοδος τελειοποιή-

1. Γ. Κλεόβουλος, «Επιστολή περί Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου», *Ερμής ο Λόγιος*, τόμ. Θ΄ (1819), σ. 27-34 (φωτ. ανατ. ΕΛΙΑ, Αθήνα 1990). Του ίδιου, «Φίλοι!», *Ερμής ο Λόγιος*, τόμ. Ι΄ (1920), σ. 675-687.

2. Για τη ζωή και το έργο του Γ. Κλεόβουλου, βλ. πρόχειρα Γ. Κ. Σακκάς, *Γεώργιος Κλεόβουλος «ο Φιλιππουπολίτης»*, Ο πρώτος Έλληνας επιστήμων και αγνοημένος παιδαγωγός, Αθήνα 1956. Θ. Φωτεινόπουλος, «Γεώργιος Κλεόβουλος», *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, 5 τόμ., εκδ. Ελληνικά Γράμματα - Herder, Αθήνα 1964, τόμ. 3, σ. 426-428.

3. *Ερμής ο Λόγιος* (1819), σ. 3.

4. Στο ίδιο, σ. 27.

5. Αυτά τα φύλλα είχαν περίπου το μέγεθος μιας εφημερίδας σχήματος ταμπλόντ.

θηκε, ήταν η Γαλλία κι απ' αυτήν, στη συνέχεια, διαδόθηκε στην υπόλοιπη Ευρώπη¹.

Αυτό, πραγματικά, συνέβη, επειδή τα μέλη που αποτέλεσαν την Εταιρεία Στοιχειώδους Διδασκαλίας (ίδρυση το 1815 στο Παρίσι), η οποία ανέλαβε τη διάδοση της Αλληλοδιδασκτικής στη Γαλλία², αντιμετώπισαν τη μέθοδο όχι απλά ως έναν τρόπο κατάλληλο μόνο για το γρήγορο αλφαριθμητικό των «φτωχών», αλλά ως ένα σύστημα άρτιας λαϊκής εκπαίδευσης³. Αυτό γίνεται αντιληπτό στο εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής του Σαραζίνου, που πρωτοεκδόθηκε στα 1829, στο οποίο αποτυπώθηκαν οι βελτιώσεις που γίνονταν σταδιακά⁴ στη μέθοδο και από την άποψη των αναγκαιών μέσων και από την άποψη των διδασκόμενων μαθημάτων⁵. Γίνεται, επίσης, αντιληπτό από τη φροντίδα των Γάλλων να εντοπίσουν στη συγκεκριμένη μέθοδο όλες εκείνες τις αρετές, που επηρέαζαν θετικά την ηθική και πολιτική αγωγή των μαθητών, θέματα για τα οποία κάνει λόγο και ο Κλεόβουλος. Για παράδειγμα, αναφέρει την ευεργετική επίδραση που είχε στο χαρακτήρα και στη συμπεριφορά των παιδιών η φοίτησή τους στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο⁶. Τονίζει, επίσης, ότι η αλληλοδιδασκαλία προετοιμάζε τους μαθητές για τη ζωή τους ως πολίτες, αφού: «Ὁ παῖς διδάσκων ἐν ταυτῷ καὶ διδασκόμενος, μανθάνει νὰ διοικῆ καὶ νὰ ἄρχηται, νὰ προστάζη καὶ νὰ πειθῆται [...] μάθημα ἀναγκαιότατον εἰς τὸν καθένα, ἐπειδὴ καὶ καθεὶς εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, ἄρχων καὶ ἄρχόμενος»⁷.

Όταν τυπωνόταν το δεύτερο άρθρο του πρώτου μας αλληλοδιδασκτικού στο Λόγιο Ερμῆ, αυτός είχε ήδη εκπαιδεύσει τους πρώτους Έλληνες αλληλοδιδασκαλούς στο σχολείο, που άνοιξε στο Ιάσιο από το Μάρτιο του 1820⁸. Εφοδιασμένοι αυτοί οι νέοι με ένα αντίγραφο της Ερμηνείας, δηλα-

1. *Ερμῆς ο Λόγιος* (1819), σ. 31-32. Για τη διάδοση της Αλληλοδιδασκτικής στην Αγγλία και Γαλλία, βλ. Α. Παπαδάκη, *Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1992, σ. 25 κ.ε.

2. Παπαδάκη, ό.π. σ. 50.

3. E. Ponteil, *Histoire de l'enseignement en France. Les grandes étapes 1789-1964*, Sirey, Paris 1966, σ. 195.

4. Ο πρώτος γαλλικός Οδηγός για την Αλληλοδιδασκτική εκδόθηκε στα 1818.

5. Ωστόσο, αυτές οι βελτιώσεις απαιτούσαν αρκετές δαπάνες για την ίδρυση αλληλοδιδασκτικών σχολείων, των οποίων μόνο η λειτουργία εξακολουθούσε να μην είναι πολυέξοδη. Βλ. *Histoire générale de l'enseignement et de l'éducation en France*, Publié sous la direction de Louis-Henri Parias, 4 τόμ. Paris 1981, τόμ. 3, σ. 383.

6. *Ερμῆς ο Λόγιος* (1819), σ. 30.

7. Στο ίδιο, σ. 31.

8. *Ερμῆς ο Λόγιος* (1820), σ. 264, 688-694.

δή του εγχειριδίου για την Αλληλοδιδασκτική, που είχε γράψει ο Κλεόβουλος και με ένα αντίτυπο της συλλογής των Πινάκων για την Ανάγνωση, που είχε συντάξει ο ίδιος και που είχε εκδοθεί στα 1819 στο Παρίσι¹, ξεκίνησαν να ιδρύσουν σχολεία της νέας μεθόδου σε ελληνικές περιοχές, όπου οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές γι' αυτό το σκοπό.

Σε μια παράλληλη πορεία με το Φιλιππουπολίτη αλληλοδιδασκτικό, ο γιατρός Αθανάσιος Πολίτης² ξεκίνησε μεταξύ του 1819-1820 τη διάδοση της Αλληλοδιδασκτικής στα Επτάνησα, που —όπως είναι γνωστό— βρισκόνταν τότε κάτω από τη Βρετανική Προστασία³. Για την προετοιμασία των δασκάλων έγραψε κι αυτός ένα εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής, που τυπώθηκε στα 1820⁴. Η διδασκαλία της Ανάγνωσης στους μαθητές των αλληλοδιδασκτικών σχολείων γινόταν από τους Πίνακες του Κλεόβουλου⁵, ενώ για την Αριθμητική συνέταξε ο ίδιος ο Πολίτης ειδικούς Πίνακες, οι οποίοι τυπώθηκαν, για πρώτη φορά, περίπου στις αρχές του 1820, όπως πιστεύουμε⁶.

2. Ο Καποδίστριας εκδηλώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία

Όπως ήταν επόμενο, η διάδοση της Αλληλοδιδασκτικής στις επαναστατημένες ελληνικές περιοχές ανακόπηκε. Αμέσως όμως μετά την άφιξη του Καποδίστρια η εκπαιδευτική κατάσταση στο απελευθερωμένο τμήμα της Ελλάδας παρουσίασε σχετική βελτίωση. Μια έκθεση, που συνέταξε ο Γάλλος φιλέλληνας Η. Α. Dutrône για την εκπαίδευση στα νησιά του Αιγαίου

1. Το έργο επιγραφόταν: *Πίνακες Παιδαγωγικοί. Κατά την Αλληλοδιδασκτικήν Μέθοδον*. Ολόκληρο τον τίτλο, βλ. στο: Δ. Σ. Γκίνης-Β. Γ. Μέξας, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*. 3 τόμ. Αθήναι 1939-1957, αρ. 1189 [στο εξής: Γκίνης-Μέξας].

2. Για τη ζωή και το έργο του Λευκαδίτη επιστήμονα και λόγιου Α. Πολίτη βλ. άρθρο στο: Σ. Βοβολίνης και Κ. Βοβολίνης, *Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν*, 5 τόμ., εκδ. Βιομηχανική Επιθεώρησις, Αθήναι 1959, τόμ. Β', σ. 482 κ.ε.

3. Για την εκπαιδευτική κατάσταση στα Επτάνησα υπό το καθεστώς της Βρετανικής Προστασίας, βλ. Γ. Ν. Λεοντσίνης, *Ζητήματα επτανησιακής κοινωνικής Ιστορίας*, εκδ. Αφοί Τολιδή, Αθήνα 1991, σ. 444 κ.ε. Ειδικά για το αλληλοδιδασκτικό σχολείο, σ. 469 κ.ε.

4. Αθ. Πολίτης, *Εγχειρίδιον της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου*. Συνταχθέν υπό —, (Κέρκυρα;) 1820 και β' έκδ. 1829.

5. Σπ. Μ. Θεοτόκης, «Περί της εκπαίδευσως εν Επτανήσω (1453-1864)», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 5 (1956), σ. 92.

6. Αθ. Πολίτης, *Αριθμητική κατά την Αλληλοδιδασκτικήν μέθοδον*. Συνταχθείσα υπό —, (χωρίς τόπο και χρόνο έκδοσης), βλ. Γκίνης-Μέξας, ό.π. αρ. 10.186 και Γεννάδειος MGL 406.2

Πελάγους, αναφέρει ότι σ' αυτά, το Μάϊο του 1828, λειτουργούσαν 92 στοιχειώδη σχολεία. Το γεγονός ότι απ' αυτά τα σχολεία μόνο 23 ήταν αλληλοδιδασκτικά, ενώ τα υπόλοιπα λειτουργούσαν με την παλαιά μέθοδο¹, δείχνει —κατά τη γνώμη μας— πως η παραδοσιακή μέθοδος, που ακολουθείτο στα «κοινά σχολεία»², είχε ισχυρά ερείσματα μέσα στο στρώμα των λογίων και στο λαό. Για να στηριχθεί, συνεπώς, η δημόσια πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Αλληλοδιδασκτική —όπως είχαν αποφασίσει οι Επαναστατικές Κυβερνήσεις προηγουμένως³ κι όπως επιδίωξε, στη συνέχεια, ο Καποδίστριας— έπρεπε τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία να αποκτήσουν κύρος στη συνείδηση του λαού. Πράγμα που θα επιτυγχανόταν από τη συνολικά βελτιωμένη οργάνωσή τους.

Ο πρώτος Κυβερνήτης του νέου ελληνικού Κράτους έδειξε με διάφορους τρόπους την πρόθεσή του να υποστηρίξει τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Μια πρώτη ένδειξη αυτού του ενδιαφέροντος αποτελεί το ότι δυο μήνες μετά την άφιξή του στην Ελλάδα (στις 11 Ιανουαρίου 1828), κάλεσε το Γ. Κλεόβουλο, που διέμενε τότε στη Σύρα, προκειμένου να του αναθέσει την οργάνωση ενός σχολείου για τα ορφανά του πολέμου. Τα παιδιά αυτά είχαν συγκεντρωθεί με τις ενέργειες του Καποδίστρια και είχαν εγκατασταθεί πρόχειρα στον Πόρο⁴. Ο Κλεόβουλος έφτασε σ' αυτό το νησί στις αρχές Απριλίου⁵ και οργάνωσε το πρώτο αλληλοδιδασκτικό σχολείο της Κυβέρνησης Καποδίστρια, γεγονός που μαρτυρεί —κατά τη γνώμη μας— πως σ' αυτόν κυρίως θα ανέθετε ο Καποδίστριας την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Την άποψή μας αυτή ενισχύουν τα λόγια που χρησιμοποίησε ο Κυβερνήτης, για να ανακοινώσει το θάνατο του πρώτου μας αλληλοδιδασκτικού⁶ σ' ένα από τα πιο σημαντικά μέλη της Εταιρείας Στοιχειώδους Διδασκαλίας του Παρισιού⁷.

1. Α. Β. Δασκαλάκης, *Κείμενα Πηγαία της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*, Σειρά Γ': *Τα περί Παιδείας*, 3 τόμ. Αθήνα 1968, σ. 178-179.

2. Παπαδάκη, ό.π. σ. 63-64.

3. Στο ίδιο, σ. 72 κ.ε.

4. Ε. Ε. Κούγκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία (1827-1832)*. Β' *Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης*. Αθήνα 1992. Τέταρτη επανέκδοση, σ. 63 κ.ε.

5. Σακκάς, ό.π. σ. 40.

6. Στο ίδιο, σ. 41-43, όπου λεπτομέρειες για τις περιπέτειες της υγείας και το θάνατό του στις 28 Ιουλίου 1828.

7. «Ο καθηγητής Κλεόβουλος δεν υπάρχει πια. Μια βαριά ασθένεια μάς τον πήρε στο άνθος της ηλικίας του» θα γράψει ο Κυβερνήτης σε επιστολή του της 7/19 Σεπτεμβρίου 1828. Βλ. J. Capodistrias. *Correspondance contenant les lettres diplomatiques, administratives et particulieres depuis le 20 Avril 1827 jusqu' au 9 Octobre 1831*, par E. Bétant, 4 τόμ., Genève - Paris 1839, τόμ. 2, σ. 329.

3. Η συστηματική αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών ζητημάτων από την Κυβέρνηση Καποδίστρια

Ωστόσο, τα εκπαιδευτικά ζητήματα άρχισαν να αντιμετωπίζονται συστηματικά, αφού ολοκληρώθηκαν οι εργασίες της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης του Άργους, η οποία με το Ψήφισμά της ΙΑ΄ (2 Αυγούστου 1829) ανέθεσε στην Κυβέρνηση να συγκεντρώσει τους πόρους από συγκεκριμένες πηγές, προκειμένου να διατεθούν για την πραγματοποίηση των εκπαιδευτικών στόχων της. Ανάμεσα σ' αυτούς τους στόχους ήταν η ενθάρρυνση της πρόοδου της Αλληλοδιδασκτικής και η σύσταση «τυπικών» ή Προτύπων σχολείων¹, όπου θα εκπαιδεύονταν οι αλληλοδιδάσκαλοι².

Έτσι, τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου δημοσιεύθηκαν μια σειρά από κυβερνητικά έγγραφα, που αφορούσαν τα πρώτα μέτρα για την οργάνωση της εκπαίδευσης και ειδικότερα της πρωτοβάθμιας.

Δυο απ' αυτά τα έγγραφα, που πρέπει να αναφερθούν χωριστά από τα υπόλοιπα, είναι οι εγκύκλιοι που κυκλοφόρησαν στις 3 και 23 Οκτωβρίου αντίστοιχα. Με την πρώτη ανετίθετο ουσιαστικά στους Προσωρινούς Διοικητές και Έκτακτους Επιτρόπους η ευθύνη για τη λειτουργία των αλληλοδιδασκτικών σχολείων της περιοχής τους³. Με τη δεύτερη ανετίθετο η εποπτεία κάθε σχολείου στην τοπική σχολική εφορεία, που την αποτελούσαν άτομα, τα οποία διακρίνονταν για τα φώτα, την αρετή και τον πατριωτισμό τους⁴. Αυτά τα δυο μέτρα είχαν καθαρά πολιτικό χαρακτήρα και —όπως έχει επισημανθεί⁵— σκόπευαν να απαγκιστρώσουν τη λαϊκή παιδεία από την επιρροή των προκρίτων (Κοτζαμπάσηδων) που εξουσίαζαν τις τοπικές κοινωνίες και που οι επιδιώξεις τους ήταν αντίθετες με τη βούληση του Καποδίστρια να θεμελιώσει ένα συγκεντρωτικό κράτος δυτικού τύπου⁶.

1. Α. Δημαράς [επιμέλεια], *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, 2 τόμ., εκδ. Ερμής, Αθήνα 1973-1974, τ. Α΄, σ. 24-25.

2. Για το «Πρότυπον Σχολείον», που λειτούργησε μέσα στο χώρο του Ορφανοτροφείου της Αίγινας, βλ. Κούγκου, ό.π. σ. 103 κ.ε.

3. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 303.

4. Στο ίδιο, σ. 345.

5. Β. Σφυρόερας, «Οι στόχοι της εκπαιδευτικής πολιτικής του Καποδίστρια», στο συλλογικό έργο: *Ο Ιωάννης Καποδίστριας και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 75-77.

6. Β. Ι. Φίλιας, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. 1. Η νόθα αστικοποίηση (1800-1864)*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1985, σ. 88-95.

Πολύ σημαντική ήταν και η εγκύκλιος του νέου Υπουργού Παιδείας, του Νικόλαου Χρυσόγελου¹, που απηύθυνε στις 10 Οκτωβρίου *Προς τους κατά την Επικράτειαν Διδασκάλους*, και η οποία —εκτός από τις πληροφορίες ή οδηγίες που περιείχε— καθιστούσε σαφές ότι όλα τα σχολεία, που προβλέπονταν να ιδρυθούν με το Ψήφισμα ΙΑ΄, θα οργανώνονταν με ομοιόμορφο τρόπο. Προηγουμένως όμως θα συντάσσονταν για τον κάθε τύπο σχολείων ένας Γενικός Κανονισμός, καθώς και τα αναγκαία και μεθοδικά διδακτικά βιβλία².

Λίγες ημέρες ύστερα από την εγκύκλιο του Ν. Χρυσόγελου, και συγκεκριμένα στις 18 Οκτωβρίου, εκδόθηκαν το Ψήφισμα Α΄ και το Διάταγμα υπ' αρ. 46. Με το πρώτο γνωστοποιείτο η απόφαση του Καποδίστρια να συστήσει επιτροπές παιδείας, με έδρα τους την Αίγινα, οι οποίες θα ασχολούνταν, κατ' αρχήν, με τα διδακτικά βιβλία, που θα συνέτειναν στον «όμοιόμορφο και τελειότερο οργανισμό των αλληλοδιδασκτικῶν καὶ τυπικῶν σχολείων»³. Με το δεύτερο έγγραφο συστήνονταν τρεις επιτροπές, διοριζόνταν τα μέλη σε καθεμιά απ' αυτές και καθοριζόταν ο τομέας των διδακτικῶν βιβλίων, με τα οποία θα καταγίνονταν⁴.

3. Η Επιτροπή της Προπαιδείας. Τα τακτικά μέλη της

Επειδή η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να ανασυνθέσει, στις βασικές του γραμμές, το ιστορικό της πρώτης οργάνωσης των αλληλοδιδασκτικῶν μας σχολείων, θα μας απασχολήσει η τρίτη από τις επιτροπές, που έφερε την ονομασία: η επί της Προπαιδείας Επιτροπή. Ως τακτικά, λοιπόν, μέλη της Επιτροπής Προπαιδείας διορίστηκαν οι: Η. Α. Dutrône, Ιωάννης Π. Κοκκώνης και Νεόφυτος Νικητόπουλος, των οποίων η προηγούμενη δράση δείχνει πως διέθεταν, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, τις προϋποθέσεις (δηλαδή: συγγραφικό έργο, επιστημονικές και φιλολογικές γνώσεις), που έθετε το Ψήφισμα Α΄ για την επιλογή μελών σε όλες τις επιτροπές παιδείας⁵. Δείχνει, επίσης, να συμφωνεί με την παρατήρηση ότι οι συνεργάτες που επέλεξε ο Καποδίστριας στο ξεκίνημα για την οργάνωση της λαϊκής παιδείας ήταν όλοι άνδρες με φιλελεύθερες αντιλήψεις⁶. Και πραγματικά:

1. Κούρκου, ό.π. σ. 15.

2. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 324.

3. Στο ίδιο, σ. 330-331.

4. Στο ίδιο, σ. 331-332.

5. Στο ίδιο, σ. 331.

6. Σφυρόερας, ό.π. σ. 77-79.

• Ο Γάλλος Η. Α. Dutrône¹, που είχε τη φήμη του θερμοκέφαλου δημοκρατικού στην πατρίδα του, ήταν δικηγόρος στο επάγγελμα και μέλος της Εταιρείας Στοιχειώδους Διδασκαλίας. Έφθασε στην Αίγινα το Φεβρουάριο του 1828, προσφέρθηκε να διδάσκει δωρεάν μαθήματα Γαλλικών, Αριθμητικής και Γεωγραφίας με τη μέθοδο της Αλληλοδιδασκτικής κι ύστερα από κάποια στιγμή έγινε σύμβουλος του Καποδίστρια επί εκπαιδευτικών θεμάτων.

• Ο Ι. Π. Κοκκώνης², από τη Σμύρνη, ασχολείτο με τη στοιχειώδη, κυρίως, εκπαίδευση, τουλάχιστον από το 1817 που τύπωσε ένα Αναγνωσμάτριο. Έμεινε στη Γαλλία αρκετά χρόνια. Σπούδασε στο Παρίσι την Αλληλοδιδασκτική στο σχολείο που διηύθυνε ο γνωστός αλληλοδιδασκτικός Ch. Sarazin και γνωρίστηκε με τον Κοραή. Είχε ήδη τυπώσει εκεί, πριν αναχωρήσει για την Ελλάδα, στα 1829, τους δυο πρώτους τόμους του έργου του *Περί πολιτειών*, που διακρίνεται για το φιλελευθερισμό του³.

• Ο Ν. Νικητόπουλος⁴, ιεροδιάκονος από τη Δημητσάνα, είχε εκπαιδευτεί στην Αλληλοδιδασκτική από τον Κλεόβουλο. Στα 1822 διηύθυνε το αλληλοδιδασκτικό σχολείο που ίδρυσε στην Τρίπολη η Πελοποννησιακή Γερουσία, το οποίο λειτούργησε για λίγο διάστημα. Έκτοτε, τον συναντούμε σε διάφορα σχολεία ως τον Μάιο του 1829, που διορίστηκε από τον Καποδίστρια «διδάσκαλος διευθύνων τήν αλληλοδιδασκτικήν παιδείαν εις τὸ Ὅρφανοτροφεῖον»⁵, το οποίο λειτουργούσε πια στην Αίγινα.

Ο Νικητόπουλος, πριν γίνει μέλος της Επιτροπής Προπαιδείας, είχε εκ-

1. Τη δράση του Dutrône βλ. στις Λ. Παπαδάκη, ό.π. σ. 445-446, όπου και βιβλιογραφία.

2. Στη ζωή και το έργο του Κοκκώνη αναφέρεται η Μ. Αμαριώτου, *Ιω. Π. Κοκκώνης. Ο πρώτος μας παιδαγωγός*, εκδ. Αλεξ. Ι. Κοκκώνη, Αθήνα 1937. Ωστόσο, η συγκεκριμένη μελέτη χρειάζεται να προσεγγίζεται με άκρα προσοχή, επειδή διακατέχεται από μεγάλη συναισθηματική φόρτιση υπέρ του εν λόγω προσώπου— πράγμα, εξάλλου, που είναι προφανέστατο. Με αποτέλεσμα, να καταλήγει, πολλές φορές, σε αυθαίρετες εκτιμήσεις και συμπεράσματα.

3. Πρβλ. την προβληματική για τις αδιευκρίνιστες, τελικά, πολιτικές ιδέες του Κοκκώνη, που αναπτύσσει ο Δ. Γ. Αποστολόπουλος, «Σημειώσεις στην Επιστολήν του Ι. Κοκκώνη προς τον Κ. Ασώπιο», *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1970, σ. 262-265. Για το ίδιο ακριβώς θέμα πρβλ., επίσης, σχετικό πίνακα που δημοσιεύει ο Χρ. Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σ. 412.

4. Για τη ζωή και το έργο του Νικητόπουλου, βλ. Χ. Παμπούκης, *Λόγος επικήδειος εις τον μακαρίτην Ν. Νικητόπουλον. Αυτοσχεδίως εκφωνηθείς εν Ναυπλίω την α' Νοεμβρίου 1846*, Υπό —, Ναύπλιον 1846. Επίσης βλ. Α. Δημαράς, «Νεόφυτος Νικητόπουλος (1795-1846). Για ένα αλλιωτικό ελληνικό σχολείο», *Ο Ερασιστής*, 11 (1974), σ. 323-332.

5. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1267.

δόσει —μεταξύ του 1828-1829— τα εξής διδακτικά έργα: *Περίληψις του Ιερού Ευαγγελίου*¹, *Τα χρέη του μαθητού*, *Γραμματική*², *Πίνακες Ανάγνωσης*³ και *Αριθμητικής*⁴. Είχε συντάξει, επίσης, χωρίς να έχουν τυπωθεί, εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής και Πίνακες για τη γραφή⁵. Τέλος, πρέπει να μνημονευθεί χωριστά, μια «έκθεσή» του, που την συνέταξε μετά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του αλληλοδιδασκτικού σχολείου για κορίτσια της Αθήνας, η οποία τυπώθηκε στα 1826⁷. Για το φυλλάδιο αυτό γίνεται τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερος λόγος⁸, επειδή —όπως προκύπτει απ' αυτό— ο Νικητόπουλος είχε εφαρμόσει στο εν λόγω σχολείο έναν πρωτοποριακό, για την εποχή, τρόπο «συνδιοίκησης» δασκάλου και μαθητών στα ζητήματα, που αφορούσαν τον πειθαρχικό κανονισμό του⁹.

Όμως, η Επιτροπή της Προπαιδείας, στην οποία τοποθετήθηκαν τα παραπάνω πρόσωπα, δεν έχει γίνει αντικείμενο ιδιαίτερη μελέτης. Έτσι, είναι ελλιπής και —κάποτε— συγκεχυμένη η ενημέρωσή μας σχετικά: με το έργο που είχαν να επιτελέσουν ή που επιτέλεσαν οι τρεις ειδικοί· τις θέσεις που είχαν ως προς την οργάνωση των αλληλοδιδασκτικών σχολείων· το βαθμό, που οι θέσεις αυτές συμφωνούσαν ή έρχονταν σε αντίθεση με εκείνες που —όπως θα δούμε— είχε η Κυβέρνηση και ο ίδιος ο Καποδίστριας.

Τα παραπάνω, μαζί με άλλα συναφή ζητήματα, θα τα εξετάσουμε στην παρούσα μελέτη. Για το σκοπό αυτό στηριχθήκαμε, κυρίως, σε δυο πηγές. Η πρώτη ήταν τα ήδη δημοσιευμένα έγγραφα, στα οποία επιχειρήσαμε να κάνουμε μια νέα ανάγνωση και να αλληλοσυσχετίσουμε τις πληροφορίες που περιέχουν. Η δεύτερη κύρια πηγή μας ήταν τα διδακτικά βιβλία που χρησιμοποιήθηκαν ή που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από το 1819 ως το τέλος της καποδιστριακής περιόδου — κι ακόμη υστερότερα. Ορισμένες φορές, οι τίτλοι, οι πρόλογοι ή το περιεχόμενο αυτών των βιβλίων μάς έδωσαν σημαντικές πληροφορίες για το έργο της εν λόγω Επιτροπής.

1-2. Η α' έκδοση αυτών των έργων λανθάνει. Ωστόσο, ο ίδιος ο συντάκτης τους μαρτυρεί ότι «Ταῦτα ἐξέδωκε μὲν τὸ πρῶτον ὁ Κύριος Ν. Νικητόπουλος κατὰ τὸ 1828 ἔτος...». Βλ. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, 37/14-5-1830, σ. 148-149 [στο εξής: ΓΕΕ].

3. Γκίνης-Μέξας, αρ. 1836.

4-5. Στα δυο αυτά έργα αναφερόμαστε παρακάτω.

6. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1396-1397.

7. Στο ίδιο, σ. 105-108 και Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση...*, ό.π. τ. Α' σ. 14-16.

8. Βλ. κυρίως στο Δημαρά, «Νεόφυτος Νικητόπουλος...», ό.π.

9. Ι. Σολομών, *Εξουσία και Τάξη στο Νεοελληνικό Σχολείο. Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σ. 65-68.

Στη συνέχεια, λοιπόν, θα εξετάσουμε πρώτα ορισμένα κυβερνητικά έγγραφα, τα οποία εκδόθηκαν ως συνέπεια της διακήρυξης για την ομοιομορφη οργάνωση των αλληλοδιδασκτικών σχολείων, που περιεχόταν στην εγκύκλιο του Υπ. Παιδείας Ν. Χρυσόγελου προς τους δασκάλους. Απ' αυτά τα έγγραφα πήγαζαν και τα καθήκοντα, με τα οποία επιφορτιζόταν η Επιτροπή Προπαιδείας, αναφορικά με αυτή την οργάνωση.

4. Τα έγγραφα υπ' αρ. 46 και 56 για τα διδακτικά βιβλία

Όπως προκύπτει από το Ψήφισμα Α', το ενδιαφέρον της Κυβέρνησης στράφηκε πρώτα πρώτα στα διδακτικά βιβλία. Το Διάταγμα υπ' αρ. 46, λοιπόν, στο Γ' άρθρο του, που αφορούσε τον τομέα των βιβλίων, με τα οποία θα ασχολούνταν οι: Dutrône, Κοκκώνης και Νικητόπουλος, όριζε ότι αυτοί: «Θέλουν ένασχοληθῆ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν ἤδη μεταφρασμένων πινάκων καὶ βιβλίων εἰς χρῆσιν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων καὶ θέλουν καθυποβάλλει εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὰς παρατηρήσεις των περὶ τῶν ἄλλων, ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸ θεμελιῶδες τοῦτο μέρος τῆς Δημοσίου Παιδείσεως»¹.

Πολύ πιο αναλυτική, σχετικά με τα παραπάνω καθήκοντα ήταν μια επιστολή του Καποδίστρια, με ημερομηνία 21 Οκτωβρίου 1829, που έλαβε τη μορφή της Διαταγής υπ' αρ. 56. Αυτό το έγγραφο το απηύθυνε ο Κυβερνήτης προσωπικά στα τρία τακτικά μέλη της Επιτροπής Προπαιδείας, για να τους ανακοινώσει το διορισμό τους στο εν λόγω όργανο και για να υπογραμμίσει, έτσι, την εμπιστοσύνη που είχε η Κυβέρνηση στα πρόσωπά τους, εξαιτίας των γνώσεων και του ζήλου τους υπέρ των αλληλοδιδασκτικών σχολείων. Κι αμέσως μετά τους εξηγούσε τί ακριβώς ζητούσε απ' αυτούς το άρθρο Γ' του Διατάγματος υπ' αρ. 46. Τους ανέφερε, λοιπόν συγκεκριμένα τα ακόλουθα:

«Διατάττεσθε νὰ παρατηρήσετε τὰ συγγράμματα, τῶν ὁποίων ἢ μετάφρασις ἀνετέθη εἰς τοὺς κυρίους Κοκκινάκην καὶ Ρωσσέτον, οἱ ὅποιοι προσκαλοῦνται παρὰ τοῦ ἐπὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Γραμματέως², νὰ σᾶς τὰ κοινοποιήσωσιν. Ἐπιθυμοῦμεν ἐπομένως νὰ καθυποβάλλετε εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὅσα καὶ ὅποια μέτρα ὀφείλει νὰ λάβῃ διὰ νὰ δώσῃ εἰς ὅλα τῆς Ἐπικρατείας τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ παιδευτήρια ὁμοιομόρφους πίνακας.

1. Δασκαλάκης ὁ.π., σ. 332.

2. Ο Υπουργός Παιδείας.

3. Η Φιλελληνική Εταιρεία του Παρισιού ήταν γνωστή στους Έλληνες της εποχής από τη συμβολή της στην Επανάσταση.

Οί παρά του ἄποθανόντος Κλεοβούλου συνταχθέντες λογίζονται τὴν σήμερον προτιμότεροι. Ἡ ἐν Παρισίοις Φιλελληνικὴ Ἑταιρεία³ μᾶς ἀναγγέλλει ὅτι θέλει μᾶς ἀποστείλει συντόμως ἰκανὸν ἀριθμὸν τῶν πινάκων τούτων, περὶ τὴν τύπωσιν τῶν ὁποίων ἤδη καταγίνεται.

Θέλετε μᾶς γνωστοποιήσει εἰς τέλος τὰς παρατηρήσεις σας περὶ τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἀντικειμένων, ὧσων ἡ Κυβέρνησις ἔχει χρεῖαν διὰ νὰ ὀργανίση ἀκολούθως τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν Ἐπικράτειαν ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς δὲν θέλει εἶσθαι πρὸς τὸ παρὸν ὀλιγώτερον τῶν 300 ἢ καὶ 400...»¹.

Αμέσως ὕστερα ἀπὸ τα παραπάνω ὁ Καποδίστριας ἀνακοίνωνε στα τακτικὰ μέλη τῆς Επιτροπῆς ὅτι στις συνεδριάσεις τους θα παρευρίσκετο καὶ ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης², χρησιμεύοντας ὡς ἓνα εἶδος ἐνδιάμεσου στὴν ἐπικοινωνία τους με τὴν Κυβέρνηση καὶ ἀντιστρόφως³.

Το πρῶτο που διαπιστώνει κανεῖς, μελετώντας τὰ παραπάνω κείμενα, εἶναι πὼς δὲν προβλέπουν τὴ σύνταξη διδασκτικῶν βιβλίων ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Επιτροπῆς Προπαιδείας. Ἀντίθετα, ἀπ' αὐτὰ προκύπτει μιὰ δευτέρη καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσα διαπίστωση. Ὅτι, δηλαδή, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ σύσταση τῆς ἐν λόγῳ Επιτροπῆς, μιὰ κυβερνητικὴ ἀπόφαση εἶχε προγραμματίσει ποια θὰ ἦταν τὰ διδασκτικὰ βιβλία καὶ οἱ Πίνακες σε ὀρισμένα, τουλάχιστον, ἀπὸ τὰ διδασκόμενα μαθήματα τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων.

Για τὰ ἔργα αὐτὰ θεωροῦμε ἀναγκαῖο νὰ δώσουμε, παρενθετικά, μερικὲς πληροφορίες.

4.1. Οἱ Πίνακες τοῦ Κλεόβουλου γιὰ τὴν Ἀνάγνωση

Ἄς πάρουμε, κατ' ἀρχὴν, τοὺς Πίνακες τοῦ Κλεόβουλου⁴, δηλαδή τὴν ἐντυπη συλλογὴ τῶν 73 φύλλων, που ἀφοροῦσε τὴ διδασκαλία τῆς Ἀνάγνωσης σε ὅλες τὶς κλάσεις τῶν ἐλληνικῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων⁵,

1. Δασκαλάκης ὁ.π. σ. 340.

2. Στὸ ἴδιο, 340-341.

3. Για τὸν Α. Μουστοξύδη, στενὸ συνεργάτη τοῦ Καποδίστρια στα ἐκπαιδευτικὰ θέματα, βλ. πληροφορίες στὴς Ε. Κούκκου, ὁ.π. σ. 25-27 κ.α. Γενικότερα γιὰ τὴ δράση του, βλ. Ευαγγ. Ι. Μανῆς, *Ἀνδρέας Μουστοξύδης, 1785-1860. Ὁ ἐπιστήμων, ὁ πολιτικός, ὁ ἐθνικός ἀγωνιστής*. Ἀθήνα 1960.

4. Στα κείμενα τῆς δεκαετίας τοῦ 1820, καὶ ἀκόμη ὑστερότερα, ὅταν γίνεται ἀναφορὰ στους Πίνακες τοῦ Κλεόβουλου, ἐννοεῖται ἀποκλειστικὰ ἡ ἐντυπη συλλογὴ του, που ἀφοροῦσε τὴν Ἀνάγνωση, καὶ ἡ ὁποία ἐπιγραφόταν «Πίνακες Παιδαγωγικοί», ὅπως εἶδαμε προηγουμένα.

5. Γενικά, στα ἐλληνικὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα εἶχε ἐπικρατήσει νὰ διαιροῦνται οἱ μα-

τα αντίτυπα της οποίας είχαν πια εξαντληθεί, όπως φαίνεται.

Ο Καποδίστριας, γνωρίζοντας το κύρος, που από κάθε άποψη είχαν οι παραπάνω Πίνακες μεταξύ των συμπατριωτών του —και όχι μόνο¹— σχεδίαζε από την αρχή, σχεδόν, της άφιξής του να τους ανατυπώσει. Αυτό προκύπτει από την επιστολή του της 7/19 Σεπτεμβρίου 1828, που έχουμε ήδη αναφέρει, στην οποία διατύπωνε τη γνώμη ότι: «η επανέκδοση των Ελληνικών Πινάκων, που είχε τυπώσει ο καθηγητής Κλεόβουλος, θα συνιστούσε —χωρίς αμφιβολία— ένα επιπλέον στοιχείο για την προπαγάνδη των στοιχειωδών σχολείων» στην Ελλάδα². Ένα χρόνο ακριβώς ύστερα, και συγκεκριμένα στις 8 Σεπτεμβρίου 1829, ο Πρόεδρος της Φιλελληνικής Εταιρείας, ο κόμης Charles de Lasteyries, ανακοίνωνε στον Καποδίστρια πως σύντομα θα τού αποστέλλονταν οι Ελληνικοί Πίνακες³, που εκείνος είχε ζητήσει να ανατυπωθούν στο Παρίσι.

Παίρνοντας «κατά γράμμα» την παραπάνω υπόσχεση ο Κυβερνήτης, πληροφορούσε —όπως είδαμε— την Επιτροπή της Προπαιδείας ότι είχε αρχίσει ήδη η ανατύπωση των Πινάκων του Κλεόβουλου κι ότι σύντομα αυτοί θα έφθαναν στην Ελλάδα. Τα πράγματα όμως δεν εξελίχθηκαν όπως ακριβώς τα ανέμενε. Γιατί στο Παρίσι αποφασίστηκε η σύνταξη νέων Πινάκων για τη διδασκαλία της Ανάγνωσης στα ελληνικά αλληλοδιδασκτικά σχολεία⁴. Πράγμα, που είχε ως αποτέλεσμα να καθυστερήσει η αποστολή τους για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αλλά σ' αυτό το θέμα θα επανέλθουμε αργότερα.

θητές, κατά το γαλλικό σύστημα, σε οκτώ τμήματα ή κλάσεις. Η σύνθεση όμως αυτών των κλάσεων δεν ήταν μόνιμη, επειδή οι μαθητές που αποτελούσαν το κάθε τμήμα έπρεπε να έχουν —κατά το δυνατό— ίδιες γνώσεις και δυνατότητες.

1. Βλ., για παράδειγμα, την εκτίμηση στους εν λόγω Πίνακες του Ν. Χρυσόγελου (Δασκαλάκης, ό.π. σ. 319), των αδελφών Γ. και Ν. Ψαρουδάκη, αλληλοδιδασκάλων στις Σπέτσες (Στο ίδιο, σ. 1441-1445) και του γιατρού Π. Ζωντανού στη Σύρα (Εφ. Η Αθηνά, 35/14-7-1832, σ. 139 και 36/17-7-1832, σ. 139, 142. Οι αδελφοί Ψαρουδάκη, καθώς και ο Π. Ζωντανός, δεν παρέλειπαν να παραθέτουν στα παραπάνω κείμενά τους και τις δυο επιστολές, γεμάτες από επαίνους, που απηύθυνε στο Γ. Κλεόβουλο για την εν λόγω συλλογή του η Εταιρεία Στοιχειώδους Διδασκαλίας του Παρισιού. Βλ. ακόμη απόσπασμα από εισήγηση που διαβάστηκε στη «Συνέλευση των μεθόδων», που συγκλήθηκε στο Παρίσι, κατά το 1819, για να κρίνει τους Πίνακες του Κλεόβουλου στο: Χρ. Λέφας, *Ιστορία της εκπαίδευσης*, ΟΕΣΒ, Αθήναι 1942, σ. 129, σημ. 1.

2. Capodistrias, Correspondance, ό.π. σ. 330.

3. Ε. Ε. Κούγκου, Ιωάννης Α. Καποδίστριας, Ο άνθρωπος - ο διπλωμάτης (1800-1828), εκδ. Βιβλιοπωλείου της «Εστίας», Αθήναι 1978, σ. 406.

4. Για το θέμα αυτής της Παρισινής Συλλογής έχουμε έτοιμη ειδική μελέτη, που θα εκδοθεί προσεχώς.

4.2. Οι μεταφράσεις των γαλλικών διδακτικών βιβλίων

Ας έλθουμε όμως και στα ξένα διδακτικά βιβλία, όλα γαλλικής προέλευσης όπως θα δούμε, για τη μετάφραση των οποίων η απόφαση ελήφθη πριν από το Μάρτιο του 1829. Αυτό συνάγεται από έγγραφο με ημερομηνία 14/26 Μαρτίου 1829¹, στο οποίο συναντούμε μια επιτροπή —θα λέγαμε— από μεταφραστές, που είχε την έδρα της στην Αίγινα. Διευθυντής αυτής της επιτροπής είχε ορισθεί ο Dutrône και μέλη της ήταν οι γλωσσομαθείς Δημήτριος Σκαρλάτος² και Κωνσταντίνος Ρωσσέτος³. Ο δεύτερος είχε επιφορτισθεί με τη μετάφραση των βιβλίων που αφορούσαν τα αλληλοδιδακτικά σχολεία, άλλα από τα οποία ίσως να τα είχε φέρει μαζί του ο Dutrône κι άλλα ίσως να είχαν σταλεί από την Εταιρεία Στοιχειώδους Διδασκαλίας. Με το έγγραφο, που προαναφέραμε, προσετέθη στα μέλη της Επιτροπής και ο γνωστότατος λόγιος Κωνσταντίνος Κοκκινάκης, που από το 1816 ως το 1821 χρημάτισε εκδότης του Λόγιου Ερμή⁴. Ο Κοκκινάκης ανέλαβε ένα μέρος από τα βιβλία που η μετάφρασή τους είχε ανατεθεί στον Κ. Ρωσσέτο, επειδή η Κυβέρνηση επιθυμούσε «να περατωθῆ ὅσον τάχιστα τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ἔργον»⁵.

Ένα μέρος από τις μεταφράσεις του τις κατέθεσε έτοιμες ο ίδιος ο Κ. Ρωσσέτος την 1 Νοεμβρίου 1829 στην Επιτροπή της Προπαιδείας⁶. Παραθέτουμε το σχετικό μ' αυτά τα έργα απόσπασμα από το πρακτικό που συντάχθηκε με την παραπάνω ημερομηνία, όπου αναγράφονται τα ακόλουθα:

«Ο κ. Ρωσσέτος έπαρουσίασεν εις τὴν Ἐπιτροπὴ μέρος τῶν μεταφράσεων του, αἵτινες εἶναι αἱ έφεξῆς:

1. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 191.

2. Ο Δημήτριος Σκαρλάτος-Βυζάντιος (Ιάσιο 1797 - Αθήνα 1878) είναι γνωστός για τη λεξικογραφική εργασία του. Χρημάτισε Διευθυντής του Διδασκαλείου και Γ. Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων μεταξύ 1854-1862 και 1864-1878.

3. Ο Κωνσταντίνος Ρωσσέτος Μπιμπίκα θα πρέπει να γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Μόλις εξεργάγη η Επανάσταση, η οικογένειά του κατέφυγε στην Οδησό. Ο ίδιος κατέβηκε αργότερα στην Ελλάδα και πολέμησε υπό το στρατηγό Φαβιέρο. Πέθανε στη Ρουμανία, όπου είχε εγκατασταθεί μόνιμα. Βλ. [Ευγ. Ρ. Ραγκαβής], *Livre d' or de la noblesse Phanariote et des Familles Princières de la Valachie et de Moldavie*, par E.R.R., deuxième édition, Athènes 1904, σ. 184-185.

4. Για τον Κωνσταντίνο Κοκκινάκη (Χίος 1781 - Αίγινα 16-2-1831), βλ. Κ. Σάθας, *Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων*, Αθήναι 1868, σ. 660-662.

5. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 191.

6. Στο ίδιο, σ. 402.

A. Ἡ μετάφρασις τῆς Ἀριθμητικῆς τοῦ κυρίου Jomard¹.

B. Ἐγχειρίδιον τῶν στοιχειωδῶν σχολείων διὰ τὰ κοράσια παρὰ τῆς κυρίας Quignon².

Γ. Πίνακες ἐκ τοῦ Ἄτλαντος τοῦ Le Sage.

1. Πίναξ γενικὸς τῆς παγκοσμίου γενικῆς ἱστορίας τῆς νεωτέρας.

1. Ὅμοιος τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος.

1. Ὅμοιος τῆς γεωγραφίας καὶ ἱστορίας.

1. Παράρτημα εἰς τὸν πίνακα τοῦ Le Sage».

Στη συνέχεια, το συγκεκριμένο πρακτικὸ αναφέρει ὅτι ο Κ. Ρωσσέτος εἶχε στα χέρια του κι ἄλλους Πίνακες, που θα τους παρέδιδε στην Επιτροπὴ μόλις ολοκλήρωνε τὴ μετάφρασή τους³. Πρέπει να θεωρεῖται βέβαιο ὅτι οἱ Πίνακες που υπολείπονταν ἀφορούσαν τὴ διδασκαλία τῆς Αριθμητικῆς στα ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, τοὺς οὗοιους εἶχε συντάξει ο Ε. F. Jomard, ἢ Ιομάρδος κατὰ τοὺς Ἕλληνας⁴, στον οὗοιο ἀνήκε καὶ τὸ εγχειρίδιο τῆς Αριθμητικῆς, που εἶχε ἤδη μεταφραστεῖ, ὡπως εἶδαμε παραπάνω. Κατὰ τον Κοκκῶνη, μάλιστα, τὸ εγχειρίδιό του ο Jomard τὸ συνέταξε, γὰ να στηρίξει θεωρητικὰ τὴν ὕλη των Πινάκων του⁵. Πιστεύουμε πως ο Ρωσσέτος θα κατέθεσε σύντομα στην Επιτροπὴ τὴ μετάφραση τῆς ἐν λόγω συλλογῆς γὰ τὴν Αριθμητικὴ. Κι αὐτὸ τὸ ἰσχυρίζομαστε, πρῶτα πρῶτα ἐπειδὴ τὸν υποχρέωνε ἡ Διαταγὴ υπ' ἀρ. 56 νὰ τὸ πράξει. Εξάλλου, ἡ ἴδια ἡ συλλογὴ δὲν ἀπαιτοῦσε πολὺ χρόνο γὰ νὰ μεταφραστεῖ, γιὰτὶ δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀπάρτιζαν πολλὰ φύλλα, των οὗοίων τὸ περιεχόμενον τὸ ἀποτελοῦσαν κυρίως ἀριθμοί⁶.

1. Το πρακτικὸ, ὁ.π., γράφει λανθασμένα: Jomars.

2. Το ἴδιο πρακτικὸ γράφει λανθασμένα: Zuignon.

3. Στο ἴδιο.

4. Συγκεκριμένα, εἶτσι τὸν ἀποκαλοῦσε ο Κοκκῶνης. Βλ. Ι. Π. Κοκκῶνης, *Περίληψις τῆς γενομένης ἀναφορᾶς εἰς τὴν ἐπὶ τῆς Προπαιδείας Επιτροπὴν Περί του Εγχειριδίου του δια τ' Αλληλοδιδασκτικὰ Σχολεῖα τῆς Γαλλίας συνταχθέντος ὑπὸ του Κ. Σαραζίνου*. Αἴγινα 1830, σ. 17 [στο ἐξῆς: Κοκκῶνης, *Περίληψις*]. Ἐνῶ ο δάσκαλος τῆς Σύρας Ν. Π. Μάγνης μεταχειριζόταν γὰ τὴν παράδοση τῆς Αριθμητικῆς, ἤδη ἀπὸ τὸ 1829, «τοὺς τρόπους του Γάλλου Ζομάρ». Βλ. Δασκαλάκης, ὁ.π., σ. 761-762.

5. *Εγχειρίδιον δια τ' ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα Ἡ Οδηγὸς τῆς Αλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου. Ὑπὸ Σαραζίνου...* (Μετάφραση - Διασκευὴ Ι. Π. Κοκκῶνης). Αἴγινα. Ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τυπογραφίᾳ. Διευθυνομένη ὑπὸ Γ. Αποστολίδου Κοσμητοῦ, 1830 [στο ἐξῆς: *Οδηγὸς του 1830*].

6. Αὐτὸ τὸ ἰσχυρίζομαστε, ἐπειδὴ ἔχομε ὑπόψη μας τοὺς Πίνακες γὰ τὴν Αριθμητικὴ του Α. Πολίτη, που δὲν πρέπει νὰ ξεπερνοῦσαν τὰ 33-34 φύλλα. Πρβλ. ἓνα ἀντίτυπον τῆς ἐν λόγω συλλογῆς που ἐναπόκειται στὴ Γεννάδειο, ὁ.π., τὸ οὗοιο σταματᾶ στο φ. 32 καὶ ὅτι ἀπομένει στα περιεχόμενα τῆς ὕλης γὰ τὴν Αριθμητικὴ στο εγχειρίδιο του Πολίτη.

7. Κούγκου, ο Καποδίστριας καὶ ἡ Παιδεία, ὁ.π. σ. 35, σημ. 3.

Όπως μαθαίνουμε από άλλες πηγές¹, ο Κοκκινάκης επρόκειτο να παραδώσει στην παραπάνω ημερομηνία ένα, τουλάχιστον, από τα βιβλία που είχε αναλάβει να μεταφράσει. Πρόκειται για το έργο του L. B. Francœur, *L' Enseignement du dessin linéaire, d' après une méthode applicable à toutes l' écoles primaires*—, τη μετάφραση του οποίου δεν είχε ολοκληρώσει ο Κοκκινάκης και γι' αυτό ζήτησε μια μικρή προθεσμία. Μπορούμε εμείς εδώ να σημειώσουμε πως το συγκεκριμένο έργο, όταν τελικά τυπώθηκε, εμφανίστηκε με παραλλαγμένο τον τίτλο και το όνομα του συγγραφέα².

4.3. Οι Πίνακες του Κλεόβουλου και οι μεταφράσεις των γαλλικών έργων θα βελτίωναν τη διδασκαλία στα ελληνικά αλληλοδιδασκτικά σχολεία

Για να εκτιμήσουμε τη σημασία που είχαν οι αποφάσεις του Καποδίστρια, οι σχετικές με όλα τα παραπάνω έργα³, χρειάζεται να σταθούμε στα ακόλουθα σημεία:

Το πρώτο αφορά τους Πίνακες, οι οποίοι —όπως είπαμε— προτιμήθηκαν από τους Ευρωπαίους αλληλοδιδασκτικούς, κατ' αρχήν, για λόγους οικονομίας. Από εκεί κι ύστερα όμως, αυτά τα φύλλα χαρτιού, όπου ήταν τυπωμένη η διδακτέα ύλη όλων των μαθημάτων, έγιναν απαραίτητο συστατικό στοιχείο της διδασκαλίας στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία: Γιατί συνδέθηκαν ευθέως με την οργάνωση και τη διαίρεση της διδακτέας ύλης του κάθε μαθήματος κατά κλάση. Εκτός απ' αυτό, διευκόλυναν τους ίδιους τους πρωτόσχολους, καθώς το κάθε φύλλο περιείχε όλα όσα έπρεπε να πουν και να πράξουν αυτοί κατά την παράδοση ενός γνωστικού αντικείμενου. Επιπλέον, υπηρετούσαν μια από τις αρχές της Αλληλοδιδασκτι-

1. Του έργου αυτού γνωρίζουμε τη β' έκδοση στα 1827. Συνοδευόταν δε από ένα χωριστό τεύχος, τον *Ατλαντα* (in fol.), που τον αποτελούσαν οι Πίνακες με τα διάφορα σχήματα, που έπρεπε να διδαχθούν. Βλ. *Catalogue Général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*, Paris, Imprimerie Nationale 1933, τόμ. 54, σ. 615-616.

2. Ι. Β. Φραγκήρος, *Διδασκαλία της Διαγραφικής ή Γραμμικής Ιχνογραφίας. Κατά τινα μέθοδον εφαρμοζομένην εις όλα τα προπαιδευτικά σχολεία, οποιοσδήποτε και αν είναι ο εις αυτά συνεπιζόμενος τρόπος της διδασκαλίας*. Υπό —. Μεταγλωττισθείσα, κατ' επιταγήν της Α.Ε. του Κυβερνήτου της Ελλάδος. Υπό του μακαρίτου Κ. Κοκκινάκου. Επιθεωρηθείσα δε υπό Ι. Π. Κοκκώνη ... Αίγινα, εκ της Εθνικής Τυπογραφίας, Διευθυνομένης υπό Γ. Αποστολίδη Κοσμητού. 1831.

3. Οι μεταφράσεις των γαλλικών έργων είχαν γίνει «κατ' επιταγήν» του Καποδίστρια, όπως δηλώνει ο Κοκκώνης. Βλ. τον τίτλο στο αμέσως προηγούμενο έργο και στο ίδιο τη σ. α'. Επίσης βλ. Ν. Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα. Τόμος Τέταρτος. Ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας και τα μετ' αυτόν. Μέρος Πρώτον 1827-1831*. Εισαγωγή - Επιμέλεια - Ευρετήριο - Αντιγραφή υπό Κ. Α. Διαμάντη, ΓΑΚ, Αθήνα 1970, σ. 147.

κής, σύμφωνα με την οποία η παράδοση καθενός από τα μαθήματα γινόταν ταυτόχρονα σε όλες τις κλάσεις μέσα στην τακτή ώρα που όριζε το πρόγραμμα¹. Συνεπώς, χωρίς τους Πίνακες δεν ήταν νοητή η αποτελεσματική διδασκαλία στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία². Γι' αυτό και είδαμε τον Καποδίστρια να αναφέρεται επίμονα σ' αυτούς στη Διαταγή του της 21 Οκτωβρίου.

Το δεύτερο που πρέπει να έχουμε υπόψη μας είναι ότι τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία που είχαν ιδρυθεί παλαιότερα και κυρίως αυτά που εμφανίστηκαν μετά την άφιξη του Καποδίστρια παρουσίαζαν μεγάλες ελλείψεις στον τομέα της διδασκαλίας. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, τα αντικείμενα των παραδόσεων ήταν πολύ περιορισμένα: δηλαδή, η ανάγνωση, η γραφή³ και κάποτε η αριθμητική. Και σαν να μην έφθανε αυτό, δεν υπήρχαν έντυποι Πίνακες, για να διδάξουν οι πρωτόσχολοι αυτά τα μαθήματα. Γι' αυτό και πολλοί δάσκαλοι έφτιαχναν χειρόγραφους Πίνακες είτε δικής τους σύνθεσης είτε αντιγράφοντας τις συλλογές του Κλεόβουλου και του Πολίτη⁴. Σε χειρόγραφο, επίσης, μορφή είχαν το εγχειρίδιο αλληλοδιδασκτικής και ορισμένα άλλα μαθήματα⁵. Οι Πίνακες, λοιπόν, και ορισμένα άλλα βιβλία, αποτελούσαν —κατά κάποιον τρόπο— τα «σύνεργα» της διδασκαλικής τέχνης, που ήταν ιδιοκτησία κάθε δασκάλου και που τα έπαιρνε μαζί του, αν συνέβαινε να εγκαταλείψει το σχολείο του για διάφορους

1. Έτσι, επιτυχανόταν οικονομία στο χρόνο φοίτησης των μαθητών. Για τον τρόπο διεξαγωγής της ταυτόχρονης διδασκαλίας, βλ. τα διδασκόμενα μαθήματα στον Οδηγό του 1830.

2. Για να επιτυγχάνεται —εκτός από την οικονομία στο χρόνο φοίτησης— και η οικονομία στα χρήματα, το αλληλοδιδασκτικό σύστημα είχε καταφύγει στους Πίνακες, αντί να χρησιμοποιεί διδασκτικά βιβλία, τα οποία —βέβαια— θα ήταν υποχρεωμένοι να τα αγοράσουν οι μαθητές. Στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο, λοιπόν, μια συλλογή Πινάκων για την Ανάγνωση (λ.χ. του Κλεόβουλου) και μια για την Αριθμητική (λ.χ. του Πολίτη) επαρκούσαν, καθώς περιλάμβαναν τη διδακτέα ύλη και των οκτώ κλάσεων. Η Γραμματική, η οποία —κατά το γαλλικό σύστημα— διδασκόταν στις κλάσεις Ζ' και Η' απαιτούσε τη δική της συλλογή. Το ίδιο και η Διαγραμματική Ιχνογραφία, που διδασκόταν στις Ε-Η' κλάσεις και διέθετε το βιβλίο για το δάσκαλο και τον Άτλαντα με τους Πίνακες για τη διδασκαλία, που έκαναν οι πρωτόσχολοι στους μαθητές.

3. Τα Πινακίδια με τα Υποδείγματα γραφής τα κατασκεύαζε ο δάσκαλος του κάθε σχολείου, ακολουθώντας ορισμένους κανόνες για το είδος της γραφής, στο οποίο έπρεπε να συνηθίσουν να γράφουν οι μαθητές. Βλ. Οδηγός του 1830, σ. 118-120.

4. Ε. Δ. Μπελιά, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήναι 1970, σ. 105.

5. Βλ. στο Δασκαλάκη, ό.π. σ. 761-762, τα χειρόγραφα έργα που είχαν συντάξει οι δάσκαλοι Π. Μπούσας και Εμμ. Κισσίνιος. Ενώ ο Συνέσιος Κυριακίδης (στο ίδιο, σ. 761) εκτός από τα χειρόγραφα έργα του είχε τυπώσει τα: Κατήχησις και Γεωγραφία σύντομος.

λόγους. Τότε όμως το σχολείο αυτό διέκοπτε τη λειτουργία του, ώσπου να βρεθεί άλλος δάσκαλος, που να έχει στην κατοχή του τα αναγκαία διδακτικά έργα¹. Γενικά, μπορούμε να πούμε πως η διδασκαλία στα αλληλοδιδακτικά σχολεία γινόταν «εκ των ενόντων»². Ενώ ελάχιστη πρέπει να ήταν η βοήθεια που προσέφεραν σ' αυτήν τα διάφορα Αλφαριθμητικά και λοιπά αναγνώσματα, τα οποία άρχισαν από το 1822 να διαδίδουν στα ελληνικά σχολεία οι Αμερικανοί και Άγγλοι ιεραπόστολοι διάφορων θρησκευτικών εταιρειών του προτεσταντισμού³. Τα έργα αυτά, που τυπώνονταν στη Μάλτα⁴, είχαν το πλεονέκτημα ότι ήταν μεταφράσεις στην απλοελληνική γλώσσα⁵. Όμως δεν είχαν τη μορφή των Πινάκων, οι οποίοι —όπως δείξαμε— διευκόλυναν την αλληλοδιδασκαλία. Κι ακόμη, τα περισσότερα απ' αυτά δεν ήταν «καλά οὐδ' εὐληπτα διὰ τὸ ξένον τῶν φράσεών των»⁶.

Αναμφίβολα, λοιπόν, η κατάσταση, που περιγράψαμε προηγούμενα, θα βελτιωνόταν, αφού:

— Η διδασκαλία της Ανάγνωσης σε όλες τις κλάσεις των αλληλοδιδακτικών σχολείων θα γινόταν από τους ανατυπωμένους Πίνακες του Κλεόβουλου. Επιπλέον, οι μαθητές της τελευταίας κλάσης, της όγδοης, οι οποί-

1. Μπελιά, ό.π. σ. 104-105 και Δασκαλάκης, ό.π. σ. 908.

2. Αυτή η «εκ των ενόντων» διδασκαλία ίσως να οδήγησε την Ε. Μπελιά (ό.π. σ. 81, σημ. 5) στο συμπέρασμα πως οι Πίνακες χρησιμοποιούνταν «αντί βιβλίων» μόνον στις κατώτερες τάξεις του αλληλοδιδακτικού σχολείου. Στην πραγματικότητα όμως η χρησιμοποίηση βιβλίων νόθευε τη μια από τις δυο βασικές αρχές της Αλληλοδιδακτικής, όπως είπαμε παραπάνω.

3. Για τη δράση που ανέπτυξαν οι Αγγλοαμερικανοί μισσιονάριοι στον τομέα της Παιδείας (ίδρυση σχολείων - έκδοση διδακτικών βιβλίων) και τους σκοπούς που επιδίωκαν, βλ. πρεσβ. Γ. Δ. Μεταλληνός, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την Νεοελληνικήν κατά τον ΙΘ΄ αι., Διδακτορική Διατριβή*, Αθήναι 1977, σ. 71-96 κ.α.

4. Για τις εκδόσεις ελληνικών βιβλίων στη Μάλτα, βλ. E. Layton, «The Greek Press at Malta of the American Board of Commissioner for Foreign Missions (1822-1833)», *Ο Εραμιστής*, Θ΄ (1971), σ. 185-193. Δ. Ι. Πολέμης, Τα ελληνικά έντυπα του εν Μάλτα τυπογραφείου της Αγγλικανικής Ιεραποστολής», *Ο Εραμιστής*, Η (1970), σ. 153-168. Του ίδιου, «Από την δραστηριότητα του εν Μάλτα ελληνικού τυπογραφείου της Αποστολικής Εταιρείας του Λονδίνου», *Ο Εραμιστής* Ι΄ (1972-73), σ. 213-240. Για το μοναδικό ιεραποστολικό τυπογραφείο που λειτούργησε τότε στην Ελλάδα, βλ. Σ. Παπαγεωργίου, «Το "εξ Αμερικής Φιλελληνικόν Τυπογραφείον"», *Ο Εραμιστής*, 14 (1977), σ. 78-92.

5. «Τὰ σχολεῖα μας χρεωστοῦν χάριτας εἰς τοὺς Ἀμερικανούς διὰ διάφορα παιδικὰ βιβλία ἐκδεδομένα εἰς τὴν ἀπλὴν ἡμῶν γλῶσσαν, καὶ γενικῶς ἀντικατασταθέντα εἰς τὸν τόπον τῆς ὀκτωήχου καὶ τοῦ ψαλτηρίου, τῶν ὁποίων ἀκαταλήπτων ὄντων εἰς τὰ παιδιά δὲν παρείχεν ἡ ἀνάγνωσις καμμίαν τέρψιν εἰς ἀμοιβὴν τῆς πρώτης μηχανικῆς αὐτῶν σπουδῆς», ἔγραφε ὁ Νικητόπουλος, βλ. ΓΕΕ, 37/14-5-1830, σ. 148.

6. Η διατύπωση ανήκει στον Κοκκῶνη, βλ. Οδηγός του 1830, σ. 113, σημ. 2.

οι ασκούσαν πια στη «συνδεδεμένη ἢ κατὰ χῦμα» Ανάγνωση¹ θα χρησιμοποιούσαν γι' αυτό το σκοπό —εκτός από άλλα βιβλία— και τους Πίνακες του Le Sage, αποκτώντας βασικές γνώσεις γύρω από την Ιστορία και τη Γεωγραφία. Μάλιστα, αυτό θα γινόταν από ένα έργο, όπως ο Άτλας του παραπάνω Γάλλου συγγραφέα, το οποίο ήταν «περίφημο και γνωστό στους φιλολογικούς κύκλους», σύμφωνα με τον Κ. Ρωσσέτο².

— Η διδασκαλία της Αριθμητικής θα διεξαγόταν μ' έναν τρόπο όσο γινόταν περισσότερο αποδοτικό. Κυρίως, επειδή τους Πίνακες με τη διδασκτέα ύλη του εν λόγω μαθήματος συνόδευε το ανάλογο εγχειρίδιο, το οποίο αφορούσε το δάσκαλο και κάλυπτε θεωρητικά, όσα αυτός έπρεπε να κατέχει, ώστε να προετοιμάζει επαρκώς τους πρωτόσχολους που θα το δίδασκαν. Εξάλλου, ο συντάκτης των Πινάκων του εγχειριδίου, ο Jomard, ήταν επιστήμονας μεγάλου κύρους³, ο οποίος από τη στιγμή που έγινε θιασώτης της Αλληλοδιδασκτικής⁴, ενασχολήθηκε με την οργάνωση των σχολείων της και με τη σύνταξη μεθοδικών εγχειριδίων για την αλληλοδιδασκαλία⁵. Στο εγχειρίδιό του για την Αριθμητική, που μνημονεύεται ξεχωριστά⁶, στηρίχθηκε και ο Σαραζίνος, για να οργανώσει τη διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος στον Οδηγό του⁷.

— Τέλος, με τη Διαγραμματική Ιχνογραφία του Γάλλου επιστήμονα Francaux ανοιγόταν η προοπτική να εισαχθεί και στην ελληνική πρωτοβάθμια

1. Βλ. στο ίδιο, σ. 23. Μόνο στην Η' κλάση —κατά το γαλλικό, τουλάχιστον, σύστημα— ήταν σε θέση οι μαθητές να διαβάζουν μικρά ή μεγαλύτερα κείμενα. Σ' αυτό, λοιπόν, το τμήμα χρησιμοποιούνταν πια και βιβλία με ηθικοδιδασκτικές ιστορίες ή με καθαρά θρησκευτικό περιεχόμενο, που ανήκαν στη σχολική βιβλιοθήκη. Μεταξύ αυτών των βιβλίων την πρώτη θέση είχε η Καινή Διαθήκη σε νεοελληνική μετάφραση. Το συγκεκριμένο έργο είχε αρχίσει να διαδίδει με επιτυχία στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία της ελληνικής επικράτειας ο ιεραπόστολος Chr. L. Corck, ο γνωστός στους Έλληνες της εποχής, ως Δρ. Κορκ ή Κόρης, ο οποίος είχε εγκατασταθεί από το 1828 στη Σύρα. Βλ. Μεταλληνός, ό.π. σ. 93-94 κ.α. Για την εκπαιδευτική δράση του στη Σύρα, βλ. Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893). Ιστορική εξέλιξη της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης. Τάσεις και προβλήματα*. Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 27-28, 35-38.

2. ΓΕΕ, 14/15-2-1830, σ. 54-55.

3. Ο Edme-Francois Jomard (1777-1862) ήταν μηχανικός, γεωγράφος και αρχαιολόγος. Ήταν μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας.

4. Βλ. *Histoire général de l' enseignement...*, ό.π. σ. 376, 378.

5. Είχε συντάξει και Πίνακες για την Ανάγνωση, οι οποίοι στα 1849 είχαν πραγματοποιήσει την 6η έκδοσή τους. Βλ. *Catalogue Générale...*, ό.π. τόμ. 78, σ. 873-874.

6. Βλ. P. Larousse, *Grand Dictionnaire Universel*, τόμ. 9, σ. 1008.

7. Κοκκώνης, *Περίληψις*, ό.π. σ. 17.

εκπαίδευση η διδασκαλία του Γραμμικού Σχεδίου¹. Επρόκειτο για ένα μάθημα, που θα ποίκιλλε ευχάριστα τη διδακτέα ύλη². Όμως, ο κύριος στόχος της εισαγωγής του στα σχολεία ήταν να εφοδιάσει τους μαθητές με γνώσεις και δεξιότητες, ωφέλιμες μελλοντικά στους ίδιους και στη χώρα τους. Γιατί, όπως έγραφε στο προοίμιο του έργου του ο Francœur, η Ιχνογραφική τέχνη ήταν —ίσως— πολύ πιο χρήσιμη από την Ανάγνωση και το γράψιμο³ «εις τὴν εὐτυχῆ πρόοδον τῆς βιομηχανίας» των κρατών και «εις τὴν ἀτομικὴν εὐζωϊαν ἑνὸς ἑκάστου εἰς ὅποιανδήποτε ἐπαγγέλλεται τέχνην»⁴.

4.4. Το εγχειρίδιο της κ. Quignon

Αν τα προηγούμενα έργα αφορούσαν τη διδασκαλία συγκεκριμένων μαθημάτων, το εγχειρίδιο της κυρίας Quignon ήταν ένας Οδηγός Αλληλοδιδασκτικής, που απευθυνόταν στις δασκάλες, οι οποίες εργάζονταν σε αλληλοδιδασκτικά σχολεία θηλέων. Πιο συγκεκριμένα, ήταν μια «Σύνοψις τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου προσαρμοσμένη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν γραφὴν, τὴν ἀριθμητικὴν καὶ εἰς τὴν ἐπιτήδευσιν τοῦ ράπτειν»⁵, όπως μαθαίνουμε από μια προγενέστερη μετάφραση αυτού του έργου, που είχε κάνει, στα 1825, ο Φίλιππος Φουρναράκης, ο γνωστός γραμματικός του Κοραή⁶. Από τον τίτλο, πάλι, αυτής της μετάφρασης πληροφορούμαστε πως η κυρία Quignon, ήταν δασκάλα σ' ένα από τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία (του Παρισιού) και ότι είχε «τὴν ἐπιστάσιαν νὰ τελειοποιεῖ τὰς νέας, ὅσας ἐπιθυμοῦν νὰ ἐπαγγελθῶσι τὴν μέθοδον...»⁷.

1. Ο δάσκαλος της Ερμούπολης Ν. Ι. Μάγνης, την 1-9-1830, μας πληροφορεί ότι το εν λόγω έργο είχε μεταφραστεί και για τα αγγλικά σχολεία. Βλ. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1297.

2. Φραγκῆρος, ό.π., σ. γ', όπου το προλογικό σημείωμα του Κοκκώνη.

3. Η γραφή και η Ανάγνωση θεωρούνταν από τους αλληλοδιδασκτικούς της εποχής ως τα συντελεστικότερα μέσα για την ηθικοποίηση των λαϊκών στρωμάτων.

4. Φραγκῆρος, ό.π. σ. 2. Η εισαγωγή του Γραμμικού Σχεδίου στα γαλλικά αλληλοδιδασκτικά σχολεία, κατ' αρχήν, θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια πράξη πρωτοποριακή, αν υπολογιστεί ότι έναν αιώνα ύστερα, ο Άγγλος οικονομολόγος Α. Marshall, ανάμεσα σε άλλες θέσεις του για τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, που έπρεπε να υιοστεί το εκπαιδευτικό σύστημα —ώστε να προετοιμάζει «τις δυνάμεις του ανθρώπινου χαρακτήρα» για τη μελλοντική πρόοδο— πρότεινε τη διδασκαλία του σχεδίου στη στοιχειώδη εκπαίδευση. Βλ. Δ. Ν. Γράβαρης, *Εκπαίδευση και Πολιτική Οικονομία*, εκδ. Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994, σ. 111-114.

5. Φ. Ηλιού, «Στην τροχιά των ιδεολόγων. Κοραΐς-Δαυπου-Φουρναράκης», *Χιακά Χρονικά*, 10 (1978), σ. 56.

6. Τη συγκεκριμένη μετάφραση την έκανε ο Φουρναράκης, για να χρησιμεύσει μόνο στις αδελφές του. Βλ. στο ίδιο, σ. 55-56.

7. Στο ίδιο, σ. 56.

Κατά τη γνώμη μας, η μετάφραση του εν λόγω έργου στα 1829, έγινε με υπόδειξη του Διοικητικού Συμβουλίου της Εταιρείας Στοιχειώδους Διδασκαλίας. Η υπόδειξη αυτή πρέπει να περιεχόταν σε επιστολή, που το Συμβούλιο αυτό απηύθυνε προς τον Καποδίστρια στις 5 Ιουνίου 1828, ο οποίος σε δική του επιστολή υποσχόταν πως θα πραγματοποιηθεί η μετάφραση¹.

Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς πως η μετάφραση του Οδηγού της Quiignon από τον Κ. Ρωσσέτο προμήνυε την πρόθεση της Κυβέρνησης Καποδίστρια να εκπαιδεύσει τις δασκάλες, που θα αναλάμβαναν τη διεύθυνση των δημόσιων αλληλοδιδασκτικών για κορίτσια σχολείων, τα οποία θα ιδρύονταν μελλοντικά². Την υπόθεσή μας αυτή ενισχύει το γεγονός ότι από τον Οκτώβριο του 1830 η Κυβέρνηση ανέλαβε να συντηρεί το αλληλοδιδασκτικό σχολείο θηλέων, που είχε συστήσει στην Αίγινα η «Δούκισσα της Πλακεντίας»³.

5. Το Διάταγμα υπ' αρ. 66 για το Γενικό Κανονισμό

Ο Καποδίστριας ως τον Οκτώβριο του 1829 είχε επισκεφθεί τα περισσότερα αλληλοδιδασκτικά σχολεία της Επικράτειας⁴. Η εικόνα που είχε σχηματίσει για τον τρόπο που αυτά εργάζονταν δεν ήταν ικανοποιητική, όπως διαπιστώνεται στην εισαγωγή του δεύτερου εγγράφου που απηύθυνε στην Επιτροπή της Προπαιδείας, η οποία έλεγε τα εξής: «Ἐπειδὴ μέχρι τοῦδε δὲν ἔκανονίσθη δι' ἐγγράφου διατάξεως ὁ τρόπος, τὸν ὁποῖον ὀφείλουσαν ἀκολουθοῦν οἱ διδάσκαλοι τῶν ἤδη ὑπαρχόντων ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων, καθὲς τούτων μεταχειρίζεται ἴδιον σύστημα εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ σχολείου του, ὁποῖον ἕκαστος νομίζει καταλληλότερον. Αἱ διαιρέσεις τῶν μαθητῶν εἰς διαφόρους κλάσεις, αἱ γνώσεις τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχωσιν ἀποδεδειγμένως, πρὶν προβιβασθῶσιν ἀπὸ τὰς κατωτέρας εἰς τὰς ἀνωτέ-

1. Στην επιστολή της 7/19-9-1828 του Καποδίστρια, που προαναφέρθηκε, (Capodistrias, Correspondance, ὄ.π. σ. 329) ο λόγος γίνεται για κάποιο εγχειρίδιο, που του σύστησε το Συμβούλιο της εν λόγω Εταιρείας. Αυτό δεν πρέπει να ήταν ο Οδηγός του Σαραζίνου, όπως βεβαιώνει η Ε. Καλαφάτη (Τα σχολικά κτίρια της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης 1821-1829, εκδ. Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Αθήνα 1988, σ. 46, σημ. 2). Ἐπειδὴ το συγκεκριμένο ἔργο του Γάλλου αλληλοδιδασκτικού εἶχε τὴν α' ἐκδόσή του, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, στα 1829. Βλ. Catalogue Général, ὄ.π. τόμ. 163, σ. 41-42.

2. Για την εκπαίδευση των κοριτσιών στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία της καποδιστριακής περιόδου, βλ. πληροφορίες στις Σ. Ζιώγα-Καραστεργίου, ὄ.π. σ. 24-34.

3. Στο ίδιο, σ. 29-30.

4. Κούγκου, ὄ.π. σ. 28.

ρας, αἱ ἐξετάσεις, εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ καθυποβάλλωνται ἐπὶ τούτῳ, κανέν τούτων καὶ εἰς κανέν σχολεῖον δὲν εἶναι κανονισμένον σταθερῶς καὶ ὁμοιομόρφως»¹.

Αυτὴ ἡ εἰσαγωγή αἰτιολογούσε τὸν ἐπόμενον στόχο:

«Νομίζομεν διὰ τοῦτο πάντων ἀναγκαιότατον νὰ θέσωμεν ἓνα κανονισμόν, τὸν ὁποῖον θέλουν διαταχθῆ ὅλοι οἱ διδάσκαλοι νὰ ἀκολουθήσωσι.

Τὸ ἀντικείμενον τοῦ κανονισμοῦ τούτου θέλει εἶσθαι νὰ ὀρίση:

α. Τὸν ἀριθμὸν τῶν κλάσεων, αἱ ὁποῖαι θέλουν συγκροτεῖ ἕκαστον σχολεῖον.

β. Τὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα οἱ μαθηταὶ θέλουν διδάσκεσθαι εἰς ἑκάστην τούτων τῶν κλάσεων.

γ. Τὸν τρόπον, καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐξετάζωνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ γυμνάσια [στὶς «μερικῆς» ἐξετάσεις²], πρὶν μεταβῶσιν ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην κλάσιν».

Στὴ συνέχεια, ὁ Καποδίστριας διατύπωνε τὴ γνώμη πως ὁ Κανονισμὸς αὐτὸς ἐπρεπε νὰ πραγματεύεται καὶ τὸ θέμα τῶν δημόσιων ἐξετάσεων, που θὰ ἦταν ετήσιες καὶ θὰ διεξάγονταν ἐνώπιον τῶν ἐφόρων τοῦ κάθε σχολείου καὶ τῶν Ἀρχῶν τοῦ τόπου. Ἐπρεπε, ἐπίσης νὰ πραγματεύεται τὸ θέμα τῶν βραβείων που θὰ ἐπαιρναν οἱ «ἀριστοῦχοι» μαθητὲς καθεμιάς ἀπὸ τὶς κλάσεις τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου καὶ ἰδιαίτερα οἱ τελειόφοιτοι, οἱ ὁποῖοι θὰ σπούδαζαν στὴν ἀνώτερη σχολικὴ βαθμίδα ὡς ὑπότροφοι τῆς Κυβέρνησης.

Τὸ ἐν λόγῳ ἐγγραφο, καταλήγοντας, ἀνέθετε στὴν Επιτροπὴ τῆς Προπαιδείας τὴ σύνταξη αὐτοῦ τοῦ Γενικοῦ Κανονισμοῦ³. Ἔργο τῆς, λοιπόν, θὰ ἦταν «νὰ ἀναπτύξη τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ φύσις του»⁴.

6. Ο κυβερνητικὸς Προγραμματισμὸς καὶ τὰ συγκεκριμένα καθήκοντα τῆς Επιτροπῆς Προπαιδείας

Απὸ τὰ ἐπίσημα ἐγγραφα που ὡς τώρα παραθέσαμε προκύπτει ὅτι ἡ

1. Δασκαλάκης, ὅ.π. σ. 346.

2. Τὶς «μερικῆς» ἐξετάσεις διενεργούσε κάθε ἓνα ἢ ἐνάμιση μῆνα ὁ δάσκαλος, γιὰ νὰ διαπιστώσει ἀν ὄντως οἱ μαθητὲς εἶχαν κατακτήσει τὶς ἀπαιτούμενες γνώσεις τῆς κλάσης, στὴν ὁποία ἤδη φοιτούσαν, ὥστε νὰ περάσουν στὴν ἀνώτερη. Βλ. λεπτομέρειες στὸν Ὁδηγὸ τοῦ 1830, σ. 88-90.

3. Ἡ «Γενικοῦ Ὄργανισμοῦ», ὅπως τὸν ὀνόμαζε ὁ Ν. Χρυσόγελος στὴν ἐγκύκλιό του πρὸς τοὺς δασκάλους.

4. Δασκαλάκης, ὅ.π. σ. 347.

Κυβέρνηση και ο ίδιος ο Καποδίστριας όχι μόνον είχαν λάβει μέτρα, που έθεταν τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία υπό την ευθύνη του κράτους, αλλά και είχαν προβλέψει τα κυριότερα στοιχεία ενός προγράμματος, στη βάση του οποίου θα οργανώνονταν τα συγκεκριμένα σχολεία. Έτσι:

Ο Κανονισμός εσωτερικής λειτουργίας και τα βιβλία (στα οποία συγκαταλέγονται πάντα οι Πίνακες) θα οδηγούσαν στην ομοιόμορφη οργάνωσή τους· η οποία, με τη σειρά της θα έκανε πιο αποδοτική την εργασία που γινόταν σ' αυτά. Θα έκανε όμως και πιο αποτελεσματική την άσκηση ελέγχου σ' αυτή την εργασία¹. Ειδικότερα δε, η προεπιλεγμένη διδακτέα ύλη για την Ανάγνωση και την Αριθμητική, καθώς και για άλλα μαθήματα, προσδιόριζαν σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο και τους σκοπούς της διδασκαλίας.

Όλες αυτές οι προβλέψεις αποτελούσαν —κατά τη γνώμη μας— ένα τμήμα του «συστηματικού σχεδίου» που είχε υιοθετήσει η Κυβέρνηση για την προαγωγή της εκπαίδευσης, για το οποίο ο Καποδίστριας έκανε λόγο σε Αμερικανό μισσιονάριο το φθινόπωρο του 1829².

Ωστόσο, τα δημοσιεύματα, που αναφέρονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στις ενέργειες της Κυβέρνησης Καποδίστρια, αναφορικά με την οργάνωση της δημόσιας πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, συμβαίνει να έχουν παραθεωρήσει τον κυβερνητικό Προγραμματισμό, όπως τον έχουμε ως τώρα περιγράψει. Αντί γι' αυτό, στέκονται αποκλειστικά στο γεγονός ότι ο Καποδίστριας ενέκρινε στις 17 Φεβρουαρίου 1830 το εγχειρίδιο του Σαραζίνου, με βάση το οποίο οργανώθηκαν —τελικά— τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία³. Αυτή η αντιμετώπιση έχει προκαλέσει το φαινόμενο να μηδενίζεται, στα παλαιότερα δημοσιεύματα, όχι μόνο το έργο που είχε να επιτελέσει ή που επιτέλεσε η Επιτροπή της Προπαιδείας αλλά και αυτός καθεαυτός ο κυβερνητικός Προγραμματισμός. Ακραίο παράδειγμα εδώ αποτελούν οι Βαυαροί Φρ. Τίρς και Γκ. Λ. Μάουρερ⁴, που αναφέρουν πως ο Καποδίστριας, ως προς την οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ακολούθη-

1. Π. Παπακωνσταντίνου-Α. Ανδρέου. *Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης (1875-1914)*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σ. 57.

2. Χρ. Δ. Λάζος. *Η Αμερική και ο ρόλος της στην Επανάσταση του 1821*, 2 τόμ., εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1983-1984, τόμ. Β', σ. 499. Μεταλληνός, ό.π. σ. 397 και σημ. 3.

3. Για το θέμα αυτό γίνεται λόγος παρακάτω.

4. Και οι δυο αυτοί φιλέλληνες θεωρούσαν τον Καποδίστρια ως όργανο του τσάρου και κυρίως γι' αυτό, στον ένα ή στον άλλο βαθμό, αδικούν το έργο του.

σε πιστά ό.τι του υπέδειξε ο Μολδαβός φίλος του Αλέξανδρος Στούρτζας¹ σε ένα σχέδιο, στο οποίο διατύπωνε τις απόψεις του για την οργάνωση όλων των βαθμίδων της ελληνικής εκπαίδευσης². Ορισμένες, πάλι, από τις νεότερες μελέτες συμβαίνει να βλέπουν στο παραπάνω γεγονός ένα είδος σύμπραξης Καποδίστρια. Μουστοξύδη και Κοκκώνη, προκειμένου να επιβληθεί ένα ξένο εργαλείο ως Οδηγός για την εφαρμογή στην Ελλάδα της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου³.

Κάποτε όμως αυτή η παραγνώριση έχει ως συνέπεια να μεγαλοποιείται ο ρόλος που προβλεπόταν να διαδραματίσει η Επιτροπή της Προπαιδείας στην οργάνωση των αλληλοδιδασκτικών σχολείων. Έτσι, παρατηρούμε να υποστηρίζεται ότι στην εν λόγω Επιτροπή «άνετέθη ή μελέτη τών ουσιωδέστερων θεμάτων τής παιδείας και αύτη έπωμίσθη μετά του Μουστοξύδη, τας μεγαλυτέρας ευθύνας»⁴.

Τα έγγραφα όμως που αναφέραμε —και ειδικότερα τα κείμενά τους που παραθέσαμε— αποδεικνύουν ότι στην Επιτροπή της Προπαιδείας ανατέθηκαν συγκεκριμένα καθήκοντα, που της άφηναν ελάχιστα περιθώρια πρωτοβουλιών. Τα καθήκοντα, λοιπόν, αυτά περιόριζαν τα τακτικά μέλη της συγκεκριμένης Επιτροπής στις ακόλουθες ενέργειες.

1. Θα εξέταζαν προσεκτικά⁵ τις μεταφράσεις των γαλλικών έργων, των οποίων τα κείμενα ίσως χρειαζόνταν ορισμένες βελτιώσεις, πριν σταλούν για εκτύπωση⁶. Αυτή η εξέταση, αποσκοπούσε, επίσης, στο να αποκτήσουν

1. Φρ. Τις. *Η Ελλάδα του Καποδίστρια*. Μετάφρ. Α. Σπήλιος. Εισαγωγή - Επιμέλεια - Σχόλια: Τ. Βουρνάς. 2 τόμ. εκδ. Αφοί Τολίδη. Αθήνα 1972. τόμ. Α. σ. 67-68. Γκ. Α. Μάουρερ. *Ο ελληνικός λαός*. Μετάφρ. Ο. Ρομπάνη. Εισαγωγή. Επιμέλεια. Σχολιασμός: Τ. Βουρνάς. εκδ. Αφοί Τολίδη. Αθήνα 1976. σ. 327-328.

2. Στην πραγματικότητα όμως, ο Καποδίστριας είχε ζητήσει σχέδια για την οργάνωση της εκπαίδευσης από διάφορους λογίους, όπως ο Α. Στούρτζας, ο Δ. Σκαρλάτος Βυζάντιος και ο Π. Ζωντανός. Τα σχέδια και οι προτάσεις, τουλάχιστον, των παραπάνω εστάλησαν από τον Υπ. Παιδείας Ν. Χρυσόγελο στην Επιτροπή Προπαιδείας για να τη βοηθήσουν στο έργο της. Βλ. *Δασκαλάκης*, ό.π. σ. 323-324, 401, 425. *Σακκάς*, ό.π. σ. 67-68.

3. Με βάση αυτή την αντίληψη κινείται η Α. Παπαδάκη, ό.π. σ. 99-105.

4. Κούκκου, ό.π. σ. 32.

5. Οι όροι «ένασχολούμαι εις τήν άναθεώρησιν» και «παρατηρώ», που χρησιμοποιούνται αντίστοιχα στα έγγραφα υπ' αρ. 46 και 56, καθώς και τα συμφραζόμενά τους, δεν αφήνουν περιθώρια, όπως νομίζουμε, να υποθέσουμε ότι τα μέλη της Επιτροπής Προπαιδείας θα μπορούσαν να κρίνουν αν τα μεταφρασμένα γαλλικά έργα ήταν κατάλληλα ή όχι για τα ελληνικά σχολεία. Εξάλλου, η καταλληλότητά τους είχε κριθεί —μάλλον με τη βοήθεια του Dutronc— πριν ανατεθεί η μετάφρασή τους, για την οποία καταβλήθηκαν μισθοί και καταλώθηγε χρόνος.

6. Επειδή οι δυνατότητες του Εθνικού Τυπογραφείου ήταν μικρές σε σχέση με τον όγκο

τα μέλη της Επιτροπής άμεση γνώση του περιεχομένου τους. Γιατί έτσι θα βοηθούσαν στα δυο επόμενα καθήκοντά τους, τα οποία αφορούσαν και πάλι τα διδακτικά βιβλία.

2. Θα πληροφορούσαν την Κυβέρνηση ως προς το ποιούς άλλους Πίνακες έκριναν πως ήταν αναγκαίοι, ώστε να εξασφαλιστεί και με την ύπαρξη αυτών η ομοιόμορφη διδασκαλία στα σχολεία. Έπρεπε, επίσης, να υποδείξουν και τον τρόπο, με τον οποίο μπορούσαν να αποκτηθούν. Για παράδειγμα, η Διαγραμματική Ιχνογραφία είχε ως απαραίτητο συμπλήρωμά της τον Άτλαντα, τον οποίο —όπως είπαμε— τον αποτελούσε μια συλλογή Πινάκων με τα υποδείγματα του Γραμμικού Σχεδίου. Τα αναγκαία αντίτυπα αυτής της συλλογής έπρεπε να παραγγελθούν στη Γαλλία¹. Μια άλλη κατηγορία Πινάκων, που —κατά τη γνώμη μας— πρέπει να υπολογιστούν εδώ είναι εκείνοι που θα προορίζονταν για τη διδασκαλία των θρησκευτικών και ειδικότερα της Ορθόδοξης Κατήχησης².

3. Θα κατάρτιζαν έναν Κατάλογο, θα λέγαμε, από τα βιβλία, που έκριναν αναγκαία (λ.χ. εγχειρίδια για τους δασκάλους, παιδικά αναγνώσματα για την «κατά χῦμα» Ανάγνωση κ.ά.), καθώς και για τα αντικείμενα (λ.χ. κατάστιχα, αβάκια, κώδωνες, σφυρίχτρες κλπ.), που ήταν απαραίτητα στα σχολεία. Θα σημείωναν και την ποσότητα από το κάθε είδος σ' αυτόν τον Κατάλογο. Γι' αυτό ο Καποδίστριας σημείωνε και τον αριθμό των σχολείων, που προέβλεπε να ιδρυθούν «πρὸς τὸ παρόν».

4. Τέλος, θὰ συνέτασσαν τον Κανονισμό για την ομοιόμορφη λειτουργία των σχολείων, στα άρθρα του οποίου θα αναπτύσσονταν τα σημεία που καθόριζε το έγγραφο του Καποδίστρια υπ' αρ. 66.

5. Εδώ θα πρέπει να υπολογίσουμε κι ένα καθήκον άλλου είδους, με το οποίο επιφορτιζόταν η Επιτροπή της Προπαιδείας. Πρόκειται για την υποχρέωση να διεκπεραιώσει σε σύντομο χρονικό διάστημα το έργο που της είχε ανατεθεί. Με την υποχρέωση αυτή δέσμευε και τις τρεις επιτροπές παι-

των εκδοτικών αναγκών της Κυβέρνησης, ίσως χρειαζόταν άλλα απ' αυτά τα έργα να προταχθούν (λ.χ. οι Πίνακες της Αριθμητικής) κι άλλα να καθυστερήσουν (λ.χ. το εγχειρίδιο της Quignon).

1. Ο Κοκκώνης μας πληροφορεί ότι η Κυβέρνηση «παρήγγειλεν εἰς Παρισίους ν' αγοράσῳσιν ἱκανὰ ἀντίτυπα διὰ τὰ σχολεία μας». Ο ίδιος εξηγεί ότι ο λόγος αυτής της παραγγελίας ήταν, επειδή στην Επικράτεια υπήρχε έλλειψη «χαλκογράφων καὶ ἄλλων ἀναγκαίων». Βλ. Φραγκῆρος, ό.π. σ. [229].

2. Την ανάγκη να τυπωθεί μια «σύντομος Κατήχησης» για το αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Ορφανοτροφείου —αλλά και για όλα τα άλλα— την υποδείκνυε ο Ν. Χριστόγελος στην έκθεσή του της 5-10-1829 προς τον Καποδίστρια. Βλ. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 319.

δείας το Ψήφισμα Α΄, σ' ένα σημείο του οποίου γινόταν σαφές πως η Κυβέρνηση επείγεται —«σπεύδει»— να προπαρασκευάσει τα μέσα, για να βελτιωθεί η οργάνωση των αλληλοδιδασκτικών σχολείων και για να συσταθούν τα υπόλοιπα εκπαιδευτικά ιδρύματα, που προβλέπονταν¹. Εκτός όμως από το συγκεκριμένο έγγραφο ακολούθησαν και άλλα, τα οποία απευθύνονταν σε καθεμιά από τις τρεις επιτροπές, όπου επαναλαμβανόταν η υποχρέωση για ταχεία διεκπεραίωση του έργου τους².

7. Ο Προγραμματισμός Καποδίστρια δεν εξαρτούσε την ομοιόμορφη οργάνωση από το εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής

Στα κυβερνητικά έγγραφα που αναφέρονται στα διδακτικά βιβλία παρατηρείται μια απουσία άξια ιδιαίτερης προσοχής. Δηλαδή, δε μνημονεύεται ξεχωριστά κάποιο εγχειρίδιο της μεθόδου, το οποίο —αντίθετα από το ειδικό έργο της Quignon— θα περιλάμβανε στο σύνολό της τη θεωρία και την πράξη της Αλληλοδιδασκτικής. Επρόκειτο, μάλιστα, για ένα έργο αναγκαίο στους δασκάλους που διευθύνανε τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία των αγοριών, τα οποία —άλλωστε— κυριαρχούσαν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση της εποχής.

Το παραπάνω γεγονός μάς κάνει να υποθέσουμε πως αφηνόταν στα καθήκοντα της Επιτροπής Προπαιδείας να επιλέξει ένα τέτοιο εγχειρίδιο, που θα το περιλάμβανε στον Κατάλογό της με τα υπόλοιπα διδακτικά βιβλία, που θα πρότεινε στην Κυβέρνηση. Έχουμε τη γνώμη πως ο Καποδίστριας ανέμενε να του προταθεί η Ερμηνεία του Κλεόβουλου, που την είχε ως Οδηγό της στη σχολική πρακτική η συντριπτική πλειοψηφία των δασκάλων της Επικράτειας³. Και ασφαλώς, μια τέτοια πρόταση θα την έκανε αποδεκτή, αφού είναι γνωστή η εκτίμηση του ίδιου και της Κυβέρνησής του⁴ προς τα έργα του πρώτου μας αλληλοδιδασκτικού. Αλλά και οποιοδήποτε άλλο, από τα γραμμένα στην ελληνική γλώσσα εγχειρίδια, του προτινόταν (όπως λ.χ. του Α. Πολίτη), ο Καποδίστριας θα το ενέκρινε.

Αυτά τα υποστηρίζουμε, επειδή, πρώτα πρώτα, ο Κυβερνήτης ενδιαφε-

1. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 331.

2. Στο ίδιο, σ. 333.

3. Στο ίδιο, σ. 761-763.

4. Πρβλ. και την επιστολή του Υπ. Παιδείας Ν. Χρυσόγελου προς τη χήρα του Κλεόβουλου, όπου μεταξύ των άλλων, που αναφέρει γι' αυτόν, σημείωνε ότι: «ώφελσε [την Ελλάδα] και έμελλε ώφελήσει τὰ μάλιστα, αν ο πρόωρος θάνατος δέν ήθελε στερήσει τήν νεολαίαν [από] τόν φίλον αὐτῆς καί εὐεργέτην». Βλ. Σακκάς, ό.π. σ. 67.

ρόταν να ιδεί —όσο γινόταν πιο σύντομα— τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία να εργάζονται με καλύτερο τρόπο. Ύστερα, το εγχειρίδιο της Αλληλοδιδασκτικής πρέπει να το αντιμετώπιζε απλά ως ένα βιβλίο που ανέλυε το μηχανισμό της μεθόδου και τις αρχές της. Σε καμιά περίπτωση δεν εξαρτούσε απ' αυτό την ομοιόμορφη οργάνωση των εν λόγω σχολείων. Αφού αυτή η οργάνωση θα επιτυγχανόταν —όπως είπαμε— με τα δυο σκέλη του κυβερνητικού Προγραμματισμού: δηλαδή, με το Γενικό Κανονισμό και με τους Πίνακες, καθώς και τα λοιπά βιβλία, για τα διδασκόμενα μαθήματα¹.

1. Και στην Επτάνησο την ομοιόμορφη οργάνωση των αλληλοδιδασκτικών σχολείων της τη ρύθμιζαν ένας Κανονισμός και οι Πίνακες για τα διδασκόμενα μαθήματα, που αφορούσαν την Ανάγνωση, τη γραφή, την Αριθμητική και την Αγία Γραφή (βλ. Θεοτόκης, όπ. σ. 93, 97, 115, 120). Το εγχειρίδιο του Α. Πολίτη αναφερόταν, όλο κι όλο, στον τρόπο διδασκαλίας των τριών πρώτων από τα παραπάνω μαθήματα. Βλ. τι λέει γι' αυτό ο Κοκκώνης, Περίληψις, ό.π. σ. 7.

Β΄ Μέρος

Ι. Η πρώτη περίοδος λειτουργίας της Επιτροπής Προπαιδείας

1. Εισαγωγικά

Απέναντι σε όσα εκθέσαμε ως τώρα για τον Προγραμματισμό της Κυβέρνησης, και κυρίως του Καποδίστρια, ποια θέση πήραν τα τακτικά μέλη της Επιτροπής Προπαιδείας; Και ειδικότερα: ήταν προδιατεθειμένα να ανταποκριθούν στα καθήκοντα που τους ανατέθηκαν, ώστε να βελτιωθούν σύντομα τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία; Στα ερωτήματα αυτά θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε σ' αυτό, το Β΄ Μέρος, της μελέτης μας, που αναφέρεται με χρονολογική σειρά στα σημαντικότερα γεγονότα από τη λειτουργία της εν λόγω Επιτροπής.

Ωστόσο, πριν περάσουμε στο θέμα μας, θεωρούμε αναγκαίο να προτάξουμε ορισμένα στοιχεία, σχετικά με τις εργασίες της.

Λιαιρούμε τη λειτουργία της Επιτροπής Προπαιδείας σε δυο περιόδους. Η πρώτη περίοδος αρχίζει στις 30 Οκτωβρίου 1829, που τα μέλη της συγκροτήθηκαν σε σώμα. Το τέλος αυτής της περιόδου το τοποθετούμε στις 17 Φεβρουαρίου 1830, που υιοθετήθηκε από την Κυβέρνηση το εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής του Σαραζίνου. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου πραγματοποιήθηκαν περίπου 21 συνεδριάσεις, από τις οποίες όμως διαθέτουμε μόνο 5 πρακτικά. Αλλά κι αυτά τα κείμενα με την ελλειπτική διατύπωσή τους σε κρίσιμα σημεία —που εμείς θα τη χαρακτηρίζαμε ως ηθελημένη ασάφεια— δε μας διευκολύνουν στο να σχηματίσουμε μια —κατά το δυνατόν— σαφή αντίληψη, κυρίως ως προς τον τρόπο που το κάθε μέλος λειτούργησε στην εν λόγω Επιτροπή. Επιπλέον, ο Νικητόπουλος έχει καταγγείλει δημόσια αυτά τα πρακτικά ως «αὐθαίρετα»¹, χωρίς ο Κοκκώνης —που τα έγγραφε²— να τον αντικρούσει³. Λαμβάνοντας υπόψη τη συγκεκριμένη καταγγελία, θα πρέπει να δεχθούμε ότι αυτά, εκτός από την ασάφειά τους, που επισημάναμε παραπάνω, παρουσιάζουν και κάποια μονομέρεια στο περιεχόμενό τους.

1. Βλ. *Εθνική Εφημερίς*, 29/27-7-1832, σ. 160 [στο εξής Ε.Ε.].

2. «Τούτων τῶν πρακτικῶν τὴν σύνταξιν ἀναδέχονται κατὰ τὸ παρὸν οἱ κύριοι Δουτρῶνος καὶ Κοκκῶνης», έγγραφε το πρακτικό της Α΄ συνεδρίασης (Δασκαλάκης, ὀ.π. σ. 400). Ωστόσο, η γλώσσα και το ύφος των κειμένων δείχνουν ότι γράφτηκαν όλα από τον Κοκκῶνη.

3. Βλ. την απάντηση του Κοκκῶνη στην Ε.Ε., 32/6-8-1832, σ. 175.

Δυνάμεθα εδώ να πούμε ότι ο Dutrône εγκατέλειψε οριστικά —όπως πιστεύουμε— την Επιτροπή και την Αίγινα μετά τη Γ΄ συνεδρίαση, που πραγματοποιήθηκε την 1 Νοεμβρίου 1829¹. Ασφαλώς, επρόκειτο για ένα πλήγμα προς τον Καποδίστρια, που πρέπει να υπολόγιζε πολύ στη γαλλική εμπειρία του περί την Αλληλοδιδασκτική. Ήταν όμως απώλεια και για την ίδια την Επιτροπή, η οποία, αντί για τρεις, έμεινε με δυο ειδικούς, γεγονός που —αν μη τι άλλο— δυσκόλευε τη λήψη αποφάσεων.

Από τη δεύτερη περίοδο λειτουργίας της Επιτροπής δε διαθέτουμε πρακτικά. Ούτε συναντήσαμε στα έγγραφα αυτής της περιόδου, που εξετάσαμε, να γίνεται μνεία συνεδριάσεων. Ίσως δε χρειαζόταν η επιστημότητα των συνεδριάσεων, αφού —όπως θα εξηγήσουμε στην αρμόζουσα θέση— ο Νικητόπουλος εγκατέλειψε, με τη λήξη της πρώτης περιόδου, την Επιτροπή. Πάντως, το θεσμοθετημένο αυτό όργανο λειτούργησε με μόνους τους Μουστοξύδη και Κοκκώνη ως το τέλος της καποδιστριακής περιόδου.

2. Η Α΄ συνεδρίαση και οι πρώτες ενδείξεις για αυτονόμηση της Επιτροπής Προπαιδείας

Όπως είπαμε προηγούμενα, η Επιτροπή Προπαιδείας άρχισε να συνεδριάζει στις 30 Οκτωβρίου 1829 και αν εκινείτο μέσα στα πλαίσια που την περιόριζαν το Ψήφισμα Α΄, το άρθρο Γ΄ του Διατάγματος υπ' αρ. 46, οι οδηγίες της Διαταγής υπ' αρ. 56 και του Διατάγματος υπ' αρ. 66², θα ήταν σε θέση, το πολύ πολύ, μέσα σε δυο μήνες να διεκπεραιώσει τα καθήκοντά της, όπως τα περιγράψαμε παραπάνω. Εξάλλου, σε μικρότερο διάστημα είχε ανταποκριθεί σε περίπου ανάλογα καθήκοντα η επιτροπή για τα δευτεροβάθμια σχολεία³.

1. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 403. Επίσης, βλ. Καλαφάτη, ό.π. σ. 45, σημ. 3. Παπαδάκη, ό.π. σ. 245-246.

2. Τα συγκεκριμένα έγγραφα θα τα επικαλεσθούν ορισμένες φορές και ο Υπ. Παιδείας και ο Καποδίστριας κατά τη διάρκεια της α΄ περιόδου στη λειτουργία της Επιτροπής, όπως θα δούμε παρακάτω.

3. Πρόκειται για τη Β΄ Επιτροπή, στην οποία είχαν διοριστεί οι: Γρηγ. Κωνσταντάς, Γ. Γεννάδιος και Ι. Βενθύλος, η οποία έστειλε στις 17-11-1829 το σχέδιο για τα διδασκόμενα μαθήματα και τα αναγκαία διδακτικά βιβλία, που της ζητήθηκε με το άρθρο Β΄ του υπ' αρ. 46 Διατάγματος (Δασκαλάκης, ό.π. σ. 332 και 482-484 αντίστοιχα). Βλ. επίσης, στο ίδιο, σ. 505-507 τα σχέδια που υπέβαλαν στις 20-11-1829 οι Γ. Γεννάδιος, Ι. Βενθύλος και Α. Μουστοξύδης για τον Κανονισμό και τα διδασκόμενα μαθήματα στο Κεντρικό Σχολείο της Αίγινας. Για το Κεντρικό Σχολείο, βλ. Κούγκου, ό.π. σ. 120-131.

Ωστόσο, στο πρακτικό που συντάχθηκε εκείνη την ημέρα¹ συναντούμε αποφάσεις που δίνουν, από την πρώτη κιόλας συνεδρίαση, το στίγμα της πορείας που θα ακολουθούσε η Επιτροπή. Μιας πορείας με προβλήματα στις σχέσεις των μελών της και οπωσδήποτε διαφορετικής από ό,τι ανέμενε ο Καποδίστριας.

Η πρώτη απ' αυτές τις αποφάσεις αφορούσε το εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής του Σαραζίνου, το οποίο θα πρέπει να δεχτούμε ανεπιφύλακτα πως το πρότεινε ο Κοκκώνης, που ανέλαβε και να το εξετάσει, για να παρουσιάσει ύστερα στην Επιτροπή το πόρισμα της εξέτασής του². Αυτή η ανάθεση ακολουθείται από την εξής διατύπωση: «Ἐάν δ' ἐγκριθῆ τὸ ἐγχειρίδιον ὡς ὠφέλιμον, ἡ ἐπιτροπὴ θέλει παρακαλέσει τὴν Κυβέρνησιν διὰ νὰ διορίσῃ τὴν μετάφρασιν αὐτοῦ»³. Ἐτσι, το εγχειρίδιο του Γάλλου αλληλοδιδασκτικού έπαιρνε εξ αρχής μια προνομιακή θέση στις επιλογές της Επιτροπής σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο εγχειρίδιο για τη μέθοδο, απ' αυτά που είχαν συντάξει οι Έλληνες αλληλοδιδασκτικοί.

Φαίνεται, μάλιστα, πως η πρόταση για εξέταση του γαλλικού Οδηγού παρουσιάστηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να αντιμετωπιστεί ως πολύ πιθανή η υιοθέτησή του από την Επιτροπή αλλά και από την Κυβέρνηση. Ἐτσι εξηγείται και το γεγονός ότι ο Dutrône ανέλαβε το καθήκον να αναπτύξει σε μια από τις προσεχείς συνεδριάσεις τις θέσεις του όχι για τον Κανονισμό, αλλά για τους «κανονισμούς, ὅσοι δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ ἐγχειρίδιον»⁴.

Μια άλλη πρόταση ήταν αυτή, σύμφωνα με την οποία ο Νικητόπουλος θα αναλάμβανε να εξετάσει τους Πίνακες του Κλεόβουλου για την Ανάγνωση και θα κατέθετε «εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἔγγραφον τὴν κρίσιν του περὶ αὐτῶν ἢ περὶ τῶν εἰς αὐτοὺς μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ἐκ πείρας —ἐνόμιζε— ἀναγκαίας»⁵.

Αναφορικά με τα παραπάνω θα περιοριστούμε να παρατηρήσουμε τα

1. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 399-401.

2. Η σχετική παράγραφος (στο ίδιο, σ. 400) ξεκινάει με την ανάθεση —«Ὁ κύριος Κοκκώνης θέλει εξετάσει τὸ περὶ Ἐλληλοδιδασκτικῆς ἐγχειρίδιον τοῦ κ. Σαραζίνου»— χωρίς να έχει προηγηθεί αναφορά στο πρόσωπο που έκανε την πρόταση. Ἐτσι το πρόσωπο αυτό ήταν ο Κοκκώνης θα φανεί καθαρά στη 12^η συνεδρίαση, όπως θα δούμε.

3. Στο ίδιο.

4. Στο ίδιο, σ. 401.

5. Στο ίδιο, σ. 400-401. Εδώ το πρακτικό είναι σαφές: Ο Νικητόπουλος αναλάμβανε να εξετάσει τους Πίνακες και όχι την Ερμηνεία του Κλεόβουλου, όπως υποστηρίζει η Λ. Παπαδάκη, ό.π. σ. 98.

ακόλουθα:

— Στην πρόταση για το γαλλικό εγχειρίδιο θα αντιτέθηκε οπωσδήποτε ο Νικητόπουλος, ο οποίος —για λόγους, που θα εξηγήσουμε παρακάτω, απέρριπτε το συγκεκριμένο έργο. Μπορούμε, συνεπώς, να συμπεράνουμε πως με την έναρξη των εργασιών της Επιτροπής ξεκίνησε και η τριβή στις σχέσεις Κοκκώνη-Νικητόπουλου που εκδηλώθηκε φανερά από τη Β' συνεδρίαση κι ύστερα¹.

— Η εξέταση των Πινάκων του Κλεόβουλου αποφασίστηκε σε μια χρονική στιγμή, που αναμενόταν από ώρα σε ώρα να αφιχθεί από το Παρίσι η ανατύπωσή τους. Ίσως μ' αυτόν τον τρόπο ο Κοκκώνης και ο Νικητόπουλος, κυρίως, ήθελαν να καταστήσουν σαφές στον Κυβερνήτη ότι απέρριπταν τους εν λόγω Πίνακες². Εκείνο, πάντως, που παραμένει είναι ότι αγνοήθηκε παντελώς η πληροφορία που περιεχόταν στο υπ' αρ. 56 έγγραφο.

— Η αμέσως προηγούμενη απόφαση, καθώς και εκείνη που αφορούσε τη διάσπαση του Κανονισμού, που ζητούσε ο Καποδίστριας, σε επιμέρους άρθρα, από τα οποία θα αναπτύσσονταν μόνον τα αντικείμενα που δεν περιλαμβάνονταν στο εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής, κάνουν φανερό πως η Επιτροπή όδευε σε μια πορεία υπέρβασης των ορίων που της είχαν προδιαγράψει τα κυβερνητικά έγγραφα.

— Σχετική μ' αυτή την πορεία ήταν και η απόφαση, που πάρθηκε στη Γ' συνεδρίαση, την 1 Νοεμβρίου, να τεθούν στο αρχείο³ οι μεταφράσεις των γαλλικών έργων που είχε καταθέσει εκείνη την ημέρα ο Κ. Ρωσσέτος. Το πρακτικό που συντάχθηκε τότε μας πληροφορεί πως η Επιτροπή θα σκεφτόταν αργότερα «τι έχει να πράξει περί τῶν ἄνωτέρω μεταφράσεων»⁴.

Πάντως, η πρόθεση της υπέρβασης υποδηλωνόταν όχι μόνο με τις επισημάνσεις που κάναμε αμέσως προηγούμενα αλλά και με την τελευταία απόφαση, που πάρθηκε στην Α' συνεδρίαση. Σύμφωνα μ' αυτήν, τα τα-

1. Δημαράς, «Νεόφυτος Νικητόπουλος», ό.π. σ. 325, 328-330.

2. Ο Κοκκώνης θα εκφράσει δημόσια την αρνητική γνώμη που είχε για τους συγκεκριμένους Πίνακες στην Περίληψή του (ό.π. σ. 16), στον Οδηγό του 1830 (σ. 30), καθώς και σε μια βιβλιοπαρουσίαση που έκανε στο περιοδικό *Αιγιναία* (τεύχ. 15 Αυγούστου 1831, σ. 184). Ενώ ο Νικητόπουλος είχε κάνει γνωστή την αντίθεσή του με το να εκδόσει στα 1829, όπως είδαμε, δικούς του Πίνακες για την Ανάγνωση.

3. Υπεύθυνος των αρχείων —τα οποία φυλάσσονταν σε οίκημα του Ορφανοτροφείου, όπου συνεδρίαζε και η Επιτροπή— ήταν ο Νικητόπουλος. Σ' αυτόν ανατέθηκε και η φύλαξη των μεταφράσεων. Βλ. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 400, 402.

4. Στο ίδιο, σ. 402.

κτικά μέλη της Επιτροπής θα ζητούσαν από τον Υπουργό Παιδείας να στείλει μια εγκύκλιο στους αλληλοδιδάσκαλους της Επικράτειας με σκοπό αυτοί «να κοινοποιήσωσιν εις τὴν Ἐπιτροπὴν τὰς ὄσας ἔτυχον νὰ κάμωσι περὶ τελειοποιήσεως [τῆς Αλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου] παρατηρήσεις» τους¹.

3. Η «εγκύκλιος» της Επιτροπής Προπαιδείας προς τους δασκάλους

Ο Ν. Χρυσόγελος αρνήθηκε να στείλει μια τέτοια εγκύκλιο, επειδή έκρινε «καταλληλότερον» να συντάξει και να στείλει η ίδια η Επιτροπή ένα σχετικό κείμενο². Έτσι, γράφτηκε στις 14 Νοεμβρίου ένα είδος πρόσκλησης —που ο Κοκκώνης την ονομάζει «εγκύκλιῶ»³— με την οποία καλούνταν οι αλληλοδιδάσκαλοι να στείλουν, πριν από το τέλος του 1829, στην Επιτροπή:

α'. Ἐγγραφον περιλήψιν τοῦ διοργανισμοῦ τῶν ἰδίων των σχολείων καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διδάσκουσιν.

β'. Τὰς περὶ τροποποιήσεως τῆς μεθόδου ταύτης παρατηρήσεις των, τὰς ὁποίας ἐκ πείρας ἐστοχάσθησαν οὔσας ἀναγκαίας.

γ'. Σημείωσιν τῶν Πινάκων καὶ Βιβλίων, ὧσων μεταχειρίζονται ἢ γνωρίζουσι χρησίμων εἰς διδασκαλίαν»⁴.

Στην εισαγωγή της συγκεκριμένης εγκυκλίου οι δυο ειδικοί, που απέμειναν στην Επιτροπή, μετά την αποχώρηση του Dutrône, ανέφεραν ως αιτία της αποστολής της την έντονη διάθεση που είχαν να παρουσιάσουν ένα έργο «ὄπωσοῦν ἐντελές, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ πείρα δεικνύει ἀναγκαίας τροποποιήσεις τῆς μεθόδου ταύτης μεθαρμοζομένης εἰς τὴν γλῶσσαν μας»⁵.

1. Στο ίδιο, σ. 401. Βλ. επίσης και σ. 402, όπου ζητούν από το Ν. Χρυσόγελο να τους προμηθεύσει όλα τα χειρόγραφα που είχε αφήσει ο Γ. Κλεόβουλος, καθώς και «ἄλλα τινὰ εἰς τὸν ἴδιον σκοπὸν ἀποβλέποντα». Πραγματικά, με τη φροντίδα του Υπ. Παιδείας τους εστάλησαν στις 14 Νοεμβρίου 1829 τα εγχειρίδια Αλληλοδιδασκτικῆς των: Σ. Κυριακίδη, Α. Πολίτη και Π. Μπούα (Κούγκου, ὁ.π. σ. 36 και σημ. 4). Μέσα στον ίδιο μήνα, πάλι, τους εστάλησαν τα εξής έργα του Κλεόβουλου: Κατήχησις Ἱερά το Α' μέρος, Γραμματικὴ εἰς το Γαλλικόν, Τμήμα Γραμματικῆς ἀπλοελληνικῆς, Τμήμα Φυσικῆς, Σχέδιον Σχολείου, Ὑψη Χημικῆς, Χρονολογία, Αριθμητικὴ (Σακκάς, ὁ.π. σ. 69). Ὅσο για την Ερμηνεία του, προμηθεύθηκε ο ίδιος ο Κοκκώνης ένα αντίγραφο της από το Γρ. Κωνσταντά. Βλ. Κοκκώνης, Περίληψις, ὁ.π. σ. 9.

2. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 425.

3. Στο ίδιο, σ. 603.

4. Στο ίδιο, σ. 468-469.

5. Στο ίδιο, σ. 468.

Αυτό σήμαινε πια ξεκάθαρα πως ο Κοκκώνης και ο Νικητόπουλος δεν επρόκειτο να περιοριστούν στα καθήκοντα, που τους περιόριζαν τα κυβερνητικά έγγραφα. Ποιός ήταν ο πραγματικός στόχος, στον οποίο αποσκοπούσε αυτή η παρέκκλιση, θα μάς τον αποκαλύψουν ο καθένας χωριστά στο τέλος Ιανουαρίου 1830. Για την ώρα, άφηναν να σχηματιστεί η εντύπωση πως θα απασχολούνταν πρώτα πρώτα με το να παρουσιάσουν μια όσο το δυνατό πιο βελτιωμένη μορφή της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου.

4. Οι επιστολές του Υπουργού Παιδείας

Μας είναι γνωστό ότι η Επιτροπή Προπαιδείας είχε στείλει αντίγραφα των τριών πρώτων συνεδριάσεών της στην Κυβέρνηση¹. Αλλά αγνοούμε πώς αντέδρασε ο Καποδίστριας, όταν τέθηκαν υπόψη του αυτά τα πρακτικά², από τα οποία θα διέγινωσε, ασφαλώς, τις παρεκκλίσεις των τακτικών μελών της από τα καθήκοντά τους. Όταν όμως πληροφορήθηκε την αποστολή της «εγκυκλίου», ανέθεσε στον Υπουργό Παιδείας να μεταφέρει στην Επιτροπή την πλήρη αντίθεσή του στη συγκεκριμένη ενέργεια. Αυτό έγινε με δυο επιστολές του Ν. Χρυσόγελου, που τις απηύθυνε, στις 23 Νοεμβρίου 1829, τη μια στον Α. Μουστοξύδη³ και την άλλη στους Κοκκώνη και Νικητόπουλο.

Στην πρώτη υπογράμμιζε πως τα θέματα που συζητούσε η Επιτροπή ήταν «έργα ἔξω τῶν καθηκόντων της καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς Κυβερνήσεως»⁴.

Στη δεύτερη ήταν περισσότερο αναλυτικός, καθώς επιδίωκε να αναδείξει πόσο άσκοπη ήταν η ενέργεια των δυο ειδικών να ζητούν τη γνώμη των δασκάλων πάνω στα τρία θέματα που είχαν θέσει στο κείμενο της πρόσκλησής τους. Και ήταν άσκοπη, πρώτα πρώτα γιατί η συγκέντρωση των απαντήσεων από τους δασκάλους θα καθυστερούσε το έργο τους. Εξάλλου, τις πληροφορίες, που ζητούσαν για το πρώτο θέμα, μπορούσαν να τις αντλήσουν από το υπ' αρ. 66 έγγραφο του Κυβερνήτη, ο οποίος είχε επισκεφθεί αυτοπροσώπως όλα σχεδόν τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία και είχε διαπιστώσει «τὴν θλιβερὰν κατάστασιν», που επικρατούσε σ' αυτά. Και για να βελτιωθεί αυτή η κατάσταση είχε προβλέψει τα αντικείμενα του Γενικού Κανονισμού, τα οποία αυτοί έπρεπε να αναπτύξουν. Ως προς το

1. Στο ίδιο, σ. 403.

2. Κούγκου, σ. 36, σημ. 1.

3. Ο Μουστοξύδης, μετά την αποχώρηση του Dutrope, πρέπει να έπαιρνε μέρος στις αποφάσεις της Επιτροπής ως τακτικό μέλος της.

4. Κούγκου, ό.π. σ. 36.

δεύτερο θέμα της «εγκυκλίου» τους, δεν υπήρχε λόγος να ζητούν πληροφορίες «περί ἀτέχνων μεθόδων, τὰς ὁποίας ἕκαστος τῶν διδασκάλων αὐτοσχεδίαζεν». ἀπό τη στιγμή που το Υπουργείο Παιδείας τους είχε στείλει τις παρατηρήσεις και τα σχέδια για την Αλληλοδιδασκτική μέθοδο των πιο έμπειρων αλληλοδιδασκτικών. Τέλος, η απασχόληση της Επιτροπής με το τρίτο θέμα, δηλαδή τους Πίνακες και τα λοιπά διδακτικά βιβλία, που τυχόν γνώριζαν οι δάσκαλοι —ορισμένα από τα οποία μπορεί να είχαν συνταχθεί από τις αρχές του 19ου αιώνα— αποτελούσε μια ενέργεια «ἔξω τοῦ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τεθέντος σκοποῦ εἰς τὸ ἔργον τῆς Προπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς»¹ η οποία ὀφείλε να συμμορφωθεί σε ὅ,τι προέβλεπαν για το συγκεκριμένο θέμα τα κυβερνητικά έγγραφα.

Και στις δυο επιστολές του ο Ν. Χρυσόγελος δεν παρέλειπε να τονίσει την επιθυμία του Κυβερνήτη να ιδεί, ὅσο πιο γρήγορα γινόταν, βελτιωμένα τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, πράγμα που θα συνέβαινε, όταν θα οργαζώνονταν «καθ' ὁμοιόμορφον τρόπον»¹.

5. Η ΙΒ΄ συνεδρίαση προμηνύει τον παραμερισμό του κυβερνητικού Προγραμματισμού

Οι επιστολές του Ν. Χρυσόγελου, και ιδιαίτερα η δεύτερη, που απευθυνόταν στους δυο ειδικούς της Επιτροπής Προπαιδείας, τους παρακίνησε να παρουσιάσουν κάποιο ἔργο. Σε μια, λοιπόν, ἀπό τις συναντήσεις τους, μετὰ τη λήψη των επιστολῶν, αποφασίστηκε να γίνει η ἀνάπτυξη του θέματος των δημόσιων εξετάσεων, μαζί με εκείνο για τις βραβεύσεις των μαθητῶν, που ἦταν συναφές με το πρώτο. Την ἀνάπτυξη ἀνέλαβε ο Κοκκῶνης, ἔχοντας, ἀσφαλῶς, τη σύμφωνη γνώμη του Μουστοξύδη² και το «σχέδιο», που ετοίμασε, το διάβασε στα ὑπόλοιπα μέλη της επιτροπῆς σε συνάντηση που ἐγίνε στις 5 Δεκεμβρίου³. Ἀλλά ο Νικητόπουλος δε συμφώνησε με ὅλες τις θέσεις που προτεινόταν σ' αὐτό το σχέδιο και τις αντιρρήσεις του τις βρίσκουμε διατυπωμένες στη ΙΒ΄ συνεδρίαση, που

1. Στο ἴδιο, σ. 36-37.

2. Ο Κοκκῶνης, ἐκτός ἀπὸ τα πρακτικά, συνέτασσε και ὅλα τα ἔγγραφα (λ.χ. επιστολές κλπ.), που ἐκδίδονταν στο ὄνομα της Επιτροπῆς Προπαιδείας (Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 400, 402, 403). Ἦταν, δηλαδή, ο Γραμματέας του ἐν λόγω ὀργανοῦ, ἐνῶ μετὰ την ἀποχώρηση του Dutrône ἦταν και Πρόεδρος των συνεδριάσεων του. Ἴσως, λοιπόν, ἐπειδὴ κατείχε αὐτὲς τις θέσεις, ἀνέλαβε και την ἀνάπτυξη των συγκεκριμένων θεμάτων.

3. Κούκκου, ὁ.π., σ. 45-48, ὅπου η περιλήψη του σχεδίου Κοκκῶνη περὶ των δημοσίων ἐξετάσεων.

πραγματοποιήθηκε στις 8 Δεκεμβρίου¹.

Η ΙΒ' συνεδρίαση είχε ιδιαίτερη σημασία, αφού κρατήθηκε πρακτικό για όσα συζητήθηκαν κατά τη διάρκειά της. Όπως προκύπτει από το κείμενο του συγκεκριμένου εγγράφου, ο κύριος λόγος, για τον οποίο αυτή συγκλήθηκε ήταν να ξαναδιαβαστεί η δεύτερη επιστολή, προκειμένου οι δυο ειδικοί να δώσουν εξηγήσεις στις αιτιάσεις του Ν. Χρυσόγελου. Την υπεράσπιση της πράξης τους, να απευθύνουν, δηλαδή, τη γνωστή «εγκύκλιό» τους προς τους δασκάλους, την ανέλαβε ο Κοκκώνης με την ιδιότητα του «προεδρεύοντος»², για να υποστηρίξει τα ακόλουθα:

Αφού η Επιτροπή έθεσε εξ αρχής προς εξέταση το εγχειρίδιο της μεθόδου, έκρινε πως έπρεπε να ζητήσει τις απαντήσεις των δασκάλων στα δυο πρώτα ζητήματα της «εγκυκλίου». Κι αυτό το έκανε, όχι επειδή «είχε τίποτε καλόν νά ἐλπίση εἰς βοήθειάν της», αλλά μόνο και μόνο, για να μην πουν ύστερα οι δάσκαλοι ότι κανονίστηκε η μέθοδος από την Επιτροπή, χωρίς να ερωτηθούν καθόλου για όσους τρόπους θεωρούσαν —οι ίδιοι βέβαια³— ότι τους γνώριζαν καλά. Εξάλλου, η Επιτροπή δε γνώριζε ούτε είχε στη διάθεσή της κανένα «τῶν προχείρων βιβλίων τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς παρὰ [μόνο] τὰ ἐν χρήσει εἰς τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν τοῦ Ὁρφανοτροφείου». Γι' αυτό ζήτησε νά μάθει ποια άλλα έχουν «πρόχειρα» στα άλλα σχολεία, ώστε —αν κάποια απ' αυτά είναι καλά— να τα μεταχειριστεί, για να φτάσει «εἰς τὸ σκοπούμενον τέλος ὀγληγορώτερα». Πάντως, δε σκόπευε να περιμένει να φθάσουν όλα στα χέρια της «διὰ νὰ φέρη εἰς τέλος τὸ ἔργον της»⁴.

Ύστερα από τις παραπάνω αιτιολογίες, που αποκάλυπταν, τουλάχιστον εκείνη τη χρονική στιγμή, πως η «εγκύκλιος» προς τους δασκάλους χρησίμευε στους δυο ειδικούς απλά και μόνο ως μια πρόφαση, ο Κοκκώνης θεώρησε αναγκαίο να κάνει μια γενική τοποθέτηση, σχετικά με τα διδακτικά βιβλία, η οποία έλεγε συγκεκριμένα: «Ὁ κύριος Κοκκώνης προβάλλει ὅτι, ἐπειδὴ εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τῆς μεθόδου πρέπει νὰ διορίζωνται καὶ τὰ βιβλία τὰ παντὸς κλάδου τῶν παραδεδομένων εἰς τὰ σχολεῖα μαθημάτων, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ τὸ παρὸν τίνα πρὸς ταῦτα ἔχομεν πρόχειρα· τὰ ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα, τὰ ὅποια τὴν σήμερον δύναται νὰ συστήσῃ ἡ Κυβέρνησις, πρέπει νὰ εἶναι τὰ πλειότερα, τουλάχιστον, τῆς πρώ-

1. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 603-605.

2. Στο ίδιο, σ. 603.

3. «ὡς τοὺς ὑπολαμβάνουσι», γράφει το κείμενο.

4. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 604.

της τάξεως ἢ πρωτοβάθμια¹. Τὰ εἰς αὐτὰ χρειάζομενα εἶναι πίνακες ἀναγνώσεως καὶ ἀριθμητικῆς, ὑποδείγματα γραφῆς, ἀπάνθισμα Ἱεροῦ Εὐαγγελίου, Κατηχήσεως μικρᾶς καὶ περὶ τῶν τριπλῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου², περὶ ἱστορίας τῆς παλαιᾶς γραφῆς³ καὶ περὶ τῆς Ἑλλάδος».

Φαίνεται πῶς ἡ τακτικὴ που ἀκολούθησε ὁ Κοκκώνης, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συνεδρίασης ὡς τὴ στιγμὴ που ολοκλήρωσε τὴν ἀμέσως προηγούμενη τοποθέτησή του (δηλαδή, νὰ αναφέρεται ἀόριστα στα διδακτικὰ βιβλία, χωρὶς νὰ κατονομάζει οὔτε ἓνα ἀπ' αὐτὰ που τὴν ὑπαρξὴ τους γνῶριζε ἤδη ἡ Επιτροπὴ)⁴ ἀνάγκασε τὸ Νικητόπουλο νὰ παρέμβει. Αὐτὸ το ἔκανε, γιὰ νὰ υπενθυμίσει, κυρίως, τὴν ὑπαρξὴ τῶν δικῶν του διδακτικῶν ἔργων. Γιὰ τὴν παρέμβασή του γράφει τὸ πρακτικόν:⁵ «Ὁ κύριος Νικητόπλος λέγει [ὅτι] παρὰ τοὺς πίνακας τοὺς ἰδικούς του καὶ τοὺς τοῦ μακαρίτου Κλεοβούλου⁶ ἔχομεν καὶ ἐν ἀπάνθισμα Ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἐν βιβλίον περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ μαθητοῦ καὶ Γραμματικὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κυρίου Νικητόπλου συνερατισμένα»⁷. Στὴ συνέχεια ὁμῶς ὁ Δημητσανίτης ἀλληλοδιδακτικὸς ἀνέφερε ὅτι ἡ Φιλελληνικὴ Εταιρεία τοῦ Παρισίου εἶχε στείλει στὴν Κυβέρνηση ἓνα κιβώτιο με βιβλία γιὰ τὰ ἐλληνικὰ ἀλληλοδιδακτικὰ σχολεῖα. Με το

1. «Πρώτης τάξεως» ἢ «πρωτοβάθμια» ἦταν τὰ ἀλληλοδιδακτικὰ σχολεῖα, που διευθύνονταν ἀπὸ δασκάλους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν δίπλωμα ικανότητος Α' βαθμοῦ με κατώτερο τὸ Γ' βαθμὸ (βλ. Οδηγὸς τοῦ 1830, σ. ιβ' καὶ 134-135. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 452-455). Οἱ τριτοβάθμιοι δάσκαλοι διορίζονταν μόνον στα ἀλληλοδιδακτικὰ σχολεῖα τῶν χωριῶν, ὅπου ἡ διδασκαλία εἶχε μικρότερες ἀπαιτήσεις. Ἀντίθετα, πρβλ. τι γράφει ἡ Κούκου, ὁ.π. σ. 37 καὶ σημ. 1 καὶ σ. 114.

2. Ὁ Κοκκώνης ἐννοεῖ τὰ καθήκοντα «πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τὸν πλησίον» (Οδηγὸς τοῦ 1830, σ. ιδ'). Ὅταν αὐτὰ τὰ καθήκοντα διδάσκονταν στα σχολεῖα, τότε αποτελοῦσαν ἓνα κατάλογο ἀπὸ συμβουλές με τίτλο: *Τα χρέη τοῦ μαθητοῦ*. Ἐνα τέτοιο κείμενο καταχώρισε ὁ Κοκκώνης σ' ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ Οδηγοῦ τοῦ 1830, σ. 104-106. Ἐνῶ ὁ Νικητόπουλος, τὸ δικό του κατάλογο με τὸν παραπάνω τίτλο, τὸν εἶχε ἤδη τυπώσει, ὅπως ἔχομε ἀναφέρει, ἀπὸ τὸ 1828.

3. Εἶναι ἡ Π. Διαθήκη.

4. Ὅπως ἔχομε ἀναφέρει, τὰ μέλη τῆς Επιτροπῆς εἶχαν ἤδη στα χέρια τους ὅλα τὰ χειρόγραφα τοῦ Κλεοβούλου γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν μαθημάτων, καθὼς ἐπίσης καὶ τὶς μεταφράσεις τοῦ Κ. Ρωσσέτου.

5. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 604.

6. Ἐννοεῖ τοὺς Πίνακας τοῦ γιὰ τὴν Ἀνάγνωσι καὶ τὴν Ἀριθμητικὴ καὶ τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ Κλεοβούλου, τοὺς ὁποῖους θὰ ἀφῆσε ὁ πρῶτος μας ἀλληλοδιδακτικὸς στὸ σχολεῖο που δημιούργησε ὁ ἴδιος, ὅταν τὸ Ὁρφανοτροφεῖο βρισκόταν ἀκόμη στὸν Πόρο.

7. Στα προαναφερθέντα ἔργα θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε τοὺς Πίνακες Ἀριθμητικῆς τοῦ Πολίτη, τὴν ὑπαρξὴ τῶν ὁποίων, ἀσφαλῶς, θὰ γνῶριζαν τὰ μέλη τῆς Επιτροπῆς Προπαιδείας. Ἴσως νὰ εἶχαν λάβει καὶ τὰ ἔργα που εἶχε συντάξει ὁ πολὺ καλὸς δάσκαλος τῆς Δημοτσάνας, ὁ Συνέσιος Κυριακίδης, τοῦ ὁποῖου τὰ τυπωμένα βιβλία, που ἔχομε ἤδη ἀναφέ-

αιτιολογικό. λοιπόν, ότι ο Μουστοξύδης έπρεπε «να λάβη πληροφορίαν περί τῶν σταλθέντων βιβλίων», αναβλήθηκε για την προσεχή συνεδρίαση «ἢ ἀκριβῆς ἔρευνα τῶν παρ' ἡμῖν προχείρων» βιβλίων.

Το δεύτερο θέμα, που απασχόλησε εκείνη την ημέρα την Επιτροπή, ήταν —όπως προείπαμε— οι αντιρρήσεις του Νικητόπουλου σε ορισμένα σημεία του «σχεδίου» Κοκκώνη για τις δημόσιες εξετάσεις και τις βραβεύσεις¹. Αφού, λοιπόν, διατύπωσε τις διαφορετικές τοποθετήσεις του, του έγινε η πρόταση κάθε μια απ' αυτές να γραφτεί κάτω από το σημείο, που αφορούσε, στο «σχέδιο» του Κοκκώνη, για να σταλεί —έτσι— ένα κείμενο στην Κυβέρνηση. Ο Νικητόπουλος, αντί γι' αυτή τη λύση, διάβασε ένα δικό του «σχέδιο» πάνω στα εν λόγω θέματα και πρότεινε να σταλεί, μαζί με εκείνο του Κοκκώνη, στην Κυβέρνηση². Κι αυτό αναγκάστηκε, τελικά, να πράξει ο Μουστοξύδης στις 23 Δεκεμβρίου. Αφού, δηλαδή, είχαν προηγηθεί αρκετές ημέρες, κατά τις οποίες θα έγιναν προσπάθειες να καμφθεί ο Νικητόπουλος³. Πάντως, στο έγγραφό του —το οποίο συνόδευε τα χωριστά σχέδια— ο Μουστοξύδης σημείωνε πως εκείνο του Κοκκώνη είχε την έγκριση της Επιτροπής⁴.

Αναφορικά με τα όσα εκθέσαμε παραπάνω χρειάζεται να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις, που έχουν σχέση με τα δυο σκέλη του κυβερνητικού Προγραμματισμού, το Γενικό Κανονισμό και τα διδακτικά βιβλία.

Ως προς το πρώτο απ' αυτά, παρατηρούμε ότι και ο Κοκκώνης αλλά και ο Νικητόπουλος έμειναν σταθερά προσηλωμένοι στην απόφαση που είχαν πάρει κατά την Α' συνεδρίαση. Να διασπάσουν, δηλαδή, τον Κανονισμό που ζητούσε ο Καποδίστριας, και να ασχοληθούν μόνο με τα θέματα που προαναφέραμε.

ρει, δε μπορεί να τα αγνοούσαν. Όπως δε μπορεί να αγνοούσαν τα πολύ μεθοδικά βιβλία για τη στοιχειώδη διδασκαλία που είχε εκδόσει μεταξύ 1827-1828 στο Ναύπλιο ο Αρχιμανδρίτης και Ιατροδιδάσκαλος Διονύσιος Πύρρος (βλ. Γκίνης-Μέξας αρ. 1674, 1659, 1751: Θρησκευτικά, Γραμματική και Αριθμητική αντίστοιχα). Αν κάποιος δεν έχει υπόψη του, τουλάχιστον όλα τα έργα που προαναφέραμε και σταθεί μόνο στις αόριστες αναφορές του Κοκκώνη για τα διδακτικά βιβλία, που έκανε στη ΙΒ' συνεδρίαση, κινδυνεύει να οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι η Επιτροπή Προπαιδείας αναγκάστηκε να καταπιαστεί «εκ του μηδενός» με τη σύνταξη διδακτικών βιβλίων για τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Βλ. τί υποστηρίζει σχετικά η Ε. Κούγκου, ό.π. σ. 21.

1. Τα τρία σημεία της διαφορετικής τοποθέτησης του Νικητόπουλου, βλ.^ο στο Δασκαλάκη, ό.π. σ. 604-605.

2. Στο ίδιο, σ. 605.

3. Στο ίδιο, σ. 635-638, όπου το «σχέδιο» Νικητόπουλου με ημερομηνία 16-12-1829.

4. Στο ίδιο, σ. 654.

Ωστόσο, παρά την ουσιαστική συμφωνία τους στον τρόπο αντιμετώπισης του Γενικού Κανονισμού, οι δυο ειδικοί φάνηκαν πως δεν ήταν διατεθειμένοι να συμβιβάσουν τις διαφορές που είχαν σε κάποια σημεία των θεμάτων τα οποία αποφάσισαν να πραγματευθούν' ώστε το πρώτο έργο που θα έστελναν στην Κυβέρνηση —ύστερα από πολύ μεγάλη καθυστέρηση— να αποτελείται από ένα σχέδιο κοινής αποδοχής. Στην επιμονή, λοιπόν, του Νικητόπουλου να σταλεί και το δικό του σχέδιο, εμείς διαβλέπουμε την επιθυμία του να μην εμφανιστεί στα μάτια των μελών της Κυβέρνησης ως ένα πρόσωπο που έπαιζε δευτερεύοντα ρόλο στην Επιτροπή της Προπαιδείας.

Ως προς το δεύτερο σκέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε, πρώτα πρώτα, τη θέση που διατύπωσε ο Κοκκώνης, ίσως για πρώτη φορά στη συγκεκριμένη συνεδρίαση, σύμφωνα με την οποία στο εγχειρίδιο της Αλληλοδιδασκτικής (δεν κατονόμαζε το Σαραζίνειο Οδηγό) πρέπει να διορίζονται και τα βιβλία για τα διδασκόμενα μαθήματα. Πρόκειται για μια τοποθέτηση, που δεν θα πρέπει να τη δούμε ανεξάρτητα από το γεγονός ότι απέφυγε να αναφερθεί στα γαλλικά έργα που είχε μεταφράσει ο Κ. Ρωσσέτος. Αυτό, κατά τη γνώμη μας έδειχνε πως ο Κοκκώνης δε θεωρούσε ως δεδομένη την εκτύπωση των τριών, τουλάχιστον, απ' αυτά που αφορούσαν τη διδασκαλία μαθημάτων. Πράγμα που ενισχύεται από την επίμονη αναφορά του στα «πρόχειρα» βιβλία ή αλλιώς στα έντυπα διδακτικά έργα που είχαν γράψει Έλληνες. Όμως η «άκριβης έρευνα», που έθετε ως προϋπόθεση επιλογής και σ' αυτά τα βιβλία, υποδήλωνε πως δεν έπρεπε να θεωρείται ως δεδομένη η έγκριση από την Επιτροπή των διδακτικών έργων του Νικητόπουλου.

Τελικά, μπορούμε να πούμε πως η ΙΒ' συνεδρίαση, από το ένα μέρος προανάγγελλε την απόρριψη του κυβερνητικού Προγραμματισμού από τα μέλη της Επιτροπής Προπαιδείας. Ενώ, από το άλλο μέρος, αποκάλυπτε και «πρός τὰ ἔξω» τή διαπάλη που υπήρχε ανάμεσα στον Κοκκώνη και στο Νικητόπουλο. Όπως αφήσαμε να διαφανεί προηγούμενα, η αποστολή των χωριστών «σχεδίων» τους στην Κυβέρνηση σήμαινε πολύ περισσότερα πράγματα από τις διαφορές που είχαν, για παράδειγμα, στον τρόπο διεξαγωγής των δημόσιων εξετάσεων ή στα βραβεία που θα δίνονταν στους μαθητές. Αλλά για το θέμα αυτό θα κάνουμε λόγο αργότερα, ενώ στη συνέχεια έχουμε να δούμε πώς αντέδρασε ο Καποδίστριας σε όσα περιγράψαμε παραπάνω.

6. Η επιστολή Καποδίστρια

Ο Κυβερνήτης πρέπει να αιφνιδιασθήκε, όταν έφθασαν στα χέρια του τα κείμενα για τον κανονισμό *Περί δημοσίων εξετάσεων*, στον οποίο περιλαμβανόταν, όπως έχουμε αναφέρει, και η ανάπτυξη του θέματος των βραβείων. Θα πρέπει, επίσης, να ενοχλήθηκε, όταν διάβασε το πρακτικό της ΙΒ΄ συνεδρίασης και είδε ότι η Επιτροπή, ύστερα από δυο μηνών λειτουργία, δεν αντιμετώπιζε με συγκεκριμένο τρόπο το κεφαλαιώδες για την Κυβέρνηση ζήτημα των διδακτικών βιβλίων.

Γι' αυτό, έστειλε ο ίδιος αυτή τη φορά μια επιστολή, την οποία απηύθυνε, στις 2 Ιανουαρίου 1830, προς τον Α. Μουστοξύδη¹. Από τα γραφόμενά του στο ξεκίνημα της επιστολής προκύπτει ότι δεν έδωσε ιδιαίτερο βάρος στο γεγονός ότι έλαβε δυο χωριστά σχέδια για τα ίδια θέματα. Είχε λάβει υπόψη του τις αντιρρήσεις του Νικητόπουλου —και όπως άφηνε να εννοηθεί— οι διαφορές, που παρουσίαζαν ορισμένες θέσεις των δυο ειδικών, θα διακανονίζονταν, όταν —ύστερα από λίγες ημέρες— θα πήγαινε ο ίδιος στην Αίγινα.

Μετά απ' αυτή την εισαγωγή εισερχόταν στο ζητούμενο που ήταν η απαίτησή του να συμμορφωθεί, γενικά, η Επιτροπή προς τα επίσημα έγγραφα, που οδηγούσαν στην πραγματοποίηση του κυβερνητικού Προγραμματισμού.

Αναλυτικότερα, ξεκινούσε, εκδηλώνοντας την αντίθεση-έκπληξή του για τον κανονισμό που του εστάλη. Τα λόγια του σ' αυτό το σημείο είναι χαρακτηριστικά. Έγραφε, συγκεκριμένα, τα εξής: «'Αλλά τὸ σχέδιον τοῦτο, θεωροῦν μόνον τὰς δημοσίας ἐξετάσεις, δὲν πραγματεύεται περὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἄρθρου Α΄, Β΄, Γ΄ τῆς ὑπ' ἀρ. 66, τὰ ὅποια ἀπαιτεῖται ἀναμφιβόλως νὰ κανονισθῶσι προηγουμένως, διὰ νὰ εἰσαχθῆ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σχέδιον εἰς τὰ ἀλληλοδ[ιδακτικά] σχολεῖα ἐν γένει».

Με αφορμή, λοιπόν, τη συγκεκριμένη ἔλλειψη ζητούσε από την Επιτροπή να του στείλει ένα ακόμη σχέδιο, στο οποίο θα αναπτύσσονταν καθένα από τα αντικείμενα, στα οποία αναφέρονταν οι διατάξεις Α΄, Β΄ και Γ΄. Επιπλέον, ζητούσε τώρα να ασχοληθεί αυτή με την ανάπτυξη του θέματος των αργιών, λόγω θρησκευτικών εορτών, με τις θερινές διακοπές, με την εσωτερική πειθαρχία των σχολείων, καθώς και με τις ποινές στις περιπτώσεις αταξίας ή αμέλειας από τη μεριά των μαθητών. Τέλος, απαιτούσε να εκπληρώσει η Επιτροπή τα καθήκοντά της, που απέρρεαν από το άρθρο Β΄ του Ψηφίσματος Α΄ και από το άρθρο Γ΄ του υπ' αρ. 46 Διατάγματός

1. Στο ίδιο, σ. 691.

του. Μ' άλλα λόγια, τα δυο τακτικά μέλη του εν λόγω οργάνου καλούνταν να ενδιαφερθούν για τις μεταφράσεις των γαλλικών έργων, όπως επίσης και να ετοιμάσουν τον Κατάλογο με τις προτάσεις τους για τους Πίνακες, τα βιβλία και τα λοιπά αντικείμενα, που θα ολοκλήρωναν τον προγραμματισμό της Κυβέρνησης αναφορικά με τη διδασκαλία¹. Όλα τα παραπάνω απαιτούνταν «διὰ νὰ ταχύνωμεν τὸν ὁμοιόμορφον ὄργανισμὸν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων», υπογράμμισε για άλλη μια φορά ο Κυβερνήτης.

7.1. Η ΙΖ' συνεδρίαση και η απόφαση της Επιτροπής Προπαιδείας να απορρίψει το Γενικό Κανονισμό. Εμφανίζεται στο προσκήνιο το εγχειρίδιο του Σαραζίνου

Η άφιξη της επιστολής Καποδίστρια στην Αίγινα προκάλεσε τις ίδιες ενέργειες που είχαν ακολουθήσει τις επιστολές του Ν. Χρυσόγελου. Συγκεκριμένα, τα τακτικά μέλη της Επιτροπής Προπαιδείας αναγκάστηκαν να παρουσιάσουν και πάλι κάποιο έργο, εμμένοντας στη γραμμή που είχαν χαράξει στην Α' συνεδρίαση. Ταυτόχρονα κρίθηκε αναγκαίο να σταλεί στον Κυβερνήτη μια απάντηση σχετική με τα αιτήματά του. Για τα θέματα αυτά κάνει λόγο το πρακτικό της ΙΖ' συνεδρίασης, που συγκλήθηκε στις 9 Ιανουαρίου 1830².

Από το εν λόγω πρακτικό πληροφορούμαστε ότι σε μια προηγούμενη συνεδρίαση, στις 5 Ιανουαρίου, προβλήθηκε —μάλλον από το Νικητόπουλο— η σκέψη να συντάξει ένα σχέδιο, στο οποίο θα ανέπτυσε τον τρόπο της διεξαγωγής των «μερικών» εξετάσεων³. Η ΙΖ' συνεδρίαση, λοιπόν, άνοιξε με την αναφορά στο συγκεκριμένο θέμα. Έγινε, επίσης λόγος για τις διακοπές.

Στη συνέχεια των παραπάνω, ο Μουστοξύδης διάβασε τα κυριότερα σημεία της επιστολής Καποδίστρια κι αμέσως μετά έλαβε το λόγο ο Κοκκώνης, ως «προεδρεύων» στη συγκεκριμένη συνεδρίαση, για να απαντήσει αρνητικά στη σύνταξη ενός ενιαίου κειμένου, όπως ο Γενικός Κανονισμός, το οποίο θα περιέκλειε όλα τα θέματα που όριζε ο Καποδίστριας.

Από μια στιχομυθία που περιλαμβάνεται στο μέρος του πρακτικού, στο

1. Εξυπακούεται πως τα δυο τελευταία έγγραφα συμπληρώνονταν με την υπ' αρ. 56 Διαταγή, δηλαδή με την επιστολή της 21 Οκτωβρίου 1829, την οποία έχουμε παραθέσει προηγούμενα.

2. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 699-701.

3. Στο ίδιο, σ. 699.

οποίο γίνεται λόγος για το συγκεκριμένο ζήτημα¹, αντιλαμβανόμαστε την αιτία αυτής της απόρριψης: Ο Κοκκώνης ετοιμαζόταν να ανακοινώσει σε λίγες ημέρες την πρότασή του να εγκριθεί από την Επιτροπή και στη συνέχεια να σταλεί για υιοθέτηση από την Κυβέρνηση το εγχειρίδιο του Σαραζίνου. Συνέβαινε όμως αυτό το έργο (το οποίο, ως υπογραμμιστεί, είναι η δεύτερη φορά, ύστερα από τη συνεδρίαση της 30 Οκτωβρίου 1829, που αναφέρεται ονομαστικά σε κείμενο της Επιτροπής Προπαιδείας) «να διαλαμβάνη λεπτομερώς» τα περισσότερα από τα θέματα που έθετε ο Καποδίστριας στο Γενικό Κανονισμό. Ειδικότερα, μάλιστα, εκείνα που είχε προσθέσει με την επιστολή του, ήταν από τα κυριότερα αντικείμενα της μεθόδου, αποτελώντας «μέγα μέρος τοῦ ὁδηγοῦ αὐτῆς». Ο λόγος, λοιπόν, που ο Κοκκώνης απέρριπτε το Γενικό Κανονισμό οφειλόταν στο φόβο του πως ένα τέτοιο κείμενο θα αχρήστευε ένα μεγάλο μέρος από το συνολικό όγκο του εγχειριδίου που ετοιμαζόταν —και που ήθελε εξαρχής— να προτείνει. Έτσι, τα μόνα θέματα, που έβλεπε ότι μπορούσαν να αναπτυχθούν εκείνη τη στιγμή, ως παραχώρηση στις απαιτήσεις του Κυβερνήτη, ήταν αυτά για τις «μερικές» εξετάσεις και τις διακοπές, λόγω εορτών και θέρους, υπό τον όρο όμως ότι «ἔπειτα» θα καταχωρίζονταν «καὶ εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τῆς μεθόδου».

Ύστερα από τα ζητήματα του Κανονισμού, ο Κοκκώνης πέρασε στα διδακτικά βιβλία, όπου επιχείρησε να δώσει μια καθησυχαστική απάντηση. Ωστόσο, η Επιτροπή είχε οδηγηθεί σε αδιέξοδο, ασχολούμενη με την επιλογή των βιβλίων και των Πινάκων για τα διδασκόμενα μαθήματα. Αυτό προκύπτει καθαρά από τη σχετική καταγραφή στο πρακτικό, που αναφέρει τα εξής: «Εἰς ἄλλην μας συνεδρίασιν ἐγένεν ἡ ἀπόφασις [που όμως ακυρώθηκε σε λίγο] νὰ ἐπιδιορθωθῶσιν οἱ πίνακες τοῦ μακαρίτου Κλεοβούλου καὶ νὰ πεμφθῶσιν εἰς τύπωσιν². Μένει νὰ στοχασθῶμεν περὶ τῶν

1. Τη στιγμή που ο Κοκκώνης ολοκλήρωνε τη φράση του για το ότι τα περισσότερα απ' αυτά που ζητούσε η επιστολή Καποδίστρια τα «διαλαμβάνει λεπτομερώς ἢ ὁδηγία τῆς μεθόδου καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῶσιν ἀκριβῶς ἄλλοῦ εἰμὴ εἰς ἐκείνην», τον διέκοψε ο Μουστοξύδης, για να ρωτήσει: «πότε δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὸν ὁδηγόν;». Κι εκείνος απάντησε: «ἕως τὸ Πάσχα, ἂν ἀποφασίσωμεν νὰ δεχθῶμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Σαραζίνου ἐκδοθὲν ἐγχειρίδιον τῆς μεθόδου μεθρημοσμένον εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν, ἐπειδὴ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐλπίζει [ο Κοκκώνης] ν' ἀναγνώσῃ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τὴν περὶ ἐκλογῆς ὁδηγοῦ ἀναφορὰν του». Βλ. στὸ ἴδιο, σ. 700.

2. Η γνώμη μας είναι πως την απόφαση για τους Πίνακες του Κλεόβουλου την πήρε η Επιτροπή ύστερα από εντολή του Καποδίστρια, επειδή καθυστερούσε πολύ να σταλεί από το Παρίσι η ανατύπωσή τους. Δεν αποκλείεται, μάλιστα, να είχε φθάσει —με κάποιον τρόπο— στην έδρα της Κυβέρνησης η είδηση πως η Φιλελληνική Εταιρεία είχε αποφασίσει να

πινάκων τῆς ἀριθμητικῆς. Τὸν περὶ τούτων στοχασμὸν καὶ τὸν περὶ τῶν βιβλίων, περὶ τῶν ὁποίων ἕως σήμερον πολλάκις ἐσκέφθημεν, πρέπει νὰ κάμωμεν ἐντὸς ὀλίγου καὶ νὰ πέμψωμεν τὴν ἀπόφασίν μας εἰς τὴν Σ[εβαστὴν] Κυβέρνησιν ἡμῶν, ὡς εἴπομεν καὶ εἰς τὴν προτελευταίαν συνεδρίασιν»¹.

Με τὴν προηγούμενη ἀναφορὰ ἐλήξε ἡ ΙΖ΄ συνεδρίαση, που εἶναι καὶ ἡ τελευταία γιὰ τὴν ὁποία διαθέτουμε πρακτικὸ. Αὐτό, λοιπόν, τὸ πρακτικὸ σημείωνε στο τέλος τοῦ πως τὸ σκεπτικὸ που ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν Κοκκῶνη στὴ συγκεκριμένη συνεδρίαση ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Επιτροπὴ καὶ ὅτι ὁ Α. Μουστοξύδης θὰ ἀναλάμβανε «ν’ ἀποκριθῆ κατὰ τ’ ἀνωτέρω ἀποφασισθέντα πρὸς τὴν Σ. Κυβέρνησιν», στὴν ὁποία θὰ ἀποστελλόταν καὶ τὸ πρακτικὸ ποὺ κρατήθηκε ἐκείνη τὴν ἡμέρα².

Ὁ τόνος τῆς ἐπισημότητας που διακρίνει τὶς τελευταίες φράσεις τοῦ πρακτικοῦ μᾶς δείχνει πως ἡ κωλυσιεργία, που χαρακτηρίζε ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή τὶς ἐργασίες τῆς Επιτροπῆς³, κόντευε νὰ πάρει ἓνα τέλος.

7.2. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Α. Μουστοξύδη

Ὁ τρόπος τῆς διεξόδου ἀπ’ αὐτὴ τὴν κατάσταση ἀναδεικνύεται μέσα ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ Μουστοξύδη στὴν κεντρικὴ παράγραφο τῆς δικῆς του «ἀπόκρισης», τὴν ὁποία ἐστειλε στὶς 10 Ἰανουαρίου στὴν Κυβέρνηση, καὶ που ἀναφέρει ὅτι: «Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς εἰς τὰ τρία πρῶτα ἄρθρα τῆς ὑπ’ ἀρ. 66 καὶ εἰς τὸ 2 ἄρθρον τοῦ ὑπ. ἀρ. 1 Ψηφίσματος καὶ τοὺς ἐν τῷ γ’ ἄρθρῳ τοῦ ὑπ’ ἀρ. 46 θεωρουμένους κανόνας, ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ εἶναι ἔτοιμος νὰ τοὺς συντάξῃ. Ἄλλ’ εἶναι ἀναγκαῖα ἢ παρατήρησις ὅτι αὐτοὶ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ὁδηγοῦ. Ἄν χωρισθοῦν αὐτὰ τὰ μέρη ἀπὸ τὸ ὅλον, βλάπτονται ἢ τάξις καὶ ἀμοιβαία ἀρμονία καὶ ἀναλογία· διὰ τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι καλὸν νὰ προσμείνωμεν τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὁδηγοῦ, διὰ νὰ καθυποβληθῆ εἰς τὴν κύρωσιν τῆς Κυβερνήσεως, καὶ διὰ μιᾶς τότε διορίζεται ὁμοειδῆς καὶ πλήρης ὄργανισμὸς τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων τῆς Ἐπικρατείας»⁴.

ἐκδόσει μιὰ ἐντελὴς νέα συλλογὴ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ Ανάγνωση. Ἐμεῖς, πάντως, προλαβαίνομε ἐδῶ νὰ πούμε πως ἡ παραπάνω ἀπόφαση ματαιώθηκε, ἐπειδὴ —ὅπως θὰ δοῦμε λίγο παρακάτω— ἀνέλαβε ὁ Κοκκῶνης νὰ συνθέσει ὁ ἴδιος νέους Πίνακες.

1. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 701.

2. Στὸ ἴδιο.

3. Ἐνα ἀπὸ τὰ παραδείγματα κωλυσιεργίας εἶναι ἡ ἐπιλογή τῶν διδασκτικῶν βιβλίων, που ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Γ΄ συνεδρίαση κι ἀπὸ τότε πήγαινε, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ ἀναβολὴ σε ἀναβολή.

4. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 703.

Ο Μουστοξύδης, λοιπόν, παρά τις τυπικές εκδηλώσεις ευπείθειας στις διαταγές που περιέχονταν στα κυβερνητικά έγγραφα, υποδείκνυε ξεκάθαρα πως έπρεπε να εγκαταλειφθεί ο κυβερνητικός Προγραμματισμός και να αφηθεί η οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στις ρυθμίσεις που περιείχε το εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής, και πιο συγκεκριμένα, ο Οδηγός του Σαραζίνου.

Αλλά για να ετοιμαστεί το περιεχόμενο αυτού του έργου από κάθε πλευρά χρειαζόταν πολύς «κόπος» και μεγάλη «σπουδή», όπως ανέφερε στην επόμενη παράγραφο¹. Γι' αυτό συνιστούσε στην Κυβέρνηση να κάνει υπομονή για λίγους μήνες, αφού —όπως υποσχόταν— όλα θα οδηγούνταν σε αίσιο τέλος «πρὸ τοῦ Πάσχα».

8.1. Τα Διατάγματα της 16 Ιανουαρίου 1830. Ἡ Ο Καποδίστριας εγκαταλείπει τον Προγραμματισμό του

Η Κυβέρνηση όμως δε μπορούσε να αφήσει ως το Πάσχα του 1830 —κι ακόμη περισσότερο— τα δημόσια σχολεία της στοιχειώδους βαθμίδας χωρίς κάποιους κανόνες ομοιόμορφης λειτουργίας. Έτσι, στις 16 Ιανουαρίου εκδόθηκαν τα Διατάγματα υπ' αρ. 353 και 354. Το πρώτο απ' αυτά όριζε τις αργίες στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία λόγω θρησκευτικών εορτών, όπως επίσης, και τις θερινές διακοπές. Σημειωνόταν δε στο τέλος του ότι αυτό θα καταχωριζόταν μελλοντικά «καὶ εἰς τὸ ἐγχειρίδιον τῆς μεθόδου»². Επειδή, βασικότατα σημεία του συγκεκριμένου Διατάγματος απηχούν τις θέσεις που διατύπωσε επ' αυτού του θέματος ο Κοκκώνης στη ΙΖ' συνεδρίαση³, το πιθανότερο είναι να το συνέταξε ο ίδιος. Το δεύτερο Διάταγμα περιλάμβανε τέσσερα μέτρα, όπως λ.χ. ότι έπρεπε οι δάσκαλοι να τηρούν ονομαστικούς καταλόγους των μαθητών τους ή ότι έπρεπε να διενεργούν σε τακτά διαστήματα τις «μερικές» εξετάσεις κλπ. Τα εν λόγω μέτρα κρίθηκε αναγκαίο «πρὸς τὸ παρὸν» να ληφθούν, «ἕως οὗ καθυποβληθῆ προσεχῶς παρὰ τῆς ἐπὶ τούτῳ διορισθείσης ἐπιτροπῆς, καὶ κοινοποιηθῆ τὸ περὶ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ἐγχειρίδιον»⁴.

Κάτι που αξίζει να παρατηρηθεί στα παραπάνω Διατάγματα είναι ότι

1. Πρβλ. (στο ίδιο) τον εξαιρετικά επαινετικό σχολιασμό του Μουστοξύδη στη συγκεκριμένη παράγραφο, που, βέβαια, εννοεί τον Κοκκώνη.

2. Στο ίδιο, σ. 713-714.

3. Στο ίδιο, σ. 699-700.

4. Στο ίδιο, σ. 714-715.

φέρουν ως τόπο υπογραφής τους την Αίγινα. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, σημαίνει πως, κατά την προγραμματισμένη επίσκεψή του στην έδρα της Επιτροπής, ο Κυβερνήτης ζήτησε να ακούσει και τις προφορικές εξηγήσεις, τουλάχιστον, του Μουστοξύδη, σχετικά με την τροπή που έδινε η Επιτροπή Προπαιδείας στην οργάνωση των αλληλοδιδασκτικών σχολείων.

Καρπός αυτής της συζήτησης πρέπει να ήταν τα εν λόγω Διατάγματα, που έβαζαν κάποια τάξη σε ορισμένα ζητήματα λειτουργίας αυτών των σχολείων. Και καθώς επρόκειτο για ζητήματα που είχαν σχέση με ανάλογα θέματα, που ήθελε ο Καποδίστριας να περιλαμβάνονται στο Γενικό Κανονισμό, μπορούμε να πούμε πως από τις 16 Ιανουαρίου 1830 άρχισε, σ' ένα πολύ μικρό βαθμό, να εφαρμόζεται η αρχή της ομοιόμορφης λειτουργίας των αλληλοδιδασκτικών σχολείων.

Έτσι, ικανοποιείτο κάπως ο Κυβερνήτης. Συνολικά όμως —είτε επειδή πείσθηκε είτε επειδή δε μπορούσε να κάνει αλλιώς— εγκατέλειψε το δικό του Προγραμματισμό και αποδέχθηκε τις θέσεις της Επιτροπής —και ουσιαστικά του Κοκκώνη— που εξαρτούσε όλα όσα αφορούσαν τη λειτουργία και τη διδασκαλία στα πρωτοβάθμια σχολεία από το εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής. Οι αναφορές στο «εγχειρίδιο της μεθόδου», που επαναλαμβάνονται στα Διατάγματα της 16 Ιανουαρίου, φανερώνουν την υποχώρηση —θα λέγαμε— του Καποδίστρια.

8.2 Το σχέδιο για τις «μερικές» εξετάσεις του Νικητόπουλου

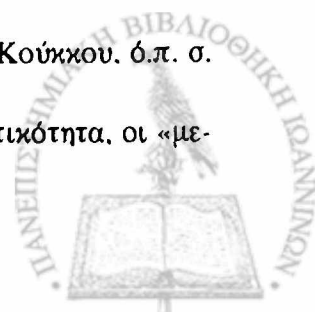
Εδώ όμως πρέπει να σημειώσουμε και το εξής γεγονός: Την ίδια ημέρα, που υπογράφηκαν τα παραπάνω Διατάγματα, ο Νικητόπουλος υπέβαλε ένα σχέδιο *Περί εξέτασεως τῶν εἰς Ἀλληλοδιδασκτικά σπουδαζόντων μαθητῶν*¹. Επρόκειτο για το θέμα των «μερικῶν» εξετάσεων, που «ἐδιωρίσθη νὰ γίνη κατὰ τὸ παρόν», όπως είπε στην ΙΖ' συνεδρίαση ο Κοκκώνης², και το οποίο ανέλαβε ο Νικητόπουλος να το αναπτύξει³. Φαίνεται, όμως, πως ο Κυβερνήτης πείσθηκε —όταν βρέθηκε στην Αίγινα— πως ήταν προτιμότερο να αναμένει «έωσοῦ ἐκδοθῆ μετὰ τοῦ εἰρημένου ἐγχειριδίου ὁ περὶ γενικῶν ἐξετάσεων ὄργανισμός», όπου —υποτίθεται— πως θα γινόταν και η διαπραγμάτευση του θέματος των «μερικῶν» εξετάσεων⁴. Έτσι, το σχε-

1. Στο ίδιο, σ. 715-720.

2. Στο ίδιο, σ. 700.

3. Βλ. τι υποθέτει για το δεύτερο αυτό σχέδιο του Νικητόπουλου η Ε. Κούγκου, ό.π. σ. 48 σημ. 2.

4. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 715, όπου το τρίτο από τα μέτρα. Στην πραγματικότητα, οι «με-

τικό μ' αυτές σχέδιο, που ετοίμασε ο Νικητόπουλος, υπονομεύθηκε, όπως πιστεύουμε, από τα άλλα δυο μέλη της Επιτροπής και —τελικά— τέθηκε στο αρχείο.

9. Οι χωριστές αναφορές των Κοκκώνη-Νικητόπουλου για το εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής

9.1. Η πρόταση Κοκκώνη

Ο Κοκκώνης ύστερα από τις 16 Ιανουαρίου ασχολήθηκε αποκλειστικά, όπως πιστεύουμε, με τη σύνταξη της αναφοράς του για το εγχειρίδιο Αλληλοδιδασκτικής, η οποία —όπως ήταν αναμενόμενο— κατέληγε στην πρόταση προς τα υπόλοιπα μέλη της Επιτροπής και προς την Κυβέρνηση να υιοθετηθεί ο Οδηγός του Σαραζίνου. Επειδή, σχετικά με τη συγκεκριμένη πρόταση, έχουν γραφτεί αρκετά πράγματα σε ειδικές ή ευρύτερου περιεχομένου μελέτες, εμείς εδώ θα περιοριστούμε στις ακόλουθες επισημάνσεις:

Πρώτα-πρώτα, εκείνο που διαπιστώνει κανείς, μελετώντας την έντυπη αναφορά του Κοκκώνη, είναι ότι ελάχιστες από τις 28 σελίδες της αναφέρονται στο εγχειρίδιο του Σαραζίνου. Αυτό συμβαίνει, επειδή το ενδιαφέρον του Κοκκώνη στρέφεται, κατ' εξοχήν, στα εγχειρίδια για τη μέθοδο και ορισμένες φορές στους Πίνακες, που είχαν συνταχθεί ως τότε στην ελληνική γλώσσα. Στρέφεται, επίσης, στις απαντήσεις, που είχαν στείλει οι δάσκαλοι, ανταποκρινόμενοι στην «εγκύκλιο» της Επιτροπής Προπαιδείας. Όλα αυτά είχαν ζητηθεί από τα τακτικά μέλη του εν λόγω οργάνου, προκειμένου —όπως, τουλάχιστον, διατείνονταν στην «εγκυκλιό» τους— να επιφέρουν «τάς όποιας ή πείρα δεικνύει αναγκαίας τροποποιήσεις» στο σύστημα της Αλληλοδιδασκτικής¹. Στην περίπτωση όμως του Κοκκώνη συνέβη το εξής φαινόμενο: Αυτός τα χρησιμοποίησε τόσο μόνο, όσο του χρειαζόταν για να ισχυριστεί πόσο ήταν «μικρά, κακομορφωμένα, άκατάστατα και συγκεχυμένα»² αυτά που είχαν γραφτεί στην ελληνική γλώσσα για

ρικές» εξετάσεις αποτελούσαν αυτοτελές κεφάλαιο στο εγχειρίδιο του Σαραζίνου και τη θέση αυτή κράτησαν στον Οδηγό του 1830, σ. 88-90.

1. Πρβλ. και την πεποίθηση που είχε σχηματίσει ο Ν. Χρυσόγελος: ότι, δηλαδή, «ή 'Επιτροπή θέλει λάβει πολύ φῶς ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ μακαρίτου» Κλεόβουλου. Και μ' αυτή την προοπτική ζητούσε από τη χήρα του να τα στείλει στο Μουστοξύδη. Βλ. Σακκάς, ό.π. σ. 67.

2. Κοκκώνης, Περίληψις, ό.π. σ. 22-23.

τη μέθοδο. Γενικά, μ' αυτόν τον τρόπο επιχείρησε να αναδείξει την αξία του γαλλικού έργου¹.

Στο πλαίσιο αυτής της γενικής παρατήρησης θα πρέπει να επισημάνουμε ιδιαίτερα τη μέχρι λεπτολογίας αρνητική —και ίσως κάποιες φορές άδικη— κρίση του για τα έργα του Κλεόβουλου² ή τη στάση του —προσεγγμένα κριτική και ταυτόχρονα απορριπτική— απέναντι στο έργο του Α. Πολίτη³. Κατά τη γνώμη μας, η συγκεκριμένη προσέγγιση του Κοκκώνη επιδίωκε να υποβαθμίσει το μεγάλο κύρος που είχαν τα παραπάνω ονόματα στην ελληνική κοινωνία της εποχής⁴. Ταυτόχρονα, αυτή η προσέγγιση μπορεί να ήταν και μια προκαταβολική απάντηση στους οπαδούς του συστήματος του ενός ή του άλλου από τους πρώτους Έλληνες αλληλοδιδασκικούς, οι οποίοι ίσως να ήταν αντίθετοι με την επιλογή του Σαραζίνιου Οδηγού⁵.

Πρέπει, τέλος, να υπογραμμιστεί η αντιμετώπιση που επιφύλαξε στα χειρόγραφα και στις παρατηρήσεις των δασκάλων: Μια γενική υποτίμηση, που ορισμένες φορές εκτρέπεται σε ειρωνεία ή σε σφοδρές επιθέσεις είναι

1. Τα ουσιαστικά επιχειρήματά του εντοπίζονται σε 10 σειρές της σελίδας 27. Βλ. στο ίδιο.

2. Στο ίδιο σ. 9-19, 25. όπου η αρνητική επιχειρηματολογία του Κοκκώνη για τα έργα του Κλεόβουλου. Βλ. επίσης, τι επισημαίνουν η Λ. Παπαδάκη, ό.π. σ. 101 και ο Γ. Σακκάς, ό.π. σ. 51.

3. Κοκκώνης, Περίληψις, ό.π. σ. 7, 13, 19.

4. Ειδικά ο τρόπος, με τον οποίο ο Κοκκώνης μεταχειρίστηκε τα έργα του Κλεόβουλου, θα πρέπει να προξένησε αλγεινή εντύπωση στους ανθρώπους που τον είχαν γνωρίσει. Μεταξύ αυτών ήταν οι αδελφοί Ψαρουδάκη, που τους αναφέραμε σε προηγούμενη υποσημείωση, οι οποίοι στην αναφορά τους, της 21 Οκτωβρίου 1830, διαμαρτυρήθηκαν έντονα, γιατί προσβλήθηκε από τον Κοκκώνη η υπόληψη του Κλεόβουλου, «ὅστις διὰ τὸ πνεῦμα καὶ σοφίαν του κοντὰ εἰς τοὺς ἀλλοεθνεῖς ἐτίμησε τὸ Γένος του»· καὶ ὁμως, ἔφτασε «νὰ κατηγορηθῆ ὡς ἀγράμματος παρὰ τῶν ἰδίων [των] ὁμογενῶν του» (ό.π. σ. 1444). Καθυστερημένα, σε σχέση με τους δυο αυτούς δασκάλους, αντέδρασε και ο Π. Ζωντανός, που επίσης τον αναφέραμε στην ίδια υποσημείωση· ο οποίος, ανασκεύασε ολόκληρη την επιχειρηματολογία του Κοκκώνη για τα έργα του Κλεόβουλου. Βλ. ό.π. σ. 138-139, 142-143.

5. Μια ένδειξη για την αντίδραση στο εγχειρίδιο του Σαραζίνου παρέχεται από ανώνυμο αντικαποδιστριακό κείμενο, που γράφτηκε στην Αίγινα, στο τέλος του 1830, από άριστο γνώστη των εκπαιδευτικών πραγμάτων· ο οποίος σημείωνε για το εν λόγω έργο: «Ἐνεκρίθη ἡ μέθοδος τοῦ Γάλλου Σαραζίνου· μετεφράσθη καὶ ἐτυπώθη τὸ βιβλίον αὐτοῦ, καὶ ἐπιτάσσεται ἡ εἰσαξίς του εἰς τὰ Ἑλληνικά [δηλ. τα αλληλοδιδασκικά] σχολεῖα χωρὶς τινος κρίσεως καὶ διακρίσεως Ἑθνῶν, τόπων, περιστάσεων, χρειῶν κ.τ.λ.». Βλ. Φ. Φουρναράκης - Κ. Θ. Ράλλης, *Σύμμικτα Ἑλληνικά ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Καποδιστρια καὶ ἐφεξῆς*, Μέρος Πρῶτον, Παρίσι 1831, σ. 6.

τα χαρακτηριστικά αυτού του μέρους της κριτικής του¹, η οποία είχε ως κύριο στόχο της το Νικητόπουλο². Αλλά για να γίνει αυτό αντιληπτό σε κάποιον, πρέπει να γνωρίζει τη διαπάλη που είχε αναπτυχθεί μεταξύ των δυο ειδικών, καθώς και τα αίτια, που την είχαν προκαλέσει.

Η αναφορά του Κοκκώνη διαβάστηκε σε συνεδρίαση της Επιτροπής, που πραγματοποιήθηκε στις 30 Ιανουαρίου 1830, εγκρίθηκε από το Μουστοξύδη και απεστάλη αμέσως στην Κυβέρνηση, όπως είναι λογικό. Πρέπει δε να θεωρείται βέβαιο πως ο Νικητόπουλος δεν την ενέκρινε³.

9.2. Η πρόταση Νικητόπουλου

Αυτό συνάγεται από ένα δικό του κείμενο, που του ανέθεσε να συντάξει στην Κ' συνεδρίασή της⁴ η Επιτροπή, σχετικά με τις απαντήσεις που είχαν στείλει 19 δάσκαλοι, οι οποίοι —όπως έχουμε πει— ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση της «έγκυκλιού» που τους είχε απευθύνει η Επιτροπή.

Η αναφορά, λοιπόν, του Νικητόπουλου, που ανακοινώθηκε στα υπόλοιπα μέλη στις 9 Φεβρουαρίου⁵, αποτελέστηκε από την ομαδοποίηση κατά θέματα των παραπάνω απαντήσεων και από τις δικές του παρατηρήσεις κάτω από κάθε ομάδα, που δεν είναι πάντα εύκολο να διακριθούν⁶.

Η γενική εντύπωση που σχηματίζει κανείς από ολόκληρο το κείμενο του Δημητσανίτη αλληλοδιδακτικού είναι πως κι αυτός, με τη σειρά του, χρησιμοποίησε τις πληροφορίες, που έδωσαν οι δάσκαλοι, για να προβάλει τις δικές του θέσεις ως προς τη μέθοδο και την εφαρμογή της.

1. Για παράδειγμα, λέει σ' ένα σημείο: «δύο δὲ ἢ τρεῖς [δάσκαλοι], συγχύσαντες τὴν μέθοδον μὲ τινὰς τρόπους ἑνὸς ἢ ἄλλου ὁδηγοῦ καὶ μὲ τινὰς ἰδικὰς τῶν ὑποδιδασκούμενων καὶ μεταβολὰς εἰς τὰ τοῦ μηχανισμοῦ, ἐφαντάσθησαν ὅτι εὗρηκαν τὴν ἄκραν ἐντέλειαν τῆς μεθόδου». Βλ. Κοκκώνης, *Περίληψις*, ὁ.π. σ. 22.

2. Ευθεία βολή, λ.χ., κατά του Νικητόπουλου αποτελεί η φράση: «Χρεωστοῦμεν λοιπὸν [...] χωρὶς νὰ ἀντιβλέψωμεν εἰς πρόσωπον κανενὸς ἢ νὰ συσταλθῶμεν διὰ τὰς κραυγὰς ὄσων ἢ φιλοτιμία ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἢ ἀλαζονεία καὶ ἡ ἰδιοτέλεια πειραχθῶσιν». Στο ίδιο, σ. 27. Βλ. και Παπαδάκη, ὁ.π. σ. 102-103.

3. Κοκκώνης, *Περίληψις*, ὁ.π. σ. 28, όπου αναγράφεται, ότι η Επιτροπή ενέκρινε την αναφορά, χωρίς να σημειώνει, —όπως ὀφείλε— αν η έγκριση ήταν ομόφωνη.

4. Η Κ' συνεδρίαση πρέπει να ήταν εκείνη της 30-1-1830, στην οποία διάβασε ο Κοκκώνης την αναφορά του. Η συγκεκριμένη αρίθμηση αναφέρεται στο ξεκίνημα της αναφοράς του Νικητόπουλου. Βλ. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 761.

5. Στο ίδιο, σ. 772.

6. Υποτίθεται πως είναι ο «εἰκοστὸς» δάσκαλος (στο ίδιο, σ. 763) που προβάλλει τις θέσεις του, συνήθως, με το «Ἐτερος λέγει», ἢ «Ἐνας λέγει».

Στηριζόμενος, λοιπόν, σε μια βασική αρχή του· δηλαδή πως υπήρχαν στην Ελλάδα —εκείνο το διάστημα— δάσκαλοι «έπιβεβαιωμένοι, διά τῆς πολυκαιρίας καὶ πολυπειρίας» αλλά και από τα συγγράμματά τους, όπως επίσης και από τους πίνακες των συστηματικών καταλόγων που είχαν συντάξει¹ (εδῶ γίνεται εύκολα αντιληπτό πως εννοεί τον εαυτό του), απέρριπτε το εγχειρίδιο του Σαραζίνου, το οποίο είχε γραφτεί από έναν ξένο και αφορούσε ξένες από την Ελλάδα σχολικές εμπειρίες. Αντί γι' αυτό, υποστήριζε πως η Επιτροπή έπρεπε να εξετάσει όλα τα εγχειρίδια που είχαν γραφτεί για τη μέθοδο και να εκλέξει «τὸ προσφυές καὶ κατάλληλον» προκειμένου να συνθέσει ένα δικό της Οδηγὸ Αλληλοδιδασκτικῆς. Προέβλεπε, μάλιστα, πως αυτό το «ἀπάνθισμα» θα το υποδέχονταν ευνοϊκά οι αλληλοδιδάσκαλοι της Επικράτειας².

Φαίνεται πως η παραπάνω αναφορά, με την οποία ο Νικητόπουλος διατύπωνε πια και εγγράφως την αρνητική κρίση του για το γαλλικό εγχειρίδιο δεν προοριζόταν να σταλεί στην Κυβέρνηση. Για λόγους διαδικαστικούς, τουλάχιστον, ο Κοκκώνης ήταν αυτός που κατά την Α' συνεδρίαση είχε αναλάβει επίσημα να κάνει την πρόταση εκ μέρους της Επιτροπῆς. Έτσι, στις 13 Φεβρουαρίου, ο Νικητόπουλος με δική του πρωτοβουλία απέστειλε την εν λόγω αναφορά του στην Κυβέρνηση με την παράκληση να τοποθετηθεί στα Αρχεία του Υπ. Παιδείας μαζί μ' εκείνην του Κοκκώνη³. Ήταν μια ύστατη προσπάθειά του να αποτρέψει την έγκριση του Σαραζίνειου Οδηγού, ελπίζοντας, ταυτόχρονα, ότι ήταν δυνατό να υιοθετηθεί από τους αρμοδίους η δική του πρόταση. Οι ελπίδες του όμως διαψεύστηκαν πολύ γρήγορα.

9.3. Η έγκριση των προτάσεων του Κοκκώνη

Πραγματικά, στις 17 Φεβρουαρίου 1830 υπογράφηκε το υπ' αρ. 472 Διάταγμα, το οποίο υιοθετούσε το εγχειρίδιο του Σαραζίνου⁴. Από αυτό το επίσημο κείμενο προκύπτει πως ο Κοκκώνης συνόδευε την αναφορά του με ορισμένες προτάσεις, τις οποίες εμείς σήμερα αγνοούμε, όπως αγνοού-

1. Εννοεί τα: μαθητολόγιο, απουσιολόγιο, ποινολόγιο κλπ., των οποίων παραθέτει υποδείγματα (Δασκαλάκης, ό.π. σ. 772-774), που είχε σχεδιάσει ο ίδιος.

2. Στο ίδιο, σ. 764, 772. Βλ. και την αναφορά του προς τον Υπ. Παιδείας Ιάκωβο Ρίζο, την οποία δημοσίευσε στην ΕΕ. 29/27-7-1832, σ. 160.

3. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 760-761, όπου το συνοδευτικό έγγραφο της αναφοράς του, που υπογράφεται από τον ίδιο.

4. Το Διάταγμα υπ' αρ. 472 τυπώθηκε στο: Κοκκώνης, Περίληψις, ό.π. σ. 29-30.

με και ολόκληρη την αναφορά του¹, από την οποία διαθέτουμε μόνο την έντυπη περίληψή της.

Σε μια απ' αυτές τις προτάσεις θα εκδήλωνε ο Κοκκώνης την προθυμία του να μεταφράσει ο ίδιος το γαλλικό έργο². Μια δεύτερη θα αφορούσε τη διατύπωση της ανάγκης να τροποποιηθούν τα μέρη του γαλλικού Οδηγού που θα αφορούσαν τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας· δηλαδή, την Ανάγνωση³ και τη Γραμματική⁴. Μάλιστα, την πρόταση για τις τροποποιήσεις στα δυο αυτά μαθήματα θα πρέπει να την είχε συγκεκριμενοποιήσει σε ένα «σχέδιο», που περιλάμβανε τη μεθόδευση της διδακτέας ύλης, που θα περνούσε στην ελληνική έκδοση⁵. Μεθόδευση, που —έτσι ή αλλιώς— οδηγούσε στη σύνταξη, από τον ίδιο τον Κοκκώνη, των Πινάκων για τη διδασκαλία αυτών των μαθημάτων. Όλα τα παραπάνω εγκρίνονταν με το εν λόγω Διάταγμα⁶.

Μια, ακόμη, πρόταση του Κοκκώνη ήταν να «συνθέσει» ο ίδιος τα βιβλία για τη Χριστιανική Διδασκαλία, η οποία εμφανίστηκε ως αυτοτελές μάθημα⁷ στο εγχειρίδιο του Σαραζίνου, που διδασκόταν σε όλες τις κλάσεις του αλληλοδιδασκτικού σχολείου, οι οποίες αποτελούσαν τρία τμήματα κατά την ώρα της παράδοσής του. Κι αυτή η πρόταση⁸ εγκρίθηκε, με την

1. Κούκκου, ό.π. σ. 40.

2. «'Εκείνος, όστις εξέθεσεν τήν αναφοράν περί του παρόντος εγχειριδίου ήτο έπόμενον να εκτελέση και τó έργον τής μεταγλωττίσεως αυτού», αναφέρει ο Κοκκώνης στα «Προλεγόμενα του μεταφραστού» στο: Οδηγός του 1830, σ. ε'.

3. Βλ. στο ίδιο, σ. 23 και σημ. 1. όπου η διαίρεση της διδακτέας ύλης για την Ανάγνωση, όπως τη σχεδίασε ο Κοκκώνης.

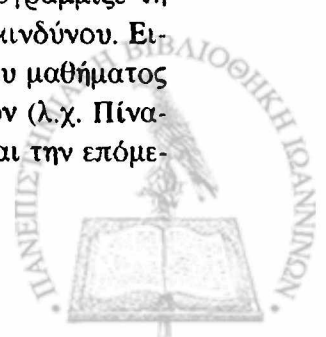
4. Βλ. στο ίδιο, σ. 55 και σημ. 1. όπου η διαίρεση της διδακτέας ύλης για τη Γραμματική, «αυτοσχεδιασθείσα» από τον Κοκκώνη.

5. Βλ. τι αναφέρεται στις δυο προηγούμενες παραπομπές.

6. Βλ. Κοκκώνης, Περίληψις, ό.π. σ. 29.

7. Δηλαδή, είχε ορισμένη διδακτέα ύλη και τακτές ώρες διδασκαλίας (που αφαιρούνταν από τις ώρες της Ανάγνωσης) για καθένα από τα τρία τμήματα. Βλ. Οδηγός του 1830, ό.π. σ. ι', 46-49, και σ. 62, όπου ο πίνακας με το εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα.

8. Γνωρίζουμε πως ο Κοκκώνης ανήκε «εις τήν μερίδα τών φιλορθοδόξων» κι απ' αυτή την οπτική γωνία έβλεπε με ανησυχία τη δραστηριότητα που ανέπτυσσαν, ιδιαίτερα στην εκπαίδευση, οι μισσιονάριοι (Βλ. Α. Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, 4 τόμ., Αθήνα 1894-95, 1930, τόμ. Β', σ. 25). Θεωρούμε, λοιπόν, πολύ πιθανό στην πρότασή του για τη διδασκαλία των Θρησκευτικών σε όλες τις τάξεις του αλληλοδιδασκτικού σχολείου να υπογράμμιζε τη σημασία, που είχε το εν λόγω μάθημα, για την αποτροπή του προσηλυτιστικού κινδύνου. Ειδικότερα, μάλιστα, θα επισήμαινε ότι τα κρατικά βιβλία για τη διδασκαλία του μαθήματος θα παρακάλυαν σε μεγάλο βαθμό την κυκλοφορία ανάλογων διδακτικών έργων (λ.χ. Πίνακες του Ευαγγελίου), που τύπωναν οι ξένες ιεραποστολές στα ελληνικά. Βλ. και την επόμενη υποσημείωση.

προϋπόθεση όμως ότι οι τρεις επιτομές¹ που θα ετοιμάζε —μια για κάθε τμήμα— θα στέλνονταν πρώτα στο Υπ. Παιδείας², για να πάρουν την άδεια προς εκτύπωση³.

Ο Κοκκώνης πρέπει να έκανε κι άλλες προτάσεις, που κι αυτές εγκρίθηκαν, χωρίς να αναφέρονται μία προς μία από το Διάταγμα 472. Ωστόσο, το έγγραφο αυτό αποδεχόταν την οποιαδήποτε «τροποποίηση» που θα έκανε αυτός στα μέρη του γαλλικού έργου, που θα αφορούσαν την «έφαρμογή», δηλαδή τη διδασκαλία, ώστε αυτή να προσαρμοστεί «εις τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσης ἡμῶν»⁴. Στη φράση αυτή, στην οποία —όπως προκύπτει— δινόταν μια πολύ ευρεία σημασία⁵, εντάχθηκαν και οι προτάσεις, που μόλις αναφέραμε, που προέβλεπαν γενναίες περικοπές στο ξένο κείμενο⁶ και ανάλογες προσθήκες⁷.

* * *

Η υιοθέτηση όλων των παραπάνω προτάσεων από την Κυβέρνηση στις 17 Φεβρουαρίου 1830 κλείνει, όπως έχουμε αναφέρει, την πρώτη περίοδο στη λειτουργία της Επιτροπής Προπαιδείας. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο αναπτύχθηκε η διαπάλη ανάμεσα στον Κοκκώνη και το Νικητόπουλο. Γι' αυτή τη διαπάλη και κυρίως για τα αίτια που την προ-

1. Η πρώτη επιτομή, που συνέταξε ο Κοκκώνης, είχε τον εξής τίτλο: *Χριστιανικής Διδασκαλίας μάθημα Τμήματος Γ' Σύνοψις Ιεράς Κατηχήσεως*. Εν Αιγίνῃ εν τη τυπογραφία του Ορφανοτροφείου 1830. Στις σελίδες 1-3 έχει τυπωθεί η αναφορά, σχετικά με αυτό το έργο, προς το Υπ. Παιδείας, η οποία στο ξεκίνημά της δηλώνει ότι η Επιτροπή της Προπαιδείας στοχάστηκε ότι είναι αναγκαιότατη και ωφελιμότατη «ἡ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων μαθήτευσις τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας εἰς τὰ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως». Γι' αυτό έκρινε καλό να συσταθεί στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία «ὡς χωριστὸς κλάδος καὶ τὸ τῆς Χριστιανικῆς Διδασκαλίας ἢ τῆς Ἱεράς Κατηχήσεως μάθημα».

2. Κοκκώνης, *Περίληψις*, ὁ.π. σ. 29-30.

3. Τα τρία έργα του Κοκκώνη θα τα εξέταζε επιτροπή από αρχιερείς, για να βεβαιώσουν πως δεν περιείχαν «Τὶ ἀντικείμενον εἰς τὰ τοῦ δόγματος τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν Πίστεως». Βλ. την έγκριση που δόθηκε στη Σύνοψι Ιεράς Κατηχήσεως, ὁ.π. σ. 3.

4. Κοκκώνης, *Περίληψις*, ὁ.π., σ. 29.

5. Τι εννοούσε ο Κοκκώνης με τη συγκεκριμένη φράση γίνεται σαφές στην *Περίληψι*, ὁ.π. σ. 23. Βλ. και ὅσα σχετικά αναφέρει στον Οδηγό του 1830, ὁ.π. σ. ε' -στ'.

6. Εντελῶς ενδεικτικὰ αναφέρουμε: την περικοπή τμήματος από την εισαγωγή του Σαραζίνου (βλ. Οδηγός του 1830, σ. ιβ'), ὅπως επίσης και την περικοπή του μαθήματος της Μουσικῆς. Βλ. στο ἴδιο, σ. 15 και σημ. 1.

7. Ενδεικτικὰ και πάλι σημειώνουμε τα κεφάλαια που ἔχουν τυπωθεί στον Οδηγό του 1830 μεταξύ των σελίδων ιβ' -ιδ', 104-106, 118-120, 123-128. Εκτός από προσθήκες ὅπως οι προηγούμενες βλ. και ὅσες σημειώνονται στα «Προλεγόμενα τοῦ μεταφραστοῦ», στο ἴδιο, σ. ε' -στ'.

κάλεσαν, κρίνουμε αναγκαίο να μιλήσουμε στο κεφάλαιο που ακολουθεί. Έτσι, θα δοθεί και μια εξήγηση, πειστική κατά τη γνώμη μας, στην αποχώρηση του Νικητόπουλου από το εν λόγω όργανο, ύστερα από την παραπάνω χρονολογία.

10.1. Σχετικά με τη διαφωνία Κοκκώνη-Νικητόπουλου

Η στάση του Κοκκώνη, όπως αυτή αποκαλύπτεται μέσα από τα πρακτικά της Επιτροπής Προπαιδείας και την αναφορά της 30 Ιανουαρίου, έδειξε πως αυτός είχε λάβει μέρος σ' αυτή την Επιτροπή με αντικειμενικό στόχο να επιβάλει το εγχειρίδιο του Σαραζίνου και τα διδακτικά βιβλία της δικής του επιλογής, τα περισσότερα από τα οποία σχεδίαζε να τα συντάξει ο ίδιος¹.

Τα έγγραφα που εξετάσαμε ως τώρα πολύ λίγα περιθώρια μάς αφήνουν να αντιληφθούμε το λόγο, για τον οποίο έλαβε μέρος στην Επιτροπή ο Νικητόπουλος. Ωστόσο, έχουμε ορισμένες πληροφορίες που δείχνουν πως κι αυτός, με τη σειρά του, επιδίωξε δικούς του στόχους.

Πρώτα-πρώτα, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο Νικητόπουλος, πριν γίνει μέλος της Επιτροπής Προπαιδείας, είχε δημιουργήσει ένα δικό του σύστημα Αλληλοδιδασκτικής, αποτελούμενο, όπως έχουμε προαναφέρει, από το εγχειρίδιο της μεθόδου και τα διδακτικά βιβλία του. Θα πρέπει, μάλιστα, να λάβουμε υπόψη μας πως με το δικό του σύστημα εκπαίδευε όχι μόνο τους μαθητές αλλά και τους υποψήφιους δασκάλους από την εποχή, τουλάχιστον, που διηύθυνε το σχολείο της Φιλανθρωπικής Εταιρείας στο Ναύπλιο² και πολύ περισσότερο από τότε που διορίστηκε ως διευθύνων την αλληλοδιδασκτική παιδεία στα δυο σχολεία του Ορφανο-

1. Στην Α' συνεδρίαση είδαμε την προνομιακή θέση που πήρε ο Σαραζίνειος Οδηγός, τον οποίο, μάλιστα, ανέλαβε να τον κρίνει ο ίδιος ο Κοκκώνης. Είδαμε, επίσης, την επιμονή του στη ΙΖ' συνεδρίαση να απορρίπτει οτιδήποτε, από το οποίο κινδύνευε «ή τάξεις και ή άμοιβαία άρμονία και αναλογία» του συγκεκριμένου εγχειριδίου, ενώ στη ΙΒ' συνεδρίαση, παράλληλα με τη δήλωσή του ότι στο εγχειρίδιο πρέπει να διορίζονται και τα βιβλία για τα διδασκόμενα μαθήματα, έχουμε και την τακτική του να παραθεωρεί όλα τα γνωστά στην Επιτροπή διδακτικά έργα.

2. Βλ. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1429, όπου αναφέρεται ότι ο δάσκαλος του σχολείου Δημητράνας, Κων. Στεφανίδης, «έντόπιος 17 ετών» έχει σπουδάσει ελληνικά «και τήν μέθοδον εις Ναύπλιον υπό του Νικητόπουλου. Διδάσκει ανάγνωσιν και γραφήν και αριθμητικής τὰ 4 πάθη, κατά τήν μέθοδον Νικητόπουλου...». Για τη Φιλανθρωπική Εταιρεία βλ. Παπαδάκη, ό.π. σ. 82, σημ. 59.

τροφείου¹. Έτσι, ήδη από το 1829 το σύστημά του είχε αποκτήσει οπαδούς ανάμεσα στους αλληλοδιδασκαλούς της Επικράτειας².

Ειδικότερα, ως προς τα διδακτικά βιβλία του, διαθέτουμε πληροφορίες που δείχνουν πως χρησιμοποίησε διάφορους τρόπους, προκειμένου να τα επιβάλει στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Για παράδειγμα, γνωρίζουμε ότι γύρω στο Νοέμβριο του 1827 είχε προσφέρει στην Αντικυβερνητική Επιτροπή³ το χειρόγραφο ακόμη τότε έργο του *Περίληψις του Ιερού Ευαγγελίου*, ζητώντας να τυπωθούν με έξοδα του Δημοσίου πάνω από 3.000 αντίτυπα «πρὸς χρῆσιν τῆς ἀλληλοδιδασκομένης ἔνδεοῦς Νεολαίας»⁴. Η προσπάθειά του αυτή δεν ευοδόθηκε κι έτσι άρχισε από το 1828 να τυπώνει, σε λιγοστά μάλλον αντίτυπα, τα έργα του και να τα μοιράζει δωρεάν στα σχολεία. Από τη στιγμή, μάλιστα, που διορίστηκε στο Ορφανοτροφείο, χρησιμοποίησε την κυβερνητική οδό, για να προμηθεύει στους δασκάλους τις δωρεάν εκδόσεις του. Αυτό συνέβη, λ.χ., το Σεπτέμβριο του 1829 με τους «νεοσυνθέτους» Πίνακές του για την Ανάγνωση και την Αριθμητική⁵. Θα θυμίσουμε δε ότι για να υπομνήσει τους συγκεκριμένους Πίνακες — αλλά και τα υπόλοιπα έργα του, τα προορισμένα για τη διδασκαλία των μαθημάτων—αναγκάστηκε να παρέμβει στη ΙΒ΄ συνεδρίαση, υποχρεώνοντας, όπως φαίνεται, τον Κοκκώνη να τα αναφέρει ονομαστικά στο πρακτικό εκείνης της ημέρας.

Το προφανές, από όλα τα προηγούμενα στοιχεία, ενδιαφέρον του Νικητόπουλου για τα έργα που είχε συντάξει εμείς το συσχετίζουμε και με μια δήλωση που έκανε, απευθυνόμενος με επιστολή του, τον Αύγουστο του 1830, προς τον Καποδίστρια⁶. Σύμφωνα μ' αυτή τη δήλωση ανέμενε να έχει ωφέλεια —που όμως δεν την είχε— από τη συμμετοχή του στην Επιτροπή της Προπαιδείας⁷. Έτσι, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως και ο Νικητό-

1. Εκτός από τη διεύθυνση του αλληλοδιδασκτικού σχολείου, στο Νικητόπουλο είχε ανατεθεί να εκπαιδεύει στην Αλληλοδιδασκτική και τους μαθητές του «πρωτοτύπου» σχολείου, που προετοιμαζόνταν να γίνουν δάσκαλοι. Βλ. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1267-1268. Κούγκου, ό.π. σ. 104.

2. Κοκκώνης, *Περίληψις*, ό.π. σ. 22.

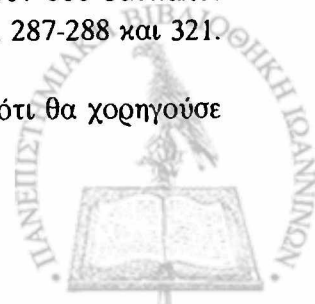
3. Για την Αντικυβερνητική Επιτροπή, που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Ελλάδας ως την άφιξη του Καποδίστρια, βλ. Γ. Κ. Ασπρέας, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1928*, 3 τόμ. εκδ. β΄, Αθήναι 1830, τόμ. Α΄, σ. 63 κ.ε.

4. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 139.

5. Πρβλ. τη διαδικασία που ακολουθήθηκε, προκειμένου να αποκτήσουν δυο δάσκαλοι της Σερίφου, «ειδοποιηθέντες», τους συγκεκριμένους Πίνακες, Στο ίδιο, σ. 287-288 και 321.

6. Στο ίδιο, ό.π. σ. 1260-1261.

7. Η Κυβέρνηση υποσχόταν με το Ψήφισμα Α΄ (βλ. Στο ίδιο, σ. 331) ότι θα χορηγούσε

πουλος θεώρησε την παρουσία του στην εν λόγω Επιτροπή ως την κατάλληλη περίπτωση, για να προωθήσει το σύστημά του σε όλα τα δημόσια αλληλοδιδασκτικά σχολεία της χώρας¹.

Ωστόσο, από την Α΄ συνεδρίαση ο Δημητσανίτης αλληλοδιδασκτικός βρέθηκε αντιμέτωπος με την πρόταση του Κοκκώνη για το εγχειρίδιο του Σαραζίνου, στην οποία αυτός αντιπρότεινε το «απάνθισμα» του Οδηγού, που θα συνέθετε η Επιτροπή, όπου πίστευε πως θα κατόρθωνε να επιβάλει —αν όχι όλες τις θέσεις του για τη μέθοδο²— τα σημεία εκείνα, τουλάχιστον, που θα άφηναν अपαράλλακτο τον τρόπο με τον οποίο είχε οργανώσει τη διδασκαλία του. Έτσι, θα έπαιρναν θέση σ' αυτό το «απάνθισμα» και τα διδασκτικά βιβλία του, που διέθεταν το πλεονέκτημα ότι ήταν έτοιμα και τα οποία δεν παρέλειψε εμμέσως —πλην σαφώς— να τα υποδείξει με την αναφορά του της 9 Φεβρουαρίου στην Κυβέρνηση, δηλώνοντας ανάμεσα στ' άλλα ότι: «Ἡ Σ. Κυβέρνησις ἤθελεν ἴδει τότε ὁμοίμορφα ἀλληλοδιδασκτικά εἰς τὴν Ἐπικράτειαν, ὅταν προμηθεύσῃ παρομοίως πίνακας καὶ βιβλίδια εἰς ὅλα τὰ ἀλληλοδιδασκτικά, μὲ παρομοίαν διδασκαλίαν τοῦ διδάσκειν»³.

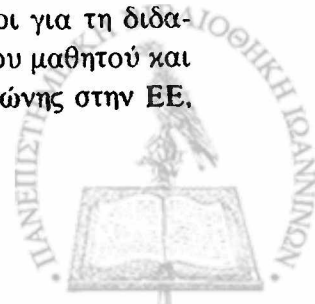
Τελικά, το ζήτημα της οργάνωσης των αλληλοδιδασκτικών σχολείων,

σε κάθε μια από τις επιτροπές παιδείας κάποια αμοιβή, ανάλογη με τα έργα που θα συνέτασσε. Ο Νικητόπουλος δεν πρέπει να εννούσε αυτή την ωφέλεια, αλλά κάτι πολύ σπουδαιότερο. Αφού, όπως είδαμε, δαπανούσε από το πενιχρό του εισόδημα, προκειμένου να τυπώνει τα έργα του, πολλά αντίτυπα των οποίων τα μοίραζε δωρεάν.

1. Το γεγονός ότι και ο Νικητόπουλος συμφώνησε στην Α΄ συνεδρίαση πως η Αλληλοδιδασκτική χρειαζόταν βελτίωση, αποτελεί μια από τις πολλές ενδείξεις για το ότι επιδίωκε —όχι βέβαια να προωθήσει το εγχειρίδιο του Σαραζίνου— αλλά το δικό του στόχο.

2. Όταν, στα 1832, ο Νικητόπουλος αμφισβήτησε δημόσια την ελληνική έκδοση του Σαραζίνιου Οδηγού, ανέφερε —μεταξύ άλλων— και την πρόταση που είχε κάνει ως μέλος της Επιτροπής Προπαιδείας για το «απάνθισμα» (βλ. ΕΕ, 29/27-7-1832, σ. 160). Η δημόσια, επίσης, απάντηση του Κοκκώνη, σχετικά μ' αυτή την πρόταση ήταν η εξής: «Ἐὰς μὴ μᾶς τὰ κλωθογυρίζη [ο Νικητόπουλος] ἐδῶ τώρα· ἡ εὐχὴ ἦτον αὐτοῦ μόνου νὰ δεχθῶμεν τὸ ἰδικόν του σύστημα καὶ νὰ μὴ δείξωμεν εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἔλεγεν, ὅτι ἡμεῖς δὲν εἴμεθα ἀρκετοὶ νὰ κάμωμεν τίποτε. Ταῦτα ἔλεγεν ὁ Κ. Νικητόπλος» (βλ. ΕΕ, 32/6-8-1832, σ. 175). Στο επιχείρημα να μη δείξουν «εἰς τὸν κόσμον...» απάντησε ο Κοκκώνης στην αναφορά του της 30 Ιανουαρίου (βλ. Περιλήψις, ὁ.π. σ. 23), γεγονός που μαρτυρεῖ ὅτι ὄντως το χρησιμοποιούσε ο Νικητόπουλος ως μέλος της Επιτροπής.

3. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 763. Να σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι στα ἐντυπα ἔργα του υπήρχε προλογικό σημείωμα με τους τρόπους που θα χρησιμοποιούσαν οι πρωτόσχολοι για τη διδασκαλία τους. Αυτό τουλάχιστον διαπιστώσαμε από αυτοψία μας στα Χρέη του μαθητοῦ και στη Γραμματική του. Για τους Πίνακες Αριθμητικής βλ. τι αναφέρει ο Κοκκώνης στην ΕΕ, ὁ.π.

όπως τέθηκε εξαρχής από τους Κοκκώνη και Νικητόπουλο (μετά την από κοινού συμφωνία τους να απορριφθεί ο κυβερνητικός Προγραμματισμός)¹, οδηγούσε σε μια εναλλακτική λύση μονοσήμαντη: δηλαδή, στην υπερίσχυση της πρότασης του ενός ή του άλλου.

Η τρίμηνη διαπάλη μεταξύ τους —στην οποία οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό η αναποτελεσματικότητα των εργασιών της Επιτροπής²— ήταν επόμενο να λήξει με την επικράτηση του Κοκκώνη, ο οποίος, πρώτα-πρώτα, είχε επιτύχει να κάνει τον Α. Μουστοξύδη να υιοθετήσει το δικό του σχέδιασμο³. Και πέρα απ' αυτό, είχε την ικανότητα να προβάλλει με τέτοιο τρόπο τις θέσεις του, ώστε να γίνουν αποδεκτές από την Κυβέρνηση⁴.

Μετά, λοιπόν, από τις 17 Φεβρουαρίου άνοιξε για τον Κοκκώνη ο δρόμος να ικανοποιήσει τις προσωπικές του φιλοδοξίες: Να αναδειχθεί, δηλαδή, ως η ηγετική φυσιογνωμία στην Ελλάδα επί των θεμάτων της Αλληλοδιδασκτικής και της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γενικότερα⁵, στην οποία πρέπει να συνυπολογίζουμε, βέβαια, και την εκπαίδευση των δασκάλων⁶. Αυτός ήταν, κατά τη γνώμη μας, ο απώτερος στόχος της επιδίωξής του να

1. Ο Κοκκώνης και ο Νικητόπουλος βρέθηκαν συνασπισμένοι όχι μόνο στη διάσπαση του Γενικού Κανονισμού, όπως είδαμε, αλλά και στο να θέσουν στο περιθώριο τις μεταφράσεις του Κ. Ρωσσέτου. Μια ένδειξη γι' αυτό αποτελεί το γεγονός ότι στη ΙΒ' συνεδρίαση απέφυγαν και οι δυο ν' αναφερθούν στην ύπαρξη των συγκεκριμένων έργων, των οποίων —μάλιστα— τη φύλαξη είχε αναλάβει ο Νικητόπουλος. Το μέγεθος της αδιαφορίας τους δείχνει —κατά τη γνώμη μας— και η υποσημείωση του Κοκκώνη στον Οδηγό του 1830 (ό.π. σ. 117, σημ. 1), ότι κάποια στιγμή ίσως χρειαστεί να μεταφραστεί και να τυπωθεί το εγχειρίδιο «της κυρίας Quignon». Να προσθέσουμε εδώ ότι η δική μας έρευνα στη βιβλιογραφία για τις εκδόσεις του 19ου αι. έδειξε πως καμιά από τις εν λόγω μεταφράσεις δεν τυπώθηκε ως το τέλος της καποδιστριακής περιόδου.

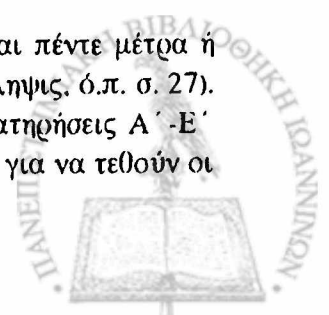
2. Η πρώτη αιτία, βέβαια, ήταν ο κυβερνητικός Προγραμματισμός, ο οποίος —όπως, τουλάχιστον, φάνηκε από τις επιστολές του Χρυσόγελου και του Καποδίστρια— δεν ήταν καθόλου εύκολο να παραμεριστεί.

3. Για τη συμβολή του Μουστοξύδη στην απόφαση του Καποδίστρια, να υιοθετήσει τις προτάσεις του Κοκκώνη, βλ. επίσης και Δημαράς, ό.π. σ. 329. Παπαδάκη, ό.π. σ. 103.

4. Υποσχόταν, λ.χ., ότι με την έγκριση της συνολικής πρότασής του τα αλληλοδιδασκικά σχολεία σύντομα «θέλουν κατά πάντα οργανισθῆ ὡς τὰ τῆς Γαλλίας» (βλ. ΓΕΕ, 49/25-6-1830, σ. 199). Παρακάτω θα δούμε ως ποιο βαθμό εκπληρώθηκε αυτή η υπόσχεση.

5. Μ' άλλα λόγια, πρόκειται για τη θέση που άφησε κενή, με το θάνατό του, ο Γ. Κλεόβουλος. Γι' αυτό το λόγο, όπως πιστεύουμε, επιδίωξε ο Κοκκώνης να μειώσει το κύρος του με τη γνωστή μας αναφορά του.

6. Ο Κοκκώνης περιλάμβανε στην αναφορά του της 30 Ιανουαρίου και πέντε μέτρα ή «προβλήματα» για την βελτίωση της εκπαίδευσης των δασκάλων (βλ. Περίληψις, ό.π. σ. 27). Στο Δ/μα υπ' αρ. 472 ο Καποδίστριας υποσχόταν να συζητηθούν οι παρατηρήσεις Α' -Ε' του Κοκκώνη, ύστερα από την ολοκλήρωση όσων έπρεπε να συντελεστούν, για να τεθούν οι

εγκριθεί η πρότασή του —συνολικά— για το Σαραζίνειο Οδηγό¹.

Μπορούμε να ισχυριστούμε πως και ο Νικητόπουλος είχε την ίδια φιλοδοξία με τον Κοκκώνη². Οι χαρακτηρισμοί που ακούστηκαν ή γράφτηκαν την ημέρα του θανάτου του, όπως λ.χ. ότι αυτός υπήρξε «ὁ πρωτουργός τῆς κατὰ τὴν Ἑλλάδα εἰσαγωγῆς τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς Μεθόδου» ή ότι «διὰ τῶν ἀοιδήμων Κρεοβούλου καὶ Νικητοπούλου» μετοχeteύθηκε η εν λόγω μέθοδος «εἰς τὸ γένος»³, δείχνουν πως από την εποχή της Αίγινας, τουλάχιστον, είχε αρχίσει να καλλιεργείται η φήμη η σχετική με τους παραπάνω χαρακτηρισμούς⁴. Εξάλλου, αυτό τον ισχυρισμό μας τον ενισχύουν όχι μόνο οι προσπάθειες που κατέβαλε για να διαδόσει το σύστημά του⁵ αλλά και ορισμένες άλλες ενέργειές του, που θα δούμε στη συνέχεια.

10.2. Η αποχώρηση του Νικητόπουλου

Όπως ήταν επόμενο, οι εξελίξεις που θα ακολουθούσαν ως συνέπεια των αποφάσεων τού υπ' αρ. 472 Διατάγματος, δεν ευνοούσαν τους στόχους του Νικητόπουλου. Το σύστημά του, συνολικά, θα παραμεριζόταν και

εδραίες βάσεις στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία (βλ. στο ίδιο, σ. 29). Έτσι, το ζήτημα επανήλθε στις 2 Αυγούστου 1830 με αναφορά που υπέγραφε ο Μουστοξύδης, σχετική με την οργάνωση των Ελληνικών ή Προτύπων σχολείων, η οποία περιλάμβανε απόψεις και προτάσεις της Επιτροπής Προπαιδείας, δηλαδή του Κοκκώνη. Βλ. Κούκκου, σ. 51-53.

1. Την υπερβολικά μεγάλη —θα λέγαμε— ιδέα, που είχε για τον εαυτό του ο Κοκκώνης, ως ειδικού στα θέματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης —και όχι μόνο— θα την αποκαλύψει ο ίδιος στα 1857. Τότε, με αφορμή μια διένεξή του με το βουλευτή Αττικής Σταύρο Βλάχο, του απηύθυνε, μεταξύ άλλων, και τα ακόλουθα λόγια, που αναφέρονται στην εποχή της Αίγινας: «Ότε σύ, κ. Βλάχε, ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Αἰγίνης, ὡς εἰς τῶν τυχαίων, διπλοπόδην καθήμενος καὶ κεκυφώς, ἔρραπτες σαΐακια [χοντρά μάλλινα ὑφάσματα], ἐγὼ ὡς μέλος τῆς ἐπὶ τῆς Προπαιδείας ἐπιτροπῆς, ἐβουλευόμην περὶ διοργανισμοῦ τῆς προεκπαιδεύσεως, καὶ προτείνας τὰ δέοντα, ἀνεδέχθην καὶ νὰ τὰ ἐκτελέσω, ὡς ἔχων ἐγὼ τὰς πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον εἰδικὰς γνώσεις». Βλ. Ι. Π. Κοκκώνης, Καὶ αὐτίς ο κ. Σταύρος Βλάχος καὶ ἡ υπ' αὐτοῦ υπουργούντος δημοτικὴ ἐκπαίδευσις Ἡ Ανταπάντησις υπ' αὐτοῦ απαιτηθείσα, Φυλλάδιον Β', ὑπό —, Αθήναι 1857, σ. 21.

2. Αυτό θα το γνώριζε, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ο Κοκκώνης. Γι' αυτό, και επισήμαναμε προηγούμενα πως το σκληρό ύφος της κριτικής του προς τα έργα των δασκάλων είχε ως κύριο στόχο το Νικητόπουλο.

3. Παμπούκης, ό.π. σ. 2, 4, 6.

4. Βλ. τι αναφέρει ο ίδιος ο Νικητόπουλος στην επιστολή του προς τον Καποδίστρια, για τις υπηρεσίες του «εἰς τὸ Ἔθνος», για τις οποίες ζητούσε ένα είδος ισόβιας τιμητικής (;) σύνταξης, στο: Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1260-1261.

5. Και ο Συνέσιος Κυριακίδης, για παράδειγμα, είχε συντάξει και τυπώσει διδακτικά βιβλία — όπως είδαμε προηγούμενα. Αλλά δεν τα διέδιδε σε άλλα σχολεία.

το κύρος του ανάμεσα στους δασκάλους θα μειωνόταν, ενώ ο ίδιος θα έμενε στο εξής ένας απλός αλληλοδιδάσκαλος χωρίς καμιά προοπτική για επαγγελματική εξέλιξη. Επιπλέον, θα ήταν αναγκασμένος να προσαρμόσει την εργασία του σε όσα προβλέπονταν από το Σαραζίνειο Οδηγό, του οποίου τις προτάσεις για τον τρόπο λειτουργίας και το είδος της διδασκαλίας αποδοκίμαζε¹.

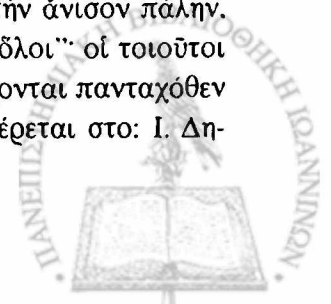
Απογοητευμένος, λοιπόν, απ' όλα αυτά, προτίμησε να εγκαταλείψει την Επιτροπή της Προπαιδείας, όπου θα ήταν υποχρεωμένος να εκτελεί τις οδηγίες που θα του έδινε ο Κοκκώνης ο οποίος όχι μόνον ήταν ένας «ετερόχθων»², αλλά και ήταν απών στα χρόνια της Επανάστασης. Όταν, δηλαδή, ο Νικητόπουλος αγωνιζόταν, κάτω από τις αντίξοες συνθήκες των πολεμικών συγκρούσεων, να διαδώσει την ιδέα για το αλληλοδιδασκτικό σχολείο³.

Τον ισχυρισμό μας ότι ο Νικητόπουλος αποχώρησε από την Επιτροπή,

1. Γνωρίζουμε λ.χ. ότι διενεργούσε δημόσιες εξετάσεις χωριστά για κάθε μάθημα, όπως συνέβη με τη «γραφή» το Σεπτέμβριο του 1829 (βλ. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 280-281). Ή ότι δε χώριζε, κατά τη διδασκαλία, τους μαθητές του σε κλάσεις (βλ. ΕΕ, 32/6-8-1832, σ. 175). Όσο για το εγχειρίδιο του Σαραζίνου, θα πει ότι: «ή ύλη τῶν διωρισμένων μαθημάτων» ήταν «ἀτελεστάτη καὶ ἀκανόνιστος». Επίσης διαφωνούσε με την παρουσία, στο συγκεκριμένο έργο, της Διαγραμμικής Ιχνογραφίας, χωρίς όμως να το δηλώνει ευθέως. Βλ. ΕΕ, 29/27-7-1832, σ. 160.

2. Το αντικαποδιστριακό κείμενο, για το οποίο έχουμε κάνει λόγο προηγούμενα, σ' ένα σημείο του αναφέρει ότι οι δάσκαλοι, που ήθελαν να διδάξουν σε δημόσια σχολεία, εξετάζονταν «παρά τινος Ι. Π. Κοκκώνη» (βλ. Φουρναράκης-Ράλλης, ό.π. σ. 5). Ο μειωτικός αυτός υπαινιγμός μάς ανάγει στη διάκριση ανάμεσα σε Έλληνες και Ελλαδίτες ή αυτόχθονες και ετερόχθονες. Ο συγκεκριμένος διαχωρισμός που γινόταν, όπως είναι γνωστό, από τους Έλληνες που κατάγονταν από διαμερίσματα, ευρισκόμενα εντός των ορίων της απελευθερωμένης Ελλάδας, σε βάρος των ομοεθνών τους, οι οποίοι μετανάστευαν στο αρτισύστατο κράτος μετά το τέλος της Επανάστασης, είχε αρχίσει να διαγράφεται καθαρά ήδη από την καποδιστριακή περίοδο. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ο Ελληνικός Ρωμαντισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1982, σ. 337. Λούκος, ό.π. σ. 137. Ν. Κ. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική Ιστορία*, Τεύχ. Α', 1828-1831, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 39. Για τις ενέργειες του Κοκκώνη, ήδη από το 1826, να αποδείξει ότι ήταν «Πελοποννήσιος» και όχι «Σμυρναίος», βλ. Αμαριώτου, ό.π. σ. 12-13.

3. Εκφράζοντας τα αισθήματα των ντόπιων, η εφημερίδα *Ο Χρόνος* του 1833 σημειώνει ότι οι Έλληνες που κατέφθαναν, μετά το 1827, στην Ελλάδα ήταν εκείνοι που είχαν προτιμήσει «να έντροφῶσι μακρὰν τῶν ἀγῶνων καὶ ἀδιαφοροῦντες ἐφρόντιζον ἐνίοτε νὰ μᾶς ἐφοδιάζωσι μὲ τὰς πατριωτικὰς τῶν ἐντολὰς καὶ νὰ μᾶς ἐνθαρρύνωσιν εἰς τὴν ἄνισον πάλην, γράφοντες, ὡς εἶπομεν καὶ ἄλλοτε, "ἢ νὰ ἀποθάνητε ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ὅλοι" οἱ τοιοῦτοι ὡς καλοὶ πατριῶται ἰδόντες ἤδη πεπληρωμένην τὴν ἐπιθυμίαν τῶν συνέρχονται πανταχόθεν ζητοῦντες μετοχὴν τῆς θήρας τῶν πολυστενάκτων ἀγῶνων μᾶς...». Αναφέρεται στο: Ι. Δη-

τον στηρίζουμε στο γεγονός ότι μετά τη χρονολογία έγκρισης των προτάσεων για το γαλλικό εγχειρίδιο, τα έγγραφα που εκδόθηκαν στο όνομα της Επιτροπής Προπαιδείας υπογράφονταν μόνο από το Μουστοξύδη και τον Κοκκώνη¹.

Εξάλλου, πρέπει να ήταν λίγο μετά τη συγκεκριμένη χρονολογία μια πράξη, στην οποία προέβη ο Δημητσανίτης αλληλοδιδασκτικός, την οποία δε νοείται ότι ήταν δυνατό να την επιχειρήσει ως μέλος του εν λόγω οργάνου. Συγκεκριμένα, παραχώρησε τα έργα του *Περίληψις τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου* και *Τὰ χρέη τοῦ μαθητοῦ* στους Αμερικανούς μισσιονάριους του Board of Commissioners for Foreign Missions, που τα τύπωσαν στο τυπογραφείο τους της Μάλτας. Αυτά τα έργα έφτασαν στην Αίγινα στις 11 Μαΐου και δυο ημέρες αργότερα μια Αγγελία στη *Γενική Εφημερίδα*, που εστάλη, προφανώς, από το Νικητόπουλο, γνωστοποιούσε ότι 1480 αντίτυπα του πρώτου από τα προαναφερθέντα τεύχη και 483 από το δεύτερο, μαζί με 1000 αλφαβητάρια, βρίσκονταν —ως δωρεά των Αμερικανών— στα χέρια του, για να μοιραστούν στα σχολεία².

Την παραπάνω πράξη —η οποία, στην ουσία, υπονόμει την ομοίομορφη διδασκαλία, πριν καλά-καλά αρχίσει να εφαρμόζεται— την ακολούθησε στο τέλος του ίδιου μήνα η διεκδίκηση να λάβει κι αυτός το χρηματικό ποσό, που είχε δοθεί ακριβώς πριν ένα χρόνο ως δώρο σε ορισμένους αλληλοδιδάσκαλους³.

Στο μεταξύ άρχισε να πιέζεται, για να οργανώσει το αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Ορφανοτροφείου, καθώς και τις διδακτικές ασκήσεις των υποψήφιων δασκάλων του «Τυπικού» σχολείου, σύμφωνα με το Σαραζίνειο Οδηγό⁴. Αντί γι' αυτό, ο Δημητσανίτης αλληλοδιδασκτικός προτίμησε να παραιτηθεί, ύστερα κι από την έκδοση του υπ' αρ. 1032/12-7-1830 Διατάγματος, που καθιστούσε υποχρεωτική την εφαρμογή του Οδηγού σε όλα τα σχολεία της Επικράτειας⁵.

Την αναφορά, που υπέβαλε στις 12 Αυγούστου 1830 προς τον Κυβερνήτη —στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί— τη συνόδευε με τα αποδεικτι-

μάκης, *Η πολιτειακή μεταβολή του 1843 και το ζήτημα των αυτοχθόνων και ετεροχθόνων*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1991, σ. 228.

1. Βλ. τα έγγραφα της 18-5-1830 και 10-7-1830 στο Δασκαλάκη, ό.π. σ. 452-455 και σ. 1297-1298 αντίστοιχα.

2. ΓΕΕ, 37/14-5-1830, σ. 148-149 και επανάληψη στον αρ. 43/4-6-1830, σ. 173.

3. Βλ. στο Δασκαλάκη, ό.π. σ. 1023-1026 τα έγγραφα που αναφέρονται σ' αυτό το θέμα.

4. Κούγκου, ό.π. σ. 93-94.

5. Οδηγός του 1830, ό.π. σ. γ' -δ', άρθρο 2.

κά έγγραφα που πιστοποιούσαν ότι υπηρέτησε «ὄλαις δυνάμεσι της φιλοτιμίας [του] εἰς τὸ Ἔθνος». Αφού του γνωστοποιούσε το λόγο της παραίτησής του —«Ἐπειδή, λοιπόν, ἐμποδίζεται εἰς τὸ ἔξῃς ἡ φιλοτιμία μου καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐκπληρῶ τὰ χρέη μου»— του ζητούσε να διατάξει ὥστε να λάβει κι αυτός το δῶρο, για το οποίο κάναμε λόγο παραπάνω. Και συνέχιζε με το ακόλουθο αίτημα: «Προσέτι παρακαλῶ, νὰ λάβῃ [ο Κυβερνήτης] οἶκτον εἰς τοὺς κόπους μου, τοὺς ὁποίους ἔκαμα ἀπὸ τοὺς 1822 μέχρι σήμερον, χωρὶς νὰ ὠφελῆθῶ εἰς τε τὴν διδασκαλικὴν ὑπηρεσίαν, προσέτι καὶ εἰς τὴν τῆς Προπαιδείας Ἐπιτροπὴν, διὰ νὰ μὲ διορίσῃ σιτηρέσιόν τι, διὰ νὰ ἡμπορέσω εἰς τὸ ἔξῃς νὰ ζήσω»¹.

Δυο μήνες αργότερα, επανήλθε με νέο αίτημα αυτή τη φορά. Συγκεκριμένα, ἔστειλε στον Υπ. Παιδείας αναφορά², για να του ανακοινώσει πως με πρώτη ευκαιρία θα αναχωρούσε για τη Γαλλία, προκειμένου να παρουσιάσει «εἰς τὰ περὶ Ἀλληλοδιδασκτικῆς Κομιτάτα εἰς Παρισίους» τα ἔργα του: «βιβλίον ἀλληλοδιδασκτικόν, πίνακας Ἀναγνώσεως, Ἀριθμητικῆς καὶ Γραφῆς, νὰ τὰ ἐπιθεωρήσουν καὶ νὰ τυπωθῶν». Ζητούσε, λοιπόν, ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση να τον συνδράμει με οποιαδήποτε μέσα γνώριζε, για να πραγματοποιήσει το σκοπό του³.

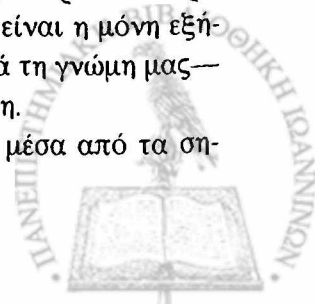
Ὅλες οι παραπάνω ἐνέργειες δείχνουν πολύ καθαρά, πιστεύουμε, πως ο Νικητόπουλος αισθάνθηκε ὅτι ἀδικήθηκε ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση, ἡ ὁποία ὀφείλε —κατὰ τὴ γνώμη του— να ἀναγνωρίσει τις υπηρεσίες του ἀπὸ το 1822 «εἰς τὸ Ἔθνος», ἐγκρίνοντας το δικό του ἀλληλοδιδασκτικὸ σύστημα. Ἔτσι, θα εὗρισκε ικανοποίηση καὶ ἡ «φιλοτιμία» του ἢ ἀλλιῶς ἡ φιλοδοξία του να ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα ὡς ὁ πρῶτος ἀλληλοδιδασκτικὸς τῆς Ἐπικράτειας. Γι' αὐτοὺς τοὺς δυο στόχους ἀγωνίστηκε ὡς το τέλος του βίου του, χωρὶς να τοὺς ἐπιτύχει καὶ ἀπὸ τις ἄλλες κυβερνήσεις⁴, στις ὁποῖες

1. Δασκαλάκης, ὁ.π. σ. 1260-1261. Τα πιστοποιητικά στις σ. 1261-1268.

2. Στο ἴδιο, σ. 1396-1397 ἡ νέα αναφορά του στις 10 Οκτωβρίου 1830.

3. Ο Μουστοξύδης στο ἔγγραφό του (βλ. στο ἴδιο, σ. 1260), με το ὁποῖο συνόδευε τὴν παραίτηση του Νικητόπουλου, σημείωνε πως αὐτὴ ὀφειλόταν «κυρίως» σε δυο λόγους. Ο πρῶτος στη σειρά λόγος ἦταν «διότι φαίνεται δεύτερος του κυρίου Κοκκῶνη». Ακολουθοῦσε ὁ δεύτερος λόγος που ἦταν «ἡ ἀπέχθειά του πρὸς τὸν διοργανισμὸν τοῦ Σαραζίνου». Το γεγονός ὅτι το τελευταῖο αἰτημά του ὁ Νικητόπουλος το προέβαλε λίγες ἡμέρες μετὰ τις 5 Οκτωβρίου, που ὁ Κοκκῶνης διορίστηκε ἐπιθεωρητὴς των ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων τῆς Πελοποννήσου (βλ. Στο ἴδιο, σ. 1384-1387) δικαιώνει, ὅπως νομίζουμε, τὴν παραπάνω κρίση του Μουστοξύδη ὡς πρὸς το πρῶτο σκέλος τῆς. Εξάλλου, τα πρωτεία εἶναι ἡ μόνη ἐξήγηση που ευσταθεῖ στην ἐπιμονή του Νικητόπουλου —δικαιολογημένη κατὰ τὴ γνώμη μας— κατὰ τὴ IB' συνεδρίαση να σταλεῖ καὶ το δικό του σχέδιο στην Κυβέρνηση.

4. Οι στόχοι του Δημητσανίτη ἀλληλοδιδασκτικοῦ ἀναδεικνύονται καὶ μέσα ἀπὸ τα ση-

υπέβαλε τα έργα του¹.

Ένα, μάλιστα, απ' αυτά τα έργα του αξίζει, όπως νομίζουμε, να προσεχθεί ιδιαίτερα. Πρόκειται για *Τὰ χρέη τοῦ μαθητοῦ*, που επανεκδόθηκε στα 1843 με διαφορετικό τίτλο². Μελετώντας κανείς τα περιεχόμενα στο Α' μέρος του εν λόγω τεύχους, που δεν είναι τίποτε άλλο από ένας μακρὺς κατάλογος με τα καθήκοντα των μαθητῶν, διαπιστώνει πως έχει να κάνει με τον κληρικό Νικητόπουλο, ο οποίος είναι αυστηρὰ περιορισμένος στα ιδεολογικά πλαίσια της Εκκλησίας γενικότερα και της Μεγάλης Εκκλησίας ειδικότερα. Αυτό διακρίνεται, για παράδειγμα, στην περίπτωση του ὄρου *ἀνδρεία* η οποία χρειάζεται, ως αρετή, να κοσμεῖ το χαρακτήρα των μαθητῶν, μόνο και μόνο για να εκτελοῦν τα καθήκοντά τους προς το Θεό³. Επίσης, διακρίνεται και στο σημείο όπου συνιστάται στους μαθητές να τιμούν «τὸν Βασιλέα αὐτῶν»⁴, δηλαδή, το σουλτάνο, αν αυτοί οι μαθητές κατοικούσαν σε ελληνικές περιοχές εντὸς των ορίων της οθωμανικῆς αυτοκρατορίας. Το Β' μέρος του συγκεκριμένου τεύχους το αποτελεί ο κατάλογος με τα παραπτώματα ἢ «ἐγκλήματα» των μαθητῶν. Εκείνο που μας ενδιαφέρει ἐδῶ είναι πως αὐτὸν τον κατάλογο τον ἔχει συντάξει ο Νικητόπουλος⁵, ἐνῶ ὅταν διηύθυνε το σχολεῖο της Αθήνας, στα 1825-1826, εἶχε ως ἀρχή του να συντάσσεται ἀπὸ το δάσκαλο μαζί με τους μαθητές του. Ἀκόμη, πρέπει να σημειώσουμε πως στην ἐκδοση του 1843 που μας ἀπασχολεί, δε γίνεται κανένας λόγος για το ποιὸς θα ἐπέβαλλε τις ποινές στους μαθητές που υπέπιπταν σε ἕνα ορισμένο παράπτωμα. Ἐνῶ στο σχολεῖο της Αθήνας υπήρχε το «Κριτήριον», δηλαδή ο δάσκαλος μαζί με παι-

μεία του ἐπικήδειου που του ἔγραψε ο γνῶριμὸς του ἀπὸ την ἐποχὴ της Αἴγινας, ο Χ. Παμπούκης, τα οποία ἀναφέρονται στην ἐπίσκεψή του στο Παρίσι και στην ἐπιστροφή του (το 1843) στην Ελλάδα, ὁπότε ἀναγκάστηκε να ἀποσυρθεῖ στο Ναύπλιο: «ἀναμένων τὸν πανδαμάτορα χρόνον, τὸν τὰ πάντα φέροντα», για να ἀποδώσουν ο ἀρμόδιοι στο σύστημά του «τὴν πρέπουσαν ἀξίαν». Βλ. Παμπούκης, ὁ.π. σ. 10-11.

1. Βλ. ὅσα ἀναφέρει η Λ. Παπαδάκη (ὁ.π. σ. 254-255) για την ἀπόρριψη στα 1843 του Ὁδηγοῦ Ἀλληλοδιδασκτικῆς του Νικητόπουλου ἀπὸ ἐιδικὴ ἐπιτροπὴ του Ὑπ. Παιδείας.

2. Βλ. Ν. Νικητόπουλος, *Περὶ καθηκόντων των μαθητῶν της χριστιανικῆς ἀνατροφῆς και περὶ παιδαγωγίας και Περὶ ἐγκλημάτων*, ὑπὸ —, Κωνσταντινούπολις 1843. Ἐκ της Πατριαρχικῆς Τυπογραφίας. Το μοναδικό, ἰσως, ἀντίτυπο αὐτῆς της ἐκδόσης ἐναπόκειται στη Βιβλιοθήκη της Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ευχαριστοῦμε, κι ἀπ' αὐτὴ τη θέση, το Διευθυντὴ της Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καθηγητὴ κ. Π. Νικολόπουλο, που εἶχε την ευγενὴ καλοσύνη να μας προμηθεύσει φωτοτυπία του.

3. Στο ἴδιο, σ. 9 και σημ. α'.

4. Στο ἴδιο, σ. 4.

5. Στο ἴδιο, σ. 13-17.

διά, που επέβαλλαν τις ποινές¹. Μένοντας πάντα στο θέμα των μαθητικών παραπτωμάτων, θα λέγαμε, πως η στάση του Νικητόπουλου στο τεύχος του 1843 είναι όμοια με αυτήν που είχε στην αναφορά της 9 Φεβρουαρίου, όταν έκανε λόγο για το ζήτημα των πειθαρχικών ή «έγκληματικών» νόμων του αλληλοδιδασκτικού σχολείου².

Κάναμε τις προηγούμενες παρατηρήσεις, επειδή φανερώνουν, όπως πιστεύουμε, πως ο Νικητόπουλος είχε εγκαταλείψει τον παιδαγωγικό —αν όχι και τον πολιτικό— φιλελευθερισμό, που έδειξε κατά την περίοδο του Αγώνα, οπότε τα ίδια τα επαναστατικά γεγονότα αλλά και οι τοπικές εξουσίες των Ελλήνων επέτρεπαν ή και ευνοούσαν τις όποιες πρωτοβουλιακές εφαρμογές στην εκπαίδευση. Στις συνθήκες όμως του ελεύθερου κράτους υποστήριξε κι αυτός την καθ' όλα ομοιόμορφη οργάνωση της δημόσιας πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης³, μόνο που επιδίωξε —έχοντας κάθε δικαίωμα— αυτή η οργάνωση να γίνει σύμφωνα με το δικό του σύστημα.

Σήμερα μπορούμε να πούμε πως το σύστημα του Νικητόπουλου —έτσι όπως γίνεται αντιληπτό από τα διδακτικά έργα του, που έχουν διασωθεί, και από τις πληροφορίες που μας δίνουν τα έγγραφα και τα δημοσιεύματα στον Τύπο της εποχής— αποτελούσε μια ελληνική εκδοχή της Αλληλοδιδασκτικής⁴ η οποία δεν αποκλείεται να ήταν η καταλληλότερη προς καθολική εφαρμογή στα πρωτοβάθμια σχολεία της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου.

Πάντως, το γεγονός ότι αυτό το σύστημα δεν υιοθετήθηκε επίσημα, το Φεβρουάριο του 1830, οπωσδήποτε δεν οφειλόταν —όπως υποστηρίζεται⁴— στο ότι από την έναρξη των εργασιών της Επιτροπής Προπαιδεί-

1. Βλ. σχετική βιβλιογραφία, που έχουμε παραθέσει προηγούμενα.

2. Βλ. στο Δασκαλάκη, ό.π. σ. 771 και σ. 773, όπου ο «Εγκληματικός Πίναξ είτε Κατάλογος» του Νικητόπουλου με «τα θανάσιμα εγκλήματα» των μαθητών.

3. Αυτό διαφαίνεται ήδη από το 1827 που άρχισε τις προσπάθειες να διαδόσει σε όλα —αν ήταν δυνατόν— τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία τα διδακτικά βιβλία του. Είδαμε, επίσης, ότι στην αναφορά του, της 9 Φεβρουαρίου, ευνοούσε την ομοιόμορφη διδασκαλία. Στο ίδιο κείμενο (Δασκαλάκης, ό.π. σ. 764), όταν κάνει λόγο για το «απάνθισμα», που θα συνέτασσε η Επιτροπή, έβαζε τον όρο ότι η Κυβέρνηση θα διέτασσε να παραδίδουν απ' αυτό «όλοι οι διδάσκαλοι όμοιομόρφως, κατά τε τὰ μαθήματα, τὰ σχήματα και καθ' όλα ἐν γένει και νά μὴν ἔχη τις τὸ δικαίωμα νά προσθήσῃ ἢ νά ἀφαιρέσῃ οὐδὲ ἐν σημείον...».

4. Η άποψη αυτή, που υποστηρίζεται μεταξύ ορισμένων μελετητών και από τη Λ. Παπαδάκη (βλ. ό.π. σ. 99 κ.ε.), χρησιμοποιεί ως ερμηνευτικό εργαλείο, κυρίως, τον ιδεολογικό παράγοντα, παραβλέποντας εντελώς το προσωπικό στοιχείο μ' άλλα λόγια, τα κίνητρα και τις επιδιώξεις που είχαν καθένα από τα μέλη της επιτροπής Προπαιδείας — και προπαντός ο Κοκκώνης και ο Νικητόπουλος.

ας βρέθηκαν αντιμέτωποι: από τη μια, ο Νικητόπουλος με τις φιλελεύθερες αντιλήψεις του, κι από την άλλη ο Καποδίστριας με τις αυταρχικές του επιλογές, που τις υποστήριζαν ο Μουστοξύδης και ο Κοκκώνης¹. Οι πηγές που εμείς εξετάσαμε —και που τις παραθέσαμε εδώ— δεν οδηγούν σε μια τέτοια διαπίστωση.

II. Η δεύτερη περίοδος λειτουργίας της Επιτροπής Προπαιδείας

1. Η εκδοτική δραστηριότητα του Κοκκώνη. Η ανάδειξή του στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχίας των δασκάλων

Από τα προηγούμενα έγινε φανερό ότι στη δεύτερη περίοδο λειτουργίας της Επιτροπής Προπαιδείας απέμειναν ως μέλη της ο Μουστοξύδης και ο Κοκκώνης, ο οποίος ήταν πια ο μοναδικός ειδικός για τα θέματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Συνεπώς, ήταν αυτός που είχε τον πρώτο λόγο σε οτιδήποτε ενέπιπτε στην αρμοδιότητα του εν λόγω οργάνου. Ο Μουστοξύδης, ο οποίος —πρέπει να πούμε— έτρεφε μεγάλη εκτίμηση στην παιδεία, τις αρετές και την επιμέλεια του συνεργάτη του², μάλλον θα επικροτούσε τα προτεινόμενα από εκείνον και όταν χρειαζόταν έκανε εισηγήσεις στην Κυβέρνηση, που τις υπαγόρευε στην ουσία ο Κοκκώνης.

Επειδή τη μελέτη μας ενδιαφέρουν μόνον οι εργασίες της Επιτροπής, αναφορικά με την οργάνωση των αλληλοδιδασκτικών σχολείων, θα ασχοληθούμε στη συνέχεια αποκλειστικά με τα βιβλία που εκδόθηκαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, μέσω των οποίων ρυθμιζόταν αυτή η οργάνωση είτε ως λειτουργία είτε ως διδασκαλία. Εξάλλου, τα βιβλία ήταν αυτά που απορρόφησαν όλη τη δραστηριότητα του Κοκκώνη τους πρώτους μήνες αυτής της περιόδου.

α. Ο Σαραζίνειος Οδηγός: Ο Κοκκώνης, λοιπόν, ξεκίνησε πρώτα με τη μετάφραση του εγχειριδίου του Σαραζίνου, το οποίο ταυτόχρονα το τροποποιούσε με τον τρόπο που έχουμε προαναφέρει. Η μετάφραση —διασκευή του συγκεκριμένου έργου ολοκληρώθηκε μέσα στο γ' δεκαήμερο του

1. Βλ. τις παρατηρήσεις, σε σχέση με τη συγκεκριμένη άποψη που κάνουν η Ε. Καλαφάτη (ό.π. σ. 47-48) και ο Ι. Σολομών, ό.π. σ. 164-165.

2. Βλ. την αναφορά της 11-4-1832 του Μουστοξύδη, η οποία αναδημοσιεύθηκε στην εφ. *Παναρμόνιον*, 21/7-4-1845, σ. 165. Και ο Σπηλιάδης, αναφέρει ότι ο Κοκκώνης ήταν «διδασκαλός με ἦθη χρηστά καὶ με παιδείαν ἰκανήν», βλ. ό.π. σ. 151.

Ιουνίου¹, ενώ η εκτύπωσή του, που είχε αρχίσει τμηματικά από το Μάιο², τελείωσε στις 8 Ιουλίου 1830³. Έπρεπε όμως να τυπωθούν και τα διάφορα Διατάγματα ή άλλα θέματα, που συνόδευαν το κύριο σώμα ως Παραρτήματα⁴. Στην τελική, λοιπόν, μορφή του ο *Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου*, όπως θα «γνωριζόταν εις τὸ ἐξῆς»⁵, πρέπει να έφυγε από το Εθνικό Τυπογραφείο της Αίγινας⁶ αμέσως μετά τις 10 Αυγούστου 1830, που υπέγραψε τα «Προλεγόμενα τοῦ μεταφραστοῦ» ο Κοκκώνης⁷. Η επίσημη ονομασία, που του έδινε με το Διάταγμά του ο Καποδίστριας⁸, υπογράμμισε τη διαφοροποίηση, που παρουσίαζε η ελληνική έκδοση, σε σχέση με το γαλλικό πρότυπο, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις συνθήκες της ελληνικής εκπαίδευσης.

β. Τα Υποδείγματα Καλλιγραφίας: Ο Κοκκώνης έδινε πολλή μεγάλη σημασία στη διδασκαλία της γραφής. Γι' αυτό και σε αρκετές υποσημειώσεις του Οδηγού γίνεται αναφορά στο συγκεκριμένο θέμα. Εκτός από τις υπο-

1. Βλ. ΓΕΕ, 49/25-6-1830, σ. 199.

2. Τα πέντε πρώτα τυπογραφικά φύλλα ήταν έτοιμα στις 28 Μαΐου και εστάλησαν αμέσως στους δασκάλους. Βλ. Κούκκου, ό.π. σ. 41.

3. Στο ίδιο, σ. 42.

4. Πριν από το κύριο σώμα του Οδηγού είχε τοποθετηθεί ως ένα είδος Α' μέρους η έντυπη Περίληψις και το υπ' αρ. 472 Διάταγμα. Την τελευταία σελίδα του κύριου σώματος την ακολουθούσε το «παράρτημα των διαταγμάτων», που αναφέρεται και στον τίτλο του έργου, που το αποτελούσαν δυο Διατάγματα, ένα κείμενο με τίτλο: Βαθμοί των αλληλοδιδασκτικών δασκάλων» και ένα με τίτλο: «Κανονισμός των δημοσίων εξετάσεων». Τα δυο τελευταία, καθώς και το πρώτο Διάταγμα είχαν συνταχθεί από τον Κοκκώνη. Βλ. αναλυτική περιγραφή των μερών του Οδηγού του 1830 από τη Λ. Παπαδάκη, ό.π. σ. 107-113.

5. Βλ. το υπ' αρ. 1032/12-7-1830 Διάταγμα στον Οδηγό του 1830, ό.π. σ. γ', άρθρο 1.

6. Από την άφιξη του Καποδίστρια και ως τον Οκτώβριο του 1830 το Εθνικό Τυπογραφείο λειτουργούσε στην Αίγινα, με Διευθυντή (από τον Αύγουστο του 1828) το Γεώργιο Αποστολίδη Κοσμητή. Όμως ένα πιεστήριό του εργαζόταν μέσα στο Ορφανοτροφείο, για να μαθητεύουν στην τυπογραφική τέχνη, όσοι από τους τροφίμους του επιθυμούσαν να γίνουν τυπογράφοι. Γι' αυτό και η Σύνοψις της Ιεράς Κατηχήσεως, που αναφέρθηκε προηγούμενα, γράφει στον τίτλο της ότι τυπώθηκε «Εν τη τυπογραφία του Ορφανοτροφείου». Από τον Οκτώβριο του 1830 ένα μικρό τμήμα του Εθνικού Τυπογραφείου μετακομίστηκε στο Ναύπλιο, όπου είχε μεταφερθεί η έδρα της Κυβέρνησης, για να εξυπηρετεί τις ανάγκες της σε έντυπα. Στην Αίγινα παρέμεινε το μεγαλύτερο μέρος, πάντα υπό τη διεύθυνση του Γ. Αποστολίδη, για να τυπώνει, κυρίως, τα διδακτικά βιβλία. Βλ. Φ. Φίλιπεργ, «Το Εθνικόν Τυπογραφείον», *Αρμονία*, 3-4 (1901), σ. 147-150. Μανής, ό.π. σ. 70-71.

7. Οδηγός του 1830, ό.π. σ. στ'.

8. Τελικά όμως η έκδοση τυπώθηκε με δυο ονομασίες, με την επίσημη να είναι δεύτερη στη σειρά.

σημειώσεις του θεώρησε αναγκαίο να προσθέσει στο τέλος του έργου το κεφάλαιο με τους «Κανόνες του γραψίματος...», που συνοδευόταν από ένα πίνακα, ο οποίος επιγραφόταν «Σύνθεσις τῶν ὑποδειγμάτων των πρὸς ὑπαγόρευσιν»¹. Συμπλήρωμα στη διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος αποτελούσαν δυο Πίνακες, οι οποίοι περιείχαν λιθογραφημένα τα Υποδείγματα της Καλλιγραφίας. Στον πρώτο απ' αυτούς τους Πίνακες είχε σχεδιάσει ο ίδιος ο Κοκκώνης την καλλιγραφία των κεφαλαίων γραμμάτων. Τα υποδείγματα στο δεύτερο πίνακα, με τα μικρά καλλιγραφικά γράμματα, τα είχε βρει έτοιμα στη Βιβλιοθήκη του Ορφανοτροφείου και απλώς τα έστειλε στο τυπογραφείο για τα περαιτέρω². Τελικά, οι δυο αυτοί Πίνακες τυπώθηκαν σε ένα φύλλο, σχήματος τέταρτου, το οποίο, διπλωμένο, τοποθετήθηκε στο τέλος του Οδηγού, ὕστερα και από το Παράρτημα με τα Διατάγματα και τα λοιπά κείμενα³.

γ. Οι επιτομές της Χριστιανικής Διδασκαλίας: Όπως προκύπτει από μια υποσημείωση στο Σαραζίνειο Οδηγό, τα τεύχη για το μάθημα της Χριστιανικής Διδασκαλίας τα ετοιμάζε ο Κοκκώνης παράλληλα με τη μετάφραση-διασκευή του εγχειριδίου, με αποτέλεσμα να βρίσκονται αυτά στο τυπογραφείο από το μήνα Μάιο, σύμφωνα με τα γραφόμενά του⁴.

Πρώτα ετοιμάστηκε η Κατήχηση⁵, που αφορούσε τους μαθητές της Η' κλάσης. Από τον πρόλογο της συγκεκριμένης έκδοσης μαθαίνουμε πως ο Κοκκώνης έλαβε ως βάση της επιτομής του το παράρτημα που υπήρχε στο έργο *Ιερά Κατήχησις* του Νικόλαου Βούλγαρη⁶, το οποίο είχε εκδοθεί στα 1678⁷. Πρόσθεσε, επίσης, σ' αυτήν και ορισμένες περιλήψεις, που τις έλαβε «ἐκ τῆς Κατηχήσεως τῆς οὔσης εἰς τὰ παιδικὰ μαθήματα, τὰ ἐκδοθέντα εἰς Μόσχαν»⁸, συντάκτης της οποίας ήταν —χωρίς να αναφέρεται από τον

1. Βλ. Οδηγός του 1830, σ. 119-121.

2. Βλ. στο ίδιο, σ. 8, σημ. 1, σ. 16 όπου υποσημείωση με αστερίσκο, σ. 19, σημ. 2 και σ. 119-120 και σημ. 1.

3. Βλ. φωτογραφία του συγκεκριμένου Πίνακα και στη Μ. Αμαριώτου, ό.π. σ. 151-152.

4. «Τὰ χρήσιμα εἰς τοῦτο τὸ μάθημα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας βιβλία τυπώνονται κατὰ τὸ παρόν», έγραφε στον Οδηγό, σ. 49, σημ. 1. Αλλά η συγκεκριμένη σελίδα περιλαμβανόταν στα πέντε πρώτα τυπογραφικά φύλλα, που ήταν τυπωμένα από τις 28 Μαΐου, όπως έχουμε προαναφέρει.

5. Σύνοψις Ιεράς Κατηχήσεως, ό.π. σ. 2-3, όπου σημειώνεται ότι τα άλλα δύο τεύχη «θέλουσιν έτοιμασθῆ καὶ προσδιορισθῆ εἰς τὸ εγχειρίδιον τῆς μεθόδου...».

6. Για τον Κερκυραίο λόγο Ν. Βούλγαρη, βλ. Σάβας, ό.π. σ. 341-343.

7. Σύνοψις Ιεράς Κατηχήσεως, ό.π. σ. 1.

8. Στο ίδιο, σ. 2. Ο Κοκκώνης εννοεί το έργο των: Γ. Γενναδίου και Γ. Λασσάνη, Στοι-

Κοκκώνη— ο Γεώργιος Γεννάδιος¹.

Για το μεσαίο τμήμα, που το αποτελούσαν οι κλάσεις Ε΄-Ζ΄, προοριζόταν το έργο του Α. Κοραή, *Σύνοψις Ιεράς Ιστορίας*². Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Κοκκώνης δεν ετοίμασε κάποια επιτομή. Απλά, πήρε το πρώτο απ' τα δυο μέρη ενός έργου που είχε μεταφράσει ο Κοραής³ και, αφού πρόσθεσε ένα πρόλογο με ορισμένες οδηγίες για τη διδασκαλία, το έστειλε για εκτύπωση⁴.

Τέλος, για το κατώτερο τμήμα ετοίμασε ένα τεύχος με *Προσευχές*⁵. Από την ανατύπωσή του στα 1838⁶ πληροφορούμαστε πως το σύνολο των προσευχών αντλήθηκε από το *Μικρόν προσευχητάριον εις χρήσιν των σπουδαζόντων Νέων*, το οποίο είχε συντάξει και εκδόσει στη Βενετία, το 1828,

χειώδους Εγκυκλοπαιδείας των παιδικών μαθημάτων... 6 τόμ., Μόσχα 1819-1821. Βλ. Ξ. Αναστασιάδης, Γεωργίου Γενναδίου Βίος-Έργα-Επιστολαί, Μέρος Α-Β, Παρίσι 1926, σ. 421-422.

1. Ο τόμος Γ΄ του παραπάνω έργου με τίτλο: *Θεογνωσία. ή πρώτη διδασκαλία εις γνώσιν και λατρείαν του Θεού*, Μόσχα 1820, είχε συνταχθεί από το Γ. Γεννάδιο. Απ' αυτό τον τόμο πρέπει να άντλησε τις περιλήψεις, για τις οποίες κάνει λόγο ο Κοκκώνης.

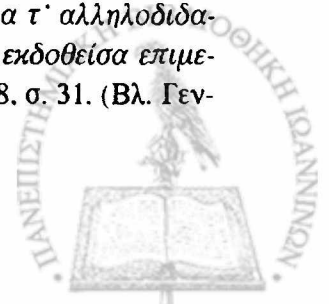
2. Κατά τους Γκίνη-Μέξα (ό.π. αρ. 1906) ο τίτλος της έκδοσης είναι: *Χριστιανικής διδασκαλίας μαθήματα τμήματος Β΄. Ιεράς Ιστορίας σύνοψις. Πρώτον μεν εκδοθείσα υπό Α. Κοραή εις χρήσιν των κοινών σχολείων του Ελληνικού γένους, νυν δε προς χρήσιν των αλληλοδιδασκόμενων παιδιών διορισθείσα υπό της επί της Προπαιδείας επιτροπής*. Εν Αιγίνη εν τη Εθνική Τυπογραφία διευθυνομένη υπό Γ. Αποστολίδη Κοσμητού 1829. Ωστόσο, η χρονολογία έκδοσης που αναφέρεται στο παραπάνω έργο δεν είναι η σωστή. Εμείς, που είδαμε την επανέκδοση του τεύχους, στα 1837, από το Βασιλικό Βιβλιοπωλείο (βλ. Γεννάδιος, *Co. Esyno.* 1), διαπιστώσαμε ότι ο χρόνος της πρώτης έκδοσής του είναι το 1830, αφού ο Πρόλογος που υπάρχει σ' αυτό υπογράφεται «*Εν Αιγίνη τη α΄ Αυγούστου 1830*».

3. Βλ. Α. Κοραή, *Σύνοψις της Ιεράς Ιστορίας και της Κατηχήσεως τυπωθείσα νυν πρώτον εις χρήσιν των κοινών σχολείων του Ελληνικού Γένους*, Βενετία 1783. Κατά τον Κοκκώνη (*Σύνοψις Ιεράς Ιστορίας*, ό.π. σ. α΄) το έργο αυτό το είχε συντάξει ο μητροπολίτης Μόσχας Πλάτων.

4. Η χρονολογία που φέρει ο Πρόλογος (βλ. παραπάνω) δείχνει πως το συγκεκριμένο έργο καθυστέρησε να εκδοθεί, παρά την αντίθετη δήλωση που είχε κάνει ο Κοκκώνης στον Οδηγό.

5. Κατά τους Γκίνη-Μέξα (ό.π., αρ. 1998) ο τίτλος της έκδοσης είναι: *Χριστιανικής Διδασκαλίας μάθημα τμήματος Α΄ και Β΄ Προσευχαί δια τ' αλληλοδιδασκόμενα παιδιά, διορισθείσα υπό της επί της προπαιδείας Επιτροπής*, εν Αιγίνη εκ της Εθνικής Τυπογραφίας 1830.

6. Βλ. *Χριστιανικής Διδασκαλίας μάθημα. Τμήματος Α΄ Προσευχαί δια τ' αλληλοδιδασκόμενα παιδιά διορισθείσα υπό της επί της προπαιδείας επιτροπής, και εκδοθείσα επιμελεία Ι. Π. [Κοκκώνη] υπό Αγγέλου Αγγελίδου προς χρήσιν ... Αθήναι ... 1838*, σ. 31. (βλ. Γεννάδιος MGL 374.3).

ο λόγιος ιερωμένος Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός¹. Επομένως, η ουσιαστική συμβολή του Κοκκώνη στο εν λόγω τεύχος ήταν να ορίσει ποιες προσευχές θα διδάσκονταν σε καθεμιά από τις τέσσερις κλάσεις του τμήματος Α'. καθώς και ποιές απ' αυτές θα λέγονταν στην καθημερινή προσευχή κατά την έναρξη και τη λήξη των μαθημάτων.

δ. Οι Πίνακες της Ανάγνωσης: Όταν κάναμε λόγο για τη ΙΖ' συνεδρίαση, επισημάναμε πως η απόφαση να διορθωθούν και να σταλούν για εκτύπωση οι Πίνακες για την Ανάγνωση του Κλεόβουλου ακυρώθηκε μετά από λίγο. Αυτή η ματαιώση προήλθε, κατ' αρχήν, από το σχέδιο για τη μεθόδευση της διδακτέας ύλης της Ανάγνωσης και της Γραμματικής, που εγκρίθηκε από τον Καποδίστρια, όπως γνωρίζουμε. Κατόπιν, μια υποσημείωση στο Σαραζίνειο Οδηγό έγραφε πως η Επιτροπή Προπαιδείας, δηλαδή ο Κοκκώνης και ο Μουστοξύδης αποφάσισαν ότι έπρεπε να συνταχθούν νέοι Πίνακες για το συγκεκριμένο μάθημα, επειδή η ύλη τους έπρεπε να συμφωνεί με τη μεθόδευση του σχεδίου, το οποίο είχε προταχθεί στο κεφάλαιο που αφορούσε τη διδασκαλία της Ανάγνωσης².

Από την ίδια υποσημείωση προκύπτει πως ο Κοκκώνης ξεκίνησε να συντάσσει τους Πίνακες ταυτόχρονα με τις τροποποιήσεις που έκανε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, το οποίο είναι από τα πρώτα, σχεδόν, στο εγχειρίδιο. Ενώ όμως είχε συντάξει τους Πίνακες για το πρώτο, θα λέγαμε, στάδιο της Ανάγνωσης, το οποίο ολοκληρωνόταν με την εκμάθηση από τα παιδιά του συλλαβισμού, έμαθε ότι η Φιλελληνική Εταιρεία τύπωνε ήδη στο Παρίσι νέους Πίνακες³. Έτσι, αναγκάστηκε στις αρχές του Μαΐου⁴ να διακόψει την εργασία του, σχετικά με τους υπόλοιπους Πίνακες που σχεδία-

1. Βλ. στους Γκίνη-Μέξα, αρ. 1772. Το περιεχόμενο της έκδοσης του 1828 θα πρέπει να αποτελούσε τμήμα του «σχεδίου» με τη διδακτέα ύλη για το μάθημα των Θρησκευτικών για τα σχολεία της Ελλάδας, που ετοίμασε ο Κουτλουμουσιανός ύστερα από σχετικό αίτημα του Καποδίστρια, του οποίου τη διαβίβαση (Νοέμβριος 1828) ανέλαβε ο Μουστοξύδης. Με γνώμονα αυτό το «σχέδιο» θα συνέτασσε η Α' από τις επιτροπές παιδείας τα σχετικά διδακτικά εγχειρίδια. Βλ. Δασκαλάκης ό.π. σ. 331-332. Κ.Θ. Δημαράς, «Καποδίστριας-Μουστοξύδης-Κουτλουμουσιανός», *Θησαυρίσματα*, 1 (1962), σ. 14-62. Ευθ. Θ. Σουλογιάννης, *Η Σχολή Φλαγγίνη στη Βενετία. Μια πρώτη συμβολή στην ιστορία της λειτουργίας της (1824-1907)*, Ανάτυπο από τον 26ο τόμο του Δελτίου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, Αθήναι 1983, σ. 20 κ.α.

2. Οδηγός του 1830, σ. 23 και σημ. 1.

3. Στο ίδιο.

4. Η είδηση ότι τυπωνόταν η παρισινή συλλογή δημοσιεύθηκε στη ΓΕΕ, 34/3-5-1830, σ. 138.

ζε να ετοιμάσει.

Η παρισινή συλλογή πρέπει να αφίχθηκε στην Αίγινα μέσα στο καλοκαίρι του 1830. Ο Κοκκώνης βρήκε πολλές ατέλειες σ' αυτό το έργο, συντάκτες του οποίου ήταν οι στενοί συνεργάτες του Κοραή, Φίλιππος Φουρναράκης και Κωνσταντίνος Πιτσιπιός¹. Για να συμφωνεί λοιπόν «μὲ τὸν παραδεχθέντα ὀδηγὸν τῆς μεθόδου»², προέβη σε γενναίες παρεμβάσεις ἢ καλύτερα προσθαφαιρέσεις, που αλλοίωσαν, ως ἓνα βαθμὸ, τὸ πνεῦμα που διαπερνούσε τὸ περιεχόμενο τῆς ἐν λόγω συλλογῆς. Για παράδειγμα μόνο αναφέρουμε πως, αφού αφαίρεσε ἀπ' αὐτὴν τοὺς δυο πρώτους Πίνακες, ἔβαλε στὴ θέση τοὺς 18 δικούς του με τὸ Ἀλφαβητάριο καὶ τὸ Συλλαβισμό³, τοὺς οποίους εἶχε ετοιμάσει, πρὶν φθάσει ἡ εἶδηση ὅτι προχωρούσε ἡ ἐκτύπωση τῆς παρισινῆς συλλογῆς. Οἱ Πίνακες αὐτοὶ στηρίζονταν σὲ μια, κατὰ μία ἔννοια, δική του μέθοδο, τὴν «ταχυμαθητικήν»⁴ —ὡπως τὴν ονόμαζε— για τὴ γρήγορη ἐκμάθηση τοῦ συλλαβισμοῦ⁵. Ἡ ἐν λόγω προσθήκη ὁμως ἐξουδετέρωσε τὴν πρωτοποριακὴ μέθοδο, που ἤθελε νὰ περάσει, αναφορικὰ με τὴν πρώτη ἀνάγνωση, στὴν ἐλληνικὴ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση ὁ Φουρναράκης, παρακινημένος —χωρὶς ἄλλο— ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κοραή⁶.

Τὸ «νέο σῶμα», που προέκυψε με τὶς προσθαφαιρέσεις τοῦ Κοκκῶνη, πρέπει νὰ ἦταν ἑτοιμο, για νὰ σταλεῖ στα σχολεῖα, περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου.

1. Βλ. τι αναφέρουμε σὲ προηγούμενη υποσημείωση ἐδῶ για τὴν ξεχωριστὴ μελέτη τῆς συγκεκριμένης συλλογῆς.

2. Δασκαλάκης, ὄ.π. σ. 2000.

3. Στὸ ἴδιο, σ. 2001.

4. «Κατὰ δὲ τὸ παρὸν [...] ἐστοχάσθημεν νὰ συντάξωμεν τὸ συλλαβισματάριον τῶν πινάκων τῆς ἐπιτροπῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ταχυμαθητικῆς τοῦ ἀναγινώσκειν μεθόδου». ἔγραφε ὁ Κοκκῶνης στὸν Ὁδηγὸ τοῦ 1830, σ. 32.

5. Ἐπάνω στὴν «ταχυμαθητικὴ» εἶχε πειραματιστεῖ γύρω στα Χριστούγεννα τοῦ 1829 με παιδιά, που ζούσαν στὴν Αἴγινα, τὰ οποία, πρὶν τὰ συγκεντρώσει ἐκεῖνος, δε γνῶριζαν «οὔτε τὸ ἄλφα». Στις 2 Ἰανουαρίου 1830 ἔκανε ἐπίδειξη τοῦ αποτελέσματος τοῦ πειραματισμοῦ στα υπόλοιπα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Προπαιδείας. Βλ. τὴν μακροσκελὴ ἀναφορὰ του, που ἐστάλη στὴν Κυβέρνηση, στὸ Δασκαλάκη, ὄ.π. σ. 705-710. Στὸ συνοδευτικὸ ἐγγράφο τοῦ Μουστοξύδη φαίνονται καὶ οἱ στόχοι, τοὺς οποίους ἀπέβλεπε ἡ συγκεκριμένη ἐνέργεια τοῦ Κοκκῶνη. Ζητοῦσε νὰ του δοθεῖ ἡ ἐγκριση ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση νὰ συντάξει τοὺς σχετικούς με τὴ μέθοδό του Πίνακες, καθὼς ἐπίσης καὶ νὰ τὴ διδάξει τοὺς ἀλληλοδιδάσκαλους τῆς Ἐπικράτειας (βλ. Στὸ ἴδιο, σ. 704). Ὅπως ὁμως προκύπτει, ἡ Κυβέρνηση δὲν ἔδωσε συνέχεια σ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση.

6. Πρβλ. τι λέει ὁ Φ. Ηλιοῦ (ὄ.π. σ. 61-62) για τὴ συμβολὴ τοῦ Κοραή σὲ ἓνα ἐργὸ που μετέφρασε ὁ Φουρναράκης.

Λίγες ημέρες αργότερα, και συγκεκριμένα στις 5 Οκτωβρίου, ο Κοκκώνης έγινε επιθεωρητής των «Ἀλληλοδιδασκτικῶν καὶ Ἑλληνικῶν σχολείων»¹ της Πελοποννήσου. Ο απώτερος στόχος του για κοινωνική αναγνώριση και επαγγελματική εξέλιξη είχε επιτευχθεί², ως συνέπεια και της εκδοτικής δραστηριότητάς του που μόλις προαναφέρθηκε.

Ότι τα παραπάνω έργα είχαν εκτυπωθεί —και μάλιστα με τη σειρά που ακολουθήσαμε εδώ— πριν ο Κοκκώνης αναχωρήσει για επιθεώρηση, μαρτυρείται από τον ίδιο στο κείμενο του 1857, που αναφέρθηκε προηγουμένως. Στη συνέχεια, λοιπόν, του αποσπάσματος που έχουμε ήδη παραθέσει, έλεγε τα ακόλουθα, που αφορούν πάντα την εποχή της Αίγινας: «Ὅθεν μετέφρασα ἐν πρώτοις τὸν περὶ ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ὁδηγὸν τοῦ γάλλου Σαραζίνου, μεθαρμόσας εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν, ἔπειτα συνάξας καὶ συλλέξας τὰς ἀπαιτουμένας συνόψεις πρὸς εἰσαγωγὴν τῶν μαθημάτων τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἔπειτα δὲ τοὺς ἐκ Παρισίων δωρεὰν σταλέντας πίνακας συμπληρώσας καὶ ἀπάντων τούτων τὰς ἐκδόσεις ἀποπερατώσας, περιῆλθον ἐπὶ 4 μῆνας τὴν Πελοπόννησον, ἐπιθεωρῶν τὰ ὑπάρχοντα σχολεῖα»³.

ε. Οι «Οδηγίες» προς τους εφόρους των σχολείων: Στη χρονική περίοδο που τυπώθηκαν τα παραπάνω έργα θα πρέπει, κανονικά, να ενταχθεί και το τεύχος των 9 σελίδων, που απευθυνόταν στους εφόρους των σχολείων⁴. Με βάση αυτές τις πρακτικές οδηγίες του Κοκκώνη οι έφοροι θα ήταν σε θέση να διακρίνουν αν το κάθε σχολείο λειτουργεί σύμφωνα με τους κανόνες του Σαραζίνειου Οδηγού, καθώς και αν ο δάσκαλός του εκπληρώνει τα χρέη του⁵.

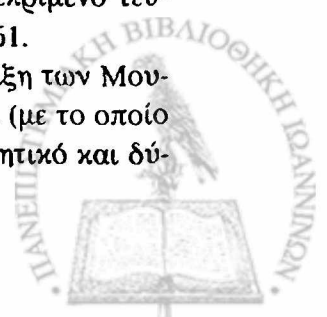
1. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1385.

2. Χαρακτηριστική είναι μια φράση στο έγγραφο του Καποδίστρια, το οποίο απηύθυνε στις 5-10-1830 προς τους Έκτακτους Επιτρόπους και Διοικητές, με την οποία τους συνιστούσε να υποδεχθούν «τὴν Ἑλλογιμότητά του ἀξίως τοῦ Δημοσίου χαρακτῆρος καὶ τῆς Παιδείας του», προσφέροντας κάθε δυνατή βοήθεια κατά την επιθεώρηση των σχολείων της περιφέρειάς τους. Βλ. στο ίδιο, σ. 1387.

3. Κοκκώνης, Και αὐθις ο κ. Σταύρος Βλάχος, ό.π. σ. 21.

4. Βλ. *Οδηγίαί εις τους κατά τόπους εφορεύοντας τ' αλληλοδιδασκτικά σχολεῖα*, υπό Ι. Π. Κοκκώνη μέλους της επί της προπαιδείας Επιτροπῆς, κατ' έγκρισιν της Κυβερνήσεως. Εν Ναυπλίῳ εκ της τυπογραφίας της Κυβερνήσεως 1830. Δυστυχώς, το συγκεκριμένο τεύχος δεν το βρήκαμε στις βιβλιοθήκες που αναφέρουν οι Γκίνης-Μέξας, αρ. 1961.

5. Οι εν λόγω Οδηγίες γράφτηκαν —όπως προκύπτει— ύστερα από υπόδειξη των Μουστοξύδη-Κοκκώνη προς την Κυβέρνηση ότι το υπ' αρ. 735/11-5-1830 Διάταγμα (με το οποίο ορίζονταν λεπτομερώς τα καθήκοντα των σχολικῶν εφοριῶν) ήταν πολύ θεωρητικό και δύ-

στ. Η Διαγραμμική Ιχνογραφία: Στα προγραμματισμένα από τον Κοκκώνη έργα ανήκε και η Διαγραμμική Ιχνογραφία του Φραγκήρου, η οποία ως μάθημα συγκαταλεγόταν στα προβλεπόμενα από το Σαραζίνειο Οδηγό. Η εκτύπωση αυτού του έργου είχε ξεκινήσει πριν από τον Οκτώβριο του 1830, αλλά γινόταν τμηματικά κι έτσι στελνόταν στα σχολεία¹. Κατά την επιθεώρησή του ο Κοκκώνης διαπίστωσε ότι ήδη σε ορισμένα σχολεία της Πελοποννήσου διδασκόταν «τὸ συντελεστικώτατον τοῦτο μάθημα εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν τεχνῶν»².

Ωστόσο, το Φεβρουάριο του 1831 ο Κοκκινάκης πέθανε και την επίβλεψη της εκτύπωσης του μέρους, που υπολειπόταν, την ανέλαβε ο Κοκκώνης· ο οποίος θεώρησε απαραίτητο να προσθέσει στην αρχή του έργου ένα δικό του πρόλογο³, όπου —ανάμεσα στα εγκώμια προς τον Κοκκινάκη— δεν παρέλειπε να αναφέρει και τις ατέλειες που, κατ' αυτόν, είχε η μετάφραση, τις οποίες και διόρθωσε⁴. Για να μην περάσει, μάλιστα, απαρατήρητη η όποια συμβολή του στην έκδοση, πρόσθεσε στον τίτλο της και το όνομά του.

Αν δεχτούμε πως η εκτύπωση της Διαγραμμικής Ιχνογραφίας ολοκληρώθηκε στις 20 Σεπτεμβρίου 1831, που υπογράφει ο Κοκκώνης το προλογικό σημείωμά του⁵, τότε μπορούμε να υποθέσουμε πως ο Καποδίστριας ίσως πρόλαβε να ιδεί τυπωμένο το ένα, τουλάχιστον, από τα έργα που εκείνος είχε επιλέξει να χρησιμεύσουν στη διδασκαλία των ελληνικών αλληλοδιδασκτικών σχολείων.

σκολο να κατανοηθεί από ανθρώπους «δλίγων γραμμάτων», όπως οι έφοροι που αποτελούσαν τις σχολικές επιτροπές. Βλ. Κούγκου, ό.π. σ. 29-30.

1. Στην έκθεση της 31-12-1830, όπου ο Κοκκώνης γράφει συνοπτικά τα πορίσματά του από την επιθεώρηση των σχολείων της Πελοποννήσου, αναφέρει ως «ἤδη τυπωμένη» τη Διαγραμμική Ιχνογραφία (Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1595). Δεν έλεγε όμως αλήθεια, αφού ο ίδιος άλλα έγραψε στο προλογικό σημείωμά του, που προέταξε στην έκδοση αυτού του έργου (Βλ. Φραγκήρος, ό.π. σ. α'). Εξάλλου, η τμηματική εκτύπωση αποδεικνύεται από τα «Πρακτικά τῆς ἐν Αἰγίνῃ Ἐθνικῆς Τυπογραφίας κατὰ Μάιον τοῦ 1831 ἔτους», στα οποία —μεταξύ άλλων εντύπων— αναφέρεται ότι είχαν τυπωθεί και 2½ τυπογραφικά φύλλα από την Ιχνογραφία του «Ι. Π. Κοκκόνου». Βλ. Εθνική Βιβλιοθήκη, Τμήμα Χειρογράφων, αρ. Α. 2843.

2. Δασκαλάκης, ό.π. 1595.

3. Φραγκήρος, ό.π. σ. α' -δ'. Αυτός ο πρόλογος έχει επιγραφή: «Ἡ ἐπὶ τῆς Προπαιδείας Ἐπιτροπή».

4. Στο ίδιο, σ. α' -γ'.

5. Στο ίδιο, σ. δ'.

2. Η Αριθμητική και η Γραμματική απομένουν χωρίς κρατικές εκδόσεις

Αν θεωρήσουμε πως η ομοιόμορφη λειτουργία των αλληλοδιδασκτικών σχολείων ξεκίνησε, τυπικά, με την ολοκληρωμένη έκδοση του Οδηγού στις αρχές Αυγούστου 1830, τότε μπορούμε να πούμε πως η διδασκαλία σ' αυτά τα σχολεία άρχισε να γίνεται από ομοιόμορφα διδακτικά βιβλία τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου¹. Όπως είδαμε, αυτά τα βιβλία τυπώθηκαν στο Εθνικό τυπογραφείο με έξοδα του Δημοσίου και στέλνονταν δωρεάν στα σχολεία², μαζί με τη γραφική ύλη για τους μαθητές³.

Αλλά τα έργα, που προαναφέρθηκαν, αφορούσαν τα τέσσερα από τα έξι μαθήματα, τα οποία προέβλεπε ο Σαραζίνειος Οδηγός του 1830. Απέμεναν, δηλαδή, χωρίς τα αναγκαία βιβλία και τους αναγκαίους Πίνακες η Αριθμητική και η Γραμματική.

Για το πρώτο απ' αυτά τα μαθήματα ο Κοκκώνης σημείωνε στον Οδηγό, ακριβώς κάτω από τη μεθόδευση της διδακτέας ύλης στις οκτώ κλάσεις, ότι: «δὲν ἔχομεν ἀκόμη πίνακας ἀριθμητικῆς ὅπως οὖν καλοῦς (ἂν καὶ παρεκτὸς τῶν τοῦ Κλεοβούλου ἐτύπωσαν οἱ ξένοι καὶ εἰς Λονδίνον τινὰς περιέχοντας τὰ 4 ἀπλᾶ πάθη) οὐδὲ διδασκάλους πολλοὺς ἔχοντας ἱκανὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην...». Αυτὰ τα ἔγραφε, προκειμένου να συστήσει ορισμένες μεταθέσεις ἢ αναβολές στη διδασκαλία της ὑλης των Ζ' και Η' κλάσεων, εκφράζοντας ταυτόχρονα την ελπίδα ότι: «κατόπιν [θα]

1. Η έναρξη της ομοιόμορφης διδασκαλίας γινόταν με πολύ αργούς ρυθμούς. Το φαινόμενο αυτό ίσως να οφειλόταν σε διάφορες αιτίες. Μεταξύ αυτών η σοβαρότερη —κατά την άποψή μας— ήταν η καθυστέρηση στην αποστολή των βιβλίων. Για παράδειγμα, σε αναφορά Ἐκτακτου Επιτρόπου, στις 24-1-1831, προς το Υπ. Παιδείας διαβάζουμε πως αυτός είχε διαπιστώσει «ἔλλειψιν βιβλίων» στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία Πύργου και Δίβρης του Ν. Ηλείας. Βλ. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1646-1647.

2. Σε κάθε σχολείο στέλνονταν δωρεάν ένας Οδηγός Αλληλοδιδασκτικής, ένα σώμα από τη συλλογή των Πινάκων για την Ανάγνωση, την Αριθμητική κλπ., ενώ από τις επιτομές για τη Χριστιανική Διδασκαλία στέλνονταν τόσα αντίτυπα όσα ήταν αναγκαία για την παράδοση μέσα στη σχολική αίθουσα. Όλα αυτά ἢ και άλλα διδακτικά έργα ανήκαν στη βιβλιοθήκη του σχολείου και ο δάσκαλος, παραιτούμενος για οποιοδήποτε λόγο από ένα σχολείο, όφειλε να τα παραδίδει στους επιτρόπους. Οι μαθητές ἢ ο δάσκαλος, που ἤθελαν να ἔχουν απ' αυτά τα βιβλία, για να μελετούν στο σπίτι τους, ἔπρεπε να τα αγοράσουν «ἔξωθεν». Ακόμη, υπήρχε πρόβλεψη να προσφέρονται δωρεάν τα διδακτικά βιβλία σε «πτωχοὺς καὶ ἐπιμελεῖς καὶ φρονίμους» μαθητές. Βλ. Οδηγός του 1830, σ. 11-12, σ. 49 και σημ. 1, σ. 128.

3. Συγκεκριμένα, προσφέρονταν δωρεάν οι πλάκες και τα κοντύλια —τα αβάρια και τα κρητοκόνδυλα ἢ πετροκόνδυλα— που τα χρησιμοποιούσαν οι μαθητές μόνο όταν ἔγραφαν στο σχολείο. Βλ. Οδηγός 1830, σ. 127, σημ. 2. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1537, όπου η αναφορά του Μουστοξύδη.

ἐκδώσωμεν καὶ τὸ ἴδιον τῆς ἀριθμητικῆς ἐγχειρίδιον καὶ τοὺς πίνακας προσέτι, τῆς Κυβερνήσεως ἡμῶν προνοουμένης τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν»¹. Να εννοοῦσε ἀραγε τα σχετικά ἔργα του Jomard, τῶν ὁποίων τὴ μετάφραση εἶχε προνοήσει ὁ Κυβερνήτης; Ἄγνωστο! Πάντως, ἡ Αμαριώτου —ίσως ἐπειδὴ γνώριζε ἀπὸ μεταγενέστερα ἔργα τοῦ Κοκκῶνη τις θέσεις του γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ συγκεκριμένου μαθήματος²— δε διστάζει νὰ συμπεράνει πῶς με τὰ παραπάνω λόγια αὐτὸς ἐκδήλωνε τὴν πρόθεσή του νὰ συντάξει ὁ ἴδιος τὸ ἐγχειρίδιο καὶ τοὺς Πίνακες τῆς Αριθμητικῆς³.

Προσωρινά, λοιπόν, καὶ μέχρι νὰ ἐκτυπωθῶν τα ὅποια ἔργα εἶχε προγραμματίσει γιὰ ἐκδόση, ὁ Κοκκῶνης υποδείκνυε, κατὰ ἓνα τρόπο, στοὺς δασκάλους νὰ χρησιμοποιοῦν τοὺς Πίνακες πού εἶχαν τυπώσῃ «οἱ ξένοι» στο Λονδίνο⁴, οἱ ὁποῖοι ὁμως, καθὼς περιλάμβαναν τὶς τέσσερις πράξεις τῶν ἀκέραιων ἀριθμῶν —«τὰ 4 ἀπλᾶ πάθη»— κάλυπταν μόνο τὴν ὕλη τῶν Α΄-ΣΤ΄ κλάσεων⁵. Φαίνεται δε πῶς «οἱ ξένοι»⁶ εἶχαν προσφέρει στὴν Κυβέρνηση ἓναν ἀριθμὸ ἀντιτύπων ἀπὸ τὴ συλλογὴ τῶν ἐν λόγῳ Πινάκων, πρᾶγμα πού πιθανολογεῖται ἀπὸ ἀναφορὲς πού γίνονται σὲ ὀρισμένα ἐγ-

1. Οδηγός του 1830, σ. 37, σημ. 1.

2. Ὁ Κοκκῶνης ἀναπτύσσει τὶς θέσεις του γιὰ τὴν Αριθμητικὴ στοὺς «νέους Οδηγούς Αλληλοδιδασκτικῆς» πού ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸ 1842 καὶ ἐξῆς καὶ ἰδιαίτερα στὸ ἔργο του *Περὶ μεθόδου ταχυμαθητικῆς τοῦ ἀναγινώσκειν, γράφειν καὶ ἀριθμεῖν*, ἀποτελούμενο ἀπὸ δυο μέρη, πού ἐκδόθηκαν στὰ 1856. Βλ. περιγραφή τοῦ δευτέρου ἔργου ἀπὸ τὴν Αμαριώτου, ὁ.π. σ. 159-160.

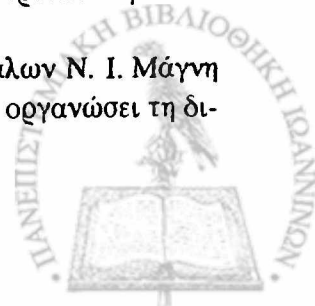
3. Στὸ ἴδιο, σ. 55.

4. «Ἴδε τοὺς ἐν Λονδίῳ τυπωθέντας πίνακας τῆς ἀριθμητικῆς εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν» ἔγραφε στὸν Οδηγὸ τοῦ 1830, σ. 38, σημ. 2, πού περιεῖχε οδηγίες γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος. Ἄλλωστε καὶ οἱ υπόλοιπες οδηγίες τοῦ υπονοοῦν ἓνα ἔργο πού ἦταν γνωστὸ στοὺς δασκάλους, βλ. στὸ ἴδιο, σ. 39, σημ. 1-2.

5. Πρὸβλ. τὴ διδακτέα ὕλη σὲ ὅλες τὶς κλάσεις. Στὸ ἴδιο, σ. 37.

6. Με τὴν ἀναφορὰ τοῦ στοὺς «ξένους» τὸ πιθανότερο εἶναι νὰ υπονοοῦσε ὁ Κοκκῶνης τὴ μία ἀπὸ τὶς δύο θρησκευτικὲς ἐταιρεῖες τῶν Ἀγγλῶν προτεσταντῶν πού δρούσαν τότε στὴν Ελλάδα. Ἡ μία ἦταν ἡ Ἱεραποστολὴ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας (Church Missionary Society) καὶ ἡ ἄλλη ἦταν ἡ Ἀποστολικὴ Ἐταιρεία τοῦ Λονδίνου (London Missionary Society). Καὶ οἱ δυο τύπωναν τὶς ἐλληνικὲς ἐκδόσεις τοὺς στα τυπογραφεία τοὺς τῆς Μάλτας, ἀλλὰ ὀρισμένες ἀπ' αὐτὲς τὶς τύπωναν καὶ στὸ Λονδίνο. (Βλ. Πολέμης, ὁ.π.). Ἐμεῖς πάντως, πού εἶδαμε ὅσες ἐκδόσεις τοὺς ἀναφέρονται στοὺς βιβλιογραφικοὺς καταλόγους, δὲν κατορθώσαμε νὰ ἐντοπίσουμε κάποιον ἔργο, τοῦ ὁποῖου ὁ τίτλος νὰ δείχνει πῶς ἐπρόκειτο γιὰ Πίνακες Αριθμητικῆς.

7. Βλ., γιὰ παράδειγμα, τὶς ἐκθέσεις τοῦ Σεπτεμβρίου 1830 τῶν δασκάλων Ν. Ι. Μάγνη (Ερμούπολη) καὶ Ν. Φανδρίδη (Ἄργος), ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκύπτει ὅτι εἶχαν ὀργανώσει τὴ δι-

γραφα⁷. Η πιθανότητα αυτή εξηγεί και το ότι η Επιτροπή της Προπαιδείας ήταν σε θέση να στέλνει Πίνακες για το συγκεκριμένο μάθημα σε κάποια από τα σχολεία¹.

Για το δεύτερο μάθημα, τη Γραμματική, σε υποσημείωση —πάλι— του Οδηγού, εκφραζόταν η ελπίδα πως η Επιτροπή, δηλαδή ο Κοκκώνης, θα προέβαινε στη σύνταξη των Πινάκων², η ύλη των οποίων θα τυπωνόταν και σε «χωριστὸν βιβλίδιον», το οποίο κάθε μαθητής της Ζ΄ και Η΄ κλάσης θα το είχε στο σπίτι του «διὰ νὰ μελετᾶ κατ' ἰδίαν» την ύλη που είχε παραδοθεί στο σχολείο³.

Πάντως, οι Πίνακες και τα ανάλογα εγχειρίδια για τα παραπάνω μαθήματα δεν εκδόθηκαν ως το τέλος της καποδιστριακής περιόδου. Ίσως επειδή η ποικίλη δραστηριότητα, που ανέπτυξε ο Κοκκώνης από τότε που έγινε επιθεωρητής, δεν του άφηνε πια τον καιρό να συντάξει τα έργα, τα οποία θα ικανοποιούσαν τις απαιτήσεις του.

Έτσι, όμως, η δημόσια υπόσχεση που είχε δώσει τον Ιούνιο του 1830, δηλαδή ότι τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία της Ελλάδας σύντομα θα οργανώνονταν «κατὰ πάντα», όπως τα αντίστοιχα γαλλικά, δεν εκπληρώθηκε στο ακέραιο⁴. Πολύ δε μακρύτερα από το φιλόδοξο αυτό στόχο ήταν η ίδια η σχολική πραγματικότητα. Αφού, ένα χρόνο, πάνω κάτω, ύστερα από την εν λόγω υπόσχεση, υπήρχαν σχολεία στα νησιά⁵, αλλά και στην Πελοπόν-

δασκαλία της Αριθμητικής σύμφωνα με τις οδηγίες του Κοκκώνη (Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1297 και 1296 αντίστοιχα). Επίσης, ο δάσκαλος στο δημόσιο σχολείο Ναυπλίου έγραφε στην έκθεσή του το Μάιο του 1831 ότι «κατὰ τὸ παρὸν διδάσκονται εἰς τὰ ἀλληλοδιδασκτικά σχολεία τῆς ἐπικρατείας κατὰ τὸν νέον ὄδηγόν» 4 μαθήματα, δηλαδή η Ανάγνωση, η γραφή, η Αριθμητική και η Χριστιανική Διδασκαλία (βλ. Στο ίδιο, σ. 1890). Η συμπερίληψη της Αριθμητικής στα τέσσερα υποχρεωτικά μαθήματα, προϋπέθετε, όπως είναι λογικό, την ύπαρξη Πινάκων.

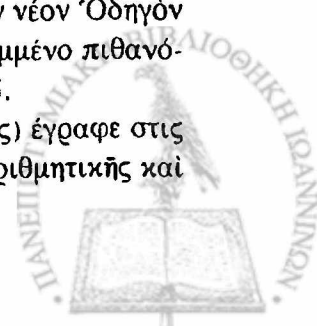
1. «Εὐαρεστηθείσης τῆς ἐπὶ τῆς Προπαιδείας Ἐπιτροπῆς νὰ μᾶς πέμψη τοὺς τῆς ἀριθμητικῆς πίνακας...», έγραφε στην έκθεσή του για τη λειτουργία του σχολείου του στη Σαλαμίνα, τον Ιούνιο του 1831, ο δάσκαλος Π. Μάτσας. Βλ. Στο ίδιο, σ. 1902.

2. «Ἐλπίζομεν, τῆς Κυβερνήσεως βοηθοῦσης, νὰ συντάξωμεν καὶ τούτους τοὺς Πίνακας τῆς γραμματικῆς τῆς λαλουμένης ἡμῶν γλώσσης», σημείωνε στον Οδηγό του 1830, σ. 55, σημ. 1.

3. Στο ίδιο, σ. 58.

4. Γι' αυτό το θέμα βλ. προηγούμενη αναφορά μας. Επίσης, πρβλ. τη δήλωση ότι το αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Ορφανοτροφείου οργανώθηκε «εἰς πάντα κατὰ τὸν νέον Ὅδηγόν τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου», η οποία περιεχόταν σε ανώνυμο άρθρο, γραμμένο πιθανότατα από τον Κοκκώνη, που δημοσιεύθηκε στη ΓΕΕ, 80/4-10-1830, σ. 384-385.

5. Βλ. στο Δασκαλάκη, ό.π. σ. 1925, όπου ο δάσκαλος Θερμίων (η Κύθνος) έγραφε στις 15-3-1831 για τις ελλείψεις του σχολείου του: «Ἀπὸ πίνακας ἀναγνώσεως, ἀριθμητικῆς καὶ

νησο¹ ή τη Στερεά², στα οποία δεν είχαν πάει ακόμη τα διδακτικά έργα που είχαν ετοιμαστεί από τον Οκτώβριο του 1830³. Ήταν ένα γεγονός, που — ασφαλώς— λειτουργούσε αρνητικά στην ανάπτυξη των αλληλοδιδακτικών σχολείων ή αλλιώς της δημόσιας πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης⁴ και για το οποίο η ευθύνη βάραινε —στον ένα ή στον άλλο βαθμό— και την Επιτροπή της Προπαιδείας⁴.

Στο μεταξύ, το σοβαρό κενό, που δημιουργούσε η απουσία των απαραίτητων εγχειριδίων για τη διδασκαλία της Αριθμητικής και της Γραμματικής, ενδιαφέρθηκαν να αναπληρώσουν —όσο αυτό ήταν δυνατό— οι ιε-

λοιπούς είμεθα πάντη ύστερημένοι». Δεν υπήρχαν επίσης — εκτός των άλλων— βιβλία Κατήχησης, Προσευχητάρια κλπ. Από μια καταγραφή, πάλι, για όσα χρειαζόταν το σχολείο του χωριού Υστέρνια της Τήνου, που χρονολογείται από 4-6-1831, πληροφορούμαστε ότι ανάμεσα στ' άλλα έλλειπαν: Πίνακες Αναγνώσεως, Αριθμητικής και Προσευχητάρια. Βλ. Στο ίδιο, σ. 1928.

1. Ο δάσκαλος του αλληλοδιδακτικού στο χωριό Άγιος Πέτρος Αρκαδίας, αφού σημείωνε, στις 10-6-1831, ότι δεν είχε λάβει ακόμη «τά κατά τόν κατάλογον του Γενικού Έφορου κ. Κοκκώνη» βιβλία, πίνακες κλπ., ζητούσε να του σταλούν τα εξής: «1 σῶμα πινάκων ἀναγνώσεως, 1 σῶμα πινάκων ἀριθμητικῆς, 1 σῶμα πινάκων γραμματικῆς, ὁμοῦ μέ τὰ μικρὰ σῶματα αὐτῆς [δηλ. τα εγχειρίδια], 3 προσευχητάρια, 10 ἢ 12 καί περισσότερα βιβλίδια τοῦ αὐτοῦ εἴδους πρὸς γύμνασιν τῶν τοῦ Β' τμήματος τῆς η' κλάσεως μαθητῶν. Τὸ παράρτημα τοῦ ὁδηγοῦ μετὰ τοῦ σχεδίου. Προσέτι καί ὅλα τὰ διὰ τὴν ἱγνογραφίαν ἀναγκαῖα». Βλ. Στο ίδιο, σ. 1920-1921.

2. Οι Έφοροι στο αλληλοδιδακτικό σχολείο Μεσολογγίου, σε αναφορά τους, στις 2-6-1831, ζητούσαν —εκτός από πλάκες και άλλα χρειώδη— να τους αποσταλούν «προσευχητάρια, περίληψις τῆς Ἱερῆς ἱστορίας καὶ κατηγήσεως πρὸς εἰσαγωγήν τοῦ τῆς Ἱερῆς διδασκαλίας μαθήματος». Βλ. Στο ίδιο, σ. 1903.

3. Δε μιλούμε εδώ για ελλείψεις σε νεοσύστατα σχολεία, την ύπαρξη των οποίων μόλις είχε πληροφορηθεί το Υπ. Παιδείας και κατ' επέκταση η Επιτροπή της Προπαιδείας. Αναφερόμαστε σε σχολεία που λειτουργούσαν από χρόνια ή τουλάχιστον από πολλούς μήνες και των οποίων οι δάσκαλοι είχαν κάνει γνωστές στην Κυβέρνηση, με προηγούμενες αναφορές τους, τις ελλείψεις που είχαν σε βιβλία και άλλο διδακτικό υλικό. Για παράδειγμα, ο Ν. Φανδρίδης του Άργους έγραφε στην έκθεσή του, που προαναφέραμε: «Έπομένως σὰς εἰδοποιῶ, καθὼς καὶ ἄλλοτε σὰς ἀνέφερα, ὅτι εὐρίσκομαι ὑστερημένος ἀφ' ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἀναγκαῖων βιβλίων, πλακῶν τε καὶ λοιπῶν πρὸς χρῆσιν τῆς αὐτῆς σχολῆς...» (βλ. Στο ίδιο, σ. 1295, 1393-1394). Και το σχολείο στον Άγιο Πέτρο δεν ήταν νεοσύστατο. Το είχε, μάλιστα, επισκεφθεί ο Κοκκῶνης κατά την περιοδεία του στην Πελοπόννησο και είχε σημειώσει τις ελλείψεις του, όπως μαρτυρεί ο δάσκαλός του στην έκθεσή του, που αναφέραμε σε προηγούμενη υποσημείωση.

4. Βλ. έγγραφο του Υπουργού Παιδείας της 20-9-1830 προς το Μουστοξύδη, που του ζητούσε να στείλει βιβλία κλπ. στα σχολεία της Μήλου και Ίου, «διὰ νὰ μὴ μείνωσι ἄργοι» οι δάσκαλοι, οι οποίοι ήδη είχαν διοριστεί σ' αυτά (Στο ίδιο, σ. 1500). Βλ., επίσης, την απόφαση του Μουστοξύδη (Στο ίδιο, σ. 1537) με ημερομηνία 9-12-1830.

ραπόστολοι, οι οποίοι από το 1830 άρχισαν να εκδίδουν βιβλία για τα παραπάνω μαθήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα έργα: *Ἀριθμητικῆς στοιχειώδη μαθήματα και Τὸ θέλημα τῶν* (που αναφερόταν στα «στοιχειώδη μέρη της γραμματικής»)¹, τα οποία τυπώθηκαν στο αμερικανικό τυπογραφείο της Μάλτας. Η εμφάνιση στα 1830 των συγκεκριμένων έργων, ο σχετικά μεγάλος αριθμός των αντιτύπων από το πρώτο² και οι επανεκδόσεις του δεύτερου³ είναι ικανά από μόνα τους να αποδείξουν ότι, τουλάχιστον, ως προς τα διδακτικά βιβλία ο Κοκκώνης δεν «τα είχε προβλέψει όλα». Αλλά, ούτε και ήταν δυνατό «να τα έχει προφτάσει όλα» μοναχός του, όπως ήθελε να πιστεύει η βιογράφος του⁴.

Από την ελληνική πλευρά τώρα, εκδόσεις, που θα κάλυπταν τα εν λόγω μαθήματα, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από το Σαραζίνειο Οδηγό, κυκλοφόρησαν αρκετά αργότερα — σε σύγκριση με εκείνες των ξένων. Συγκεκριμένα, στα 1838, εκδόθηκαν οι Πίνακες και το σχετικό εγχειρίδιο για τη Γραμματική του Γ. Χρυσοβέργη⁵. Ενώ για την Αριθμητική έχουμε ένα έργο, που αξίζει να το προσέξουμε ιδιαίτερα. Είναι το: *Ἰομάργου Προγυμναστικοὶ Πίνακες τῶν τεσσάρων πράξεων τῆς Ἀριθμητικῆς*⁶, το οποίο τυπώθηκε στα 1835 από τον Ανδρέα Κορομηλά στο τυπογραφείο του της Αίγινας⁷. Όμως, ο τίτλος αυτής της έκδοσης δεν αναφέρει, όπως όφειλε, το όνομα του μεταφραστή. Αυτό μας οδηγεί στη βασιμότητα υπόθεση πως επρόκειτο για τους Πίνακες του Jomard, που —όπως ισχυριστήκαμε σε

1. Βλ. Γκίνης-Μέξας, ό.π. τους αρ. 1926 και 1990 αντίστοιχα.

2. Η *Αριθμητική* προβλέφθηκε να τυπωθεί σε 5.000 αντίτυπα (βλ. E. Layton, ό.π. σ. 184, αρ. 24), ενώ όλοι οι μαθητές στα αλληλοδιδασκτικά και στα «κοινά» σχολεία, κατά το 1830, ήταν περίπου 8.718. Βλ. Δασκαλάκης, ό.π. σ. 1649-1650.

3. Συνέχεια του *Θελητήρου* ήταν το έργο *Διάλογοι περί γραμματικῆς*, που εκδόθηκε στα 1832, 1833 και 1834. (Γκίνης-Μέξας, ό.π. αρ. 10.246, 2265 και 2361 αντίστοιχα). Μια απ' αυτές τις εκδόσεις τυπώθηκε σε 4000 αντίτυπα. Βλ. E. Layton, ό.π. σ. 184, αρ. 31.

4. «Όλα τὰ προβλέπει και τὰ προφτάνει [...]. Δέν τοῦ διαφεύγει τίποτε», γράφει η Αμαριώτου (ό.π. σ. 75), αναφερόμενη στη δραστηριότητα τού Κοκκώνη την εποχή της Αίγινας.

5. Γκίνης-Μέξας, ό.π. αρ. 2986.

6. Στο ίδιο, αρ. 2501.

7. Για τον Α. Κορομηλά, που δημιούργησε το μεγαλύτερο εκδοτικό οίκο στην Ελλάδα του 19ου αι. —γεγονός που οφειλόταν, κυρίως, στα διδακτικά βιβλία που εξέδιδε— βλ. Γ. Πολυμέρης, *Αυτοσχέδιος Διατριβή Πραγματευομένη περί του γινομένου παρά τινων Λογίων και υπαλλήλων της Κυβερνήσεως σφετερισμού επί της πωλήσεως των Διδακτικῶν Βιβλίων*, Ερμούπολις 1840, σ. 10-12. Σ. Παπαγεωργίου, «Η τυπογραφία στην Αθήνα στα πρώτα Οθωμανικά χρόνια», Ο Ερασιστής, 12 (1975), σ. 57-58. Ν. Ε. Σκιαδάς, *Χρονικό της ελληνικής τυπογραφίας*, 3 τόμ., εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1976-1982, τόμ. Β', σ. 155 κ.ε.

προηγούμενο κεφάλαιο— είχαν μεταφραστεί από τον Κ. Ρωσσέτο και οι οποίοι, κατά περίεργο τρόπο, βρέθηκαν στα χέρια ενός ιδιώτη τυπογράφου¹. Γνωρίζουμε, μάλιστα, πως κάποια από τις τότε κυβερνήσεις αγόρασε από τον Κορομηλά 500 αντίτυπα από τη συγκεκριμένη έκδοση² κι άλλα τόσα από τη Γραμματική του Γ. Χρυσοβέργη³. Τα περισσότερα απ' αυτά τα αντίτυπα θα διοχετεύθηκαν, ασφαλώς, στα δημόσια αλληλοδιδασκτικά σχολεία, για να χρησιμεύσουν στη διδασκαλία μέσα στην τάξη, καθώς και για να μοιραστούν δωρεάν σε άπορους μαθητές⁴.

Αν το έργο που τύπωσε ο Κορομηλάς—και που η έκδοσή του ενισχύθηκε από την Κυβέρνηση με τον τρόπο που είδαμε⁵— ήταν η μετάφραση του Κ. Ρωσσέτου, όπως εμείς πιστεύουμε, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε με αρκετή βεβαιότητα πως η ομοιόμορφη διδασκαλία της Αριθμητικής άρχισε να εφαρμόζεται στη δημόσια πρωτοβάθμια εκπαίδευση από ένα έργο, το οποίο είχε επιλέξει ο Καποδίστριας. Μόνο που αυτό έγινε αρκετά χρόνια αργότερα από τότε, που μπορούσε να πραγματοποιηθεί.

Τελικά, οι Πίνακες και τα εγχειρίδια, που αναφέρθηκαν στο τελευταίο αυτό κεφάλαιο της μελέτης μας—είτε αυτά τυπώθηκαν από ξένους είτε από Έλληνες— υπογραμμίζουν την απόσταση, την οποία είχαν εξαρχής τα μέλη της Επιτροπής Προπαιδείας από τις επείγουσες ανάγκες των αλληλοδιδασκτικών σχολείων. Αν θεωρήσουμε ότι τον Οκτώβριο του 1829 γίνονταν απλά και μόνο το ξεκίνημα της δημόσιας πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης,

1. Ο Α. Κορομηλάς εργαζόταν ως στοιχειοθέτης στο Εθνικό Τυπογραφείο του Ναυπλίου. Ύστερα, όμως, από τη δολοφονία του Καποδίστρια μετατέθηκε στο τμήμα του της Αίγινας. Βλ. τις καταγγελίες για κατάχρηση εντύπων και άλλου τυπογραφικού υλικού, που κάνει σε βάρος του Κορομηλά, ο Διευθυντής του Εθνικού Τυπογραφείου Γεώργιος Αποστολίδης Κοσμητής, οι οποίες περιέχονται σε αναφορά του με ημερομηνία 19 Απριλίου 1832, στα: ΓΑΚ. Αρχείο Βλαχογιάννη, Κυτίον Δ' 69, Τύπος - Τυπογραφεία.

2. Βλ. Κύριο Άρθρο στην εφ. *Αιών*, 267/14-6-1841.

3. Στο ίδιο.

4. Αυτό συνέβαινε με όλα τα έργα που αγόραζε το Δημόσιο από τους ιδιώτες τυπογράφους, εφ' όσον αυτά αφορούσαν μαθήματα που διδάσκονταν στην πρωτοβάθμια ή στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Βλ. ενδεικτικά, Στο ίδιο.

5. Η αγορά από το Δημόσιο αντιτύπων από τα έργα που εξέδιδαν οι ιδιώτες τυπογράφοι είχε το νόημα της ενίσχυσης της «βιομηχανίας» τους, που ζημιωνόταν—ως ένα βαθμό—από το γεγονός ότι τότε στο Εθνικό Τυπογραφείο εκδίδονταν όχι μόνο τα έντυπα της Κυβέρνησης αλλά και ιδιωτικά έργα, βιβλία, εφημερίδες κλπ. Ο τομέας των εμπορικών εκδόσεων του Δημοσίου αυτού καταστήματος είχε προκαλέσει ποικίλες και έντονες αντιδράσεις από τη μεριά των τυπογράφων και των εκδοτών του ημερήσιου Τύπου. Βλ. ενδεικτικά άρθρο στην εφ. *Η Αθηνά*, 2152/30-8-1854, σ. 2.

τότε θα πρέπει μάλλον να δεχθούμε πως οι επείγουσες ανάγκες των αλληλοδιδακτικών σχολείων της συγκεκριμένης χρονικής στιγμής, θα καλύπτονταν πιο ολοκληρωμένα και πολύ πιο γρήγορα, στην περίπτωση που η Επιτροπή της Προπαιδείας εργαζόταν επάνω σ' αυτά που προέβλεπε ο Προγραμματισμός της Κυβέρνησης Καποδίστρια.

SUMMARY

CAPODISTRIAS AND THE COMMITTEE FOR ELEMENTARY EDUCATION

by

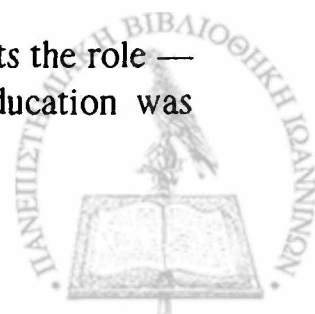
Athanasia Avdali

This study is concerned with the organisation of Elementary Education by the Capodistrian Authorities in state schools - using the method of peer teaching. The Committee for Elementary Education was called upon to contribute to the organisation of education in elementary schools and was set up on the 18th October 1829. The following people were declared full members of the Committee; H.A. Dutrône, I. Kokkonis and N. Nikitopoulos. A representative of the government, A. Moustoxidis, was also to attend its meetings.

Our research is based on two fundamental sources: on existing official documents in print and on educational books. The intercorrelation of official documents together with those which we obtained from educational books or other sources which we used indicate several matters which, in our opinion, have not been given due consideration up to now.

First of all we see —contrary to what was generally held to be true at the time— that the government and in particular Capodistrias, had, before the formation of the Committee for Elementary Education, made provisions for the main outline of a programme which would form the basis for the provision of uniform peer teaching in schools. This programme was governed by two factors. The first factor was the regulations which set down the stipulations which would govern the uniform functioning of the said schools as well as the number of classes, the subjects taught in these classes, the administration of exams used to promote students from one class to another and other relevant matters. The second factor was the books and material to be used for teaching, which would ensure that teaching took place in a uniform fashion. It is worth noting here that Capodistrias had also chosen the books to be used which were for teaching Reading, Arithmetics, History and Geography.

The indication that the above provisions existed also highlights the role — as yet unclarified— which the Committee for Elementary Education was

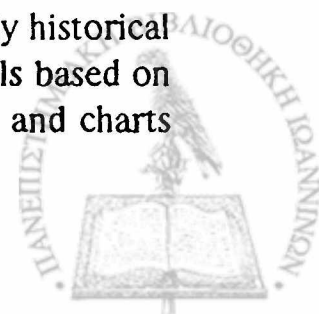

officially to be called on to take in organising elementary education. The subjects they were entrusted with limited them to merely completing the programming carried out by the government.

A third matter which comes to light is the opposition of the full members of the Committee for Elementary Education to the programming carried out by the government. In the study we carried out we believe that we have satisfactory evidence to attribute the above-mentioned opposition to the personal ambitions of Kokkonis and Nikitopoulos who wanted to further their ambitions through various proposals which they put forward with regard to the organisation of schools working along the lines of peer teaching. To be more precise, Kokkonis, right from the moment that the Committee started to function on the 30th October 1829, gave his support to the Sarazinian manual of peer teaching which, of course, would be used alongside the books on the subjects to be taught, most of which he was planning to write himself. Nikitopoulos also wanted to put forward his system for peer teaching which was based on the work he had written, in other words, the guide to the methods of teaching and the books to be taught.

These two men, (Dutrône had already left the Committee on the 1st November 1829), refused to carry out their duties, matters related to bringing about the programming set out by the government in spite of the pressures put on them by the Ministry of Education and the Governor himself. At the same time they were both trying to put down the proposals each had put forward for the teaching manual and for books which the Committee in turn would submit to the governmental authorities. This explains their inability to make substantial progress in uniformizing peer teaching in schools in the first few months of the Committee's work. This stagnation must also have been the main reason which caused Capodistrias to retract the government's plan and officially adopt Kokkonis' proposals on 17 February 1830. Moustoxidis had also declared himself to be strongly in favour of these proposals. This move however caused Nikitopoulos to decide to leave the Committee.

Our study maintains that the 17 February 1830 marks the start of the second phase in the Committee for Elementary Education's work. What interests us from this phase is its activities in the fields of writing and publishing material which were developed by Kokkonis so as to put his proposals into practice. Apart from the translation and adaptation of Sarazen's manual which he carried out, the books he had prepared for the subjects to be taught were also examined and information of mainly historical interest was submitted for these. Our study reveals how the schools based on the peer teaching system remained without manuals of the State and charts

for the teaching of basic subjects such as Arithmetics and Grammar right up until the end of the Capodistrian period. This was because Kokkonis was unable to write them, mainly because in the meantime he had taken on the responsibility of Inspector alongside various other tasks which took up so much of his time that he did not finish these books.

